

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

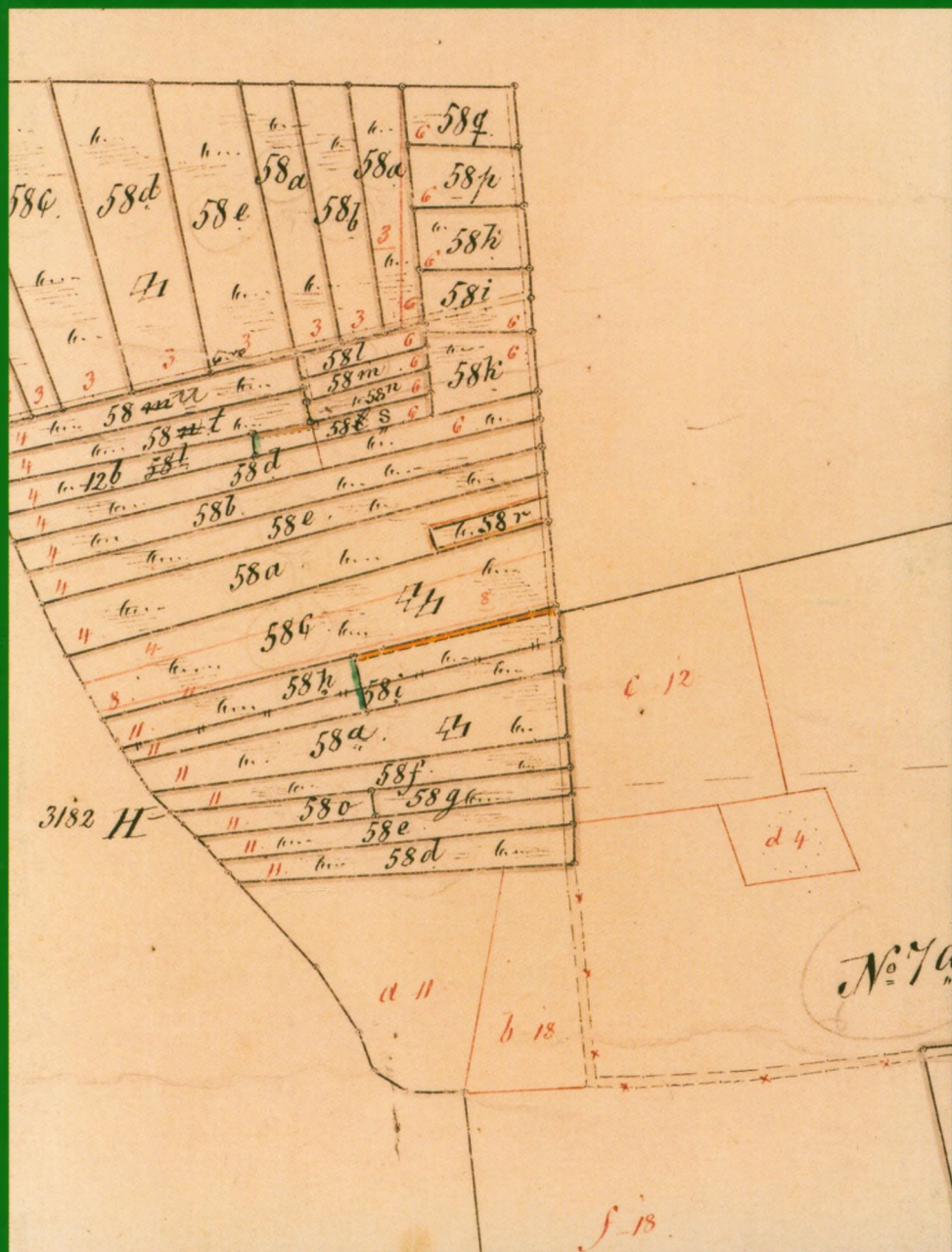
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Personalthistorisk Tidsskrift 1995:2

Indhold

Artikler:

<i>Tommy P. Christensen</i> : Tag over hovedet?	129
<i>Hans H. Worsøe</i> : Skiftemateriale i amtsarkiverne	153
<i>Grethe Ilsøe</i> : Statens Arkivers publikationer 1994 – en oversigt	161
<i>John T. Lauridsen</i> : Det kongelige Biblioteks publikationer 1994 – en oversigt med henblik på personalhistorien	164

Orientering:

Generalforsamling 1995	167
Resultatopgørelse og balance 1994	171
Hvem Forsker Hvad 1994	173
Nordisk Konference for slægtsforskning og edb for slægtsforskere	174
Slægtsforskertræf i Kolding	175

Småstykker:

<i>Birgit Flemming Larsen</i> : Omkring Niels Peter Schourup 1838-1887. En dansk fotograf i New Zealand	176
<i>Tommy P. Christensen</i> : Fortryk af folketællinger	187
<i>Ole Bech Knudsen</i> : Egill Snorrasons skarprettere	190
<i>Tommy P. Christensen</i> : Bøddler, rakkere og natmandsfolk – tilføjelse til en selektiv bibliografi	193

Anmeldelser ved *Lisa Elsbøll*:

<i>Jacobsen, Hans Henrik</i> (red.): Fynske Årbøger 1994. (<i>Claus Koch</i>)	194
<i>Per Boje</i> (red.) m.fl.: Odensebogen 1993. (<i>Claus Koch</i>)	194
<i>Karl Peder Pedersen, Grethe Ilsøe og Ditlev Tamm</i> (Redigeret af): På given foranledning ... En antologi om dansk forvaltningskultur. (<i>Poul Steen</i>)	195
<i>Erik Nørr</i> : Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899. (<i>Ning de Coninck-Smith</i>)	197
<i>Olaf Lind og Jonas Møller</i> : FolkeBolig BoligFolk. Politik og praksis i boligbevægelsens historie. (<i>Lisa Elsbøll</i>)	198
<i>Jan Møller</i> : Strandvejens Fiskerlejer. Træk af Øresundskystens kultur- historie. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	198
<i>Gunnar Ryge Petersen</i> : Agtrup danske skole 1946-1981. (<i>Ning de Coninck-Smith</i>)	199
<i>Jørgen Selmer</i> : Fromsøier. En københavnerplantage i Vestjylland. (<i>Henrik Kay</i>)	200
<i>Hans Henrik Jacobsen</i> : Fynske digtere. (<i>Karsten Eskildsen</i>)	201
<i>Sys Hartmann</i> (hovedredaktør): Weilbach. Dansk Kunstnerleksikon. Første, Andet og Tredje bind. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	202
<i>Ole Bergh</i> : Aalborg-Nørresundby Advokatforening i 100 år. (<i>Anton Blaabjerg</i>) ..	205
<i>Willy Dähnhardt og Birgit S. Nielsen</i> (red.): Exil in Dänemark. Deutsch- sprachige Wissenschaftler, Künstler und Schriftsteller im dänischen Exil nach 1933. + samme: Geflüchtet unter das dänische Strohdach. Schriftsteller und bildende Künstler im dänischen Exil nach 1933. Katalog. (<i>Mogens Rüdiger</i>) ...	206
<i>Chr. Weinreich</i> : Slægten Weinreich fra Bjergsted. Bd. 1, 3, 5 og 9. (<i>Anton Blaabjerg</i>)	207
<i>Johannes Christiansen</i> : Familien Rønnenkamp fra Flensborg – en slægtsfortælling fra helstatens dage. Tekst- og billedredaktion ved <i>Lars N. Henningsen</i> . (<i>Hans Rühmann</i>)	208
<i>Arne Losmann</i> : »I Grevernas tid – en Brahe-historia genom 400 år« (<i>Susanne Lykke Vølgan Nielsen</i>)	209

Billedet på omslaget:

Skal anerne have tag over hovedet, må slægtsforskeren gøre ejendoms-historiske undersøgelser. Artiklen på de følgende sider fortæller hvordan. Det gengivne udsnit af et matrikelkort viser nogle husmands-lodder i Humble Ålemose på Langeland. Her tilbragte forfatterens bedstemor i begyndelsen af dette århundrede sine første år. (Kort-udsnittet er gengivet med venlig tilladelse fra KMS, matrikelarkivet).

Tag over hovedet?

Slægtsforskeren og ejendomshistorien

Af Tommy P. Christensen

Indledning

»Navne og årstal er skelettet, men det er kød og blod vi søger« skriver Knud Prange i sin introduktion til slægtsforskning »Mit navn er Jensen«, og får med denne omskrivning anskueliggjort, at al god slægtsforskning gennemløber to faser.¹ Først søges en etablering af »skelettet« (den overordnede struktur), normalt i form af en anetavle. Dernæst kommer »legemliggørelsen«, indplaceringen af den enkelte ane i sin egen lokale, sociale og kulturelle sammenhæng. Når anetavlen med et passende antal generationer er blevet opbygget gennem udbytterige samtaler med slægtens ældre medlemmer og talrige arkivbesøg, skal anerne nemlig – blandt meget andet – også have »tag over hovedet«. Hvorledes bevæger man sig da fra anetavlens personer til deres boliger, fra landarbejderen til det ydmyge lejehus, og fra bonden til hans fæstegård? Hvordan finder man den enkelte ejendom og dens nøjagtige placering, når man kun sidder med en anetavle?

Det følgende vil især koncentrere sig om landejendomme i forrige århundrede. Dels vil der blive givet en præsentation af en mindre del af den relevante litteratur; dels præsenteres en fremgangsmåde, der giver slægtsforskeren mulighed for at opsøge de nødvendige ejendoms-historiske oplysninger. Afsluttende gives nogle litteraturhenvisninger, hvorimod bygningshistorie og landbygeskik ikke vil blive behandlet i denne artikel (se dog bilagene).

I Knud Pranges bog beskrives fremgangsmåden, såfremt der er tale om en ejendom, der stadig beboes af familien, eller i det mindste er identificeret entydigt. Det vil sige, at vi kender såvel ejendommens matrikelnummer som ejerlavet, hvori den er beliggende.²

Er man endnu ikke kommet så vidt i sin slægtsforskning stiller sagen sig lidt anderledes. Denne situation beskrives også, men i sagens natur må *det* blive i mere generelle vendinger. Det hedder således om landejendommene:³ »Herregårdenes historie kan studeres i Danske Slotte

og Herregårde, og selv om vore forfædre ikke har boet på herregården, så kan de dog som fæstere have hørt under gården og have gjort hoveri på dens marker. Der findes også bøger med oplysninger om enkelte større bondegårde. I de senere år er der kommet en del såkaldte bygningsregistrarer, der har mange nyttige oplysninger om ældre huse i købstæderne.«

Slår man op i litteraturvejledningen nævnes la Cours Danske Gårde samt en række vejledninger i ejendomshistorie, hvor vi straks skal se nærmere på den første, Ellen Christensen-Dalsgaards fra 1982: »Kilder til landejendommenes historie i landsarkiverne. En vejledning.«¹

De trykte hjælpemidler, herunder gårdfortegnelserne vil blive omtalt særskilt nedenfor. La Cours værk fra 1906 og -07 er nemlig hverken det eneste eller det nyeste af sin art.

En fynsk vejledning

Ellen Christensen-Dalsgaards vejledning, der som nævnt udkom for 13 år siden, giver en gennemgang af det ejendomshistoriske materiale i

<u>Arkivfonds:</u>	<u>Kildemateriale:</u>
Retsbetjentarkiver , nemlig herredsfoged- birkedommer- byfoged- og dommerarkiver.	Skøde- og panteprotokoller. Registre til skøde- og panteprotokoller. Matriklen 1844.
Amtstuearkiver.	Skattehovedbøger. Jordebøger, indsendt fra godserne. Matriklen 1844.
Branddirektørarkiver. Den alm. Brandforsikring for Landbygninger	Brandforsikringsprotokoller. Brandtaxationsprotokoller. Sognevurderingsprotokoller.
Godsarkiver.	Jordebøger. Fæstebreve og -protokoller. Synsforretninger. Udskiftningsforretninger. Div. kort.

Fig. 1: Arkivfonds og kildemateriale.

retsbetjentarkiver, amtsstuearkiverne, brandforsikringsarkiver og godsarkiver. Afsluttende bringes et eksempel på, hvad der kan findes i forskellige arkiver om en bestemt ejendom, nemlig matr. nr. 3a, Bolteskov, Ringe sogn, Gudme herred, Svendborg amt på Fyn. Ovenstående figur (fig. 1) viser hvorledes de fire arkivfonds der nævnes, rummer forskellige kildemateriale af relevans for en ejendomshistorisk undersøgelse.

Eksemplet er som nævnt fra Ringe sogn i Gudme herred, og da matrikelnummeret i dette tilfælde er kendt kan man straks gå til det relevante realregister på Landsarkivet i Odense. Her ses, at matrikel nr. 3 første gang blev udstykket i november 1915. Matr. nr. 3a stammer altså fra denne udstykning, og skal vi søge længere tilbage må det blive efter matr. nr. 3. Af adkomsterne – nævnt på samme side i realregistret – ses, at gården er skødet 1915, 1909 og 1821, ligesom der er foretaget en testamentarisk disposition i 1850. Vi har altså allerede her fået skitsen til en ejerliste. Da realregistret tilmed giver en henvisning (Fol.192f.) til skøde- og panteprotokollen for den ældste adkomst – den fra 1821 – kan vi her studere en afskrift af skødet fra denne handel. Indførslen viser, at Jens Madsen afhænder til sin svigersøn Anders Jørgensen i 1821, og skal vi søge ejerlisten ført længere tilbage må vi slå Jens Madsen op i navneregisteret til skøde- og panteprotokollen for at få opklaret, *hvornår* han erhvervede ejendommen. Det ses da, at han fik skøde 5. januar 1802, og skødet er indført på pag. 83 i skøde- og panteprotokollen.

Får man den fundet frem, kan her læses, at Johannes Otto Holm har »solgt og afhændet« til Jens Madsen i Bolteskov.

Eksemplet fra Bolteskov viser dog samtidig, at Christensen-Dalsgaard forudsætter, at man allerede er i besiddelse af det relevante matrikelnummer. En alternativ fremgangsmåde kunne være, såfremt en eller flere af gårdens ejere kendes, at benytte navneregistrene til skøde- og panteprotokollerne.⁵

I en forenklet form er de to søgemuligheder her gengivet i fig. 2, idet eksemplet fra Bolteskov er indsat i rutediagrammet. Fremgangsmåden kan selvfølgelig også benyttes for andre ejendomme, men som figuren illustrerer forudsættes det, at der enten er udarbejdet en *ejerliste* for ejendommen, eller at ejendommens matrikelnummer er fundet.

Skøde- og panteprotokollernes registre er altså centrale for den her valgte fremgangsmåde, og der er altså ikke i Christensen-Dalsgaards vejledning hjælp at hente hvad angår en metode, hvorefter man kan kom-

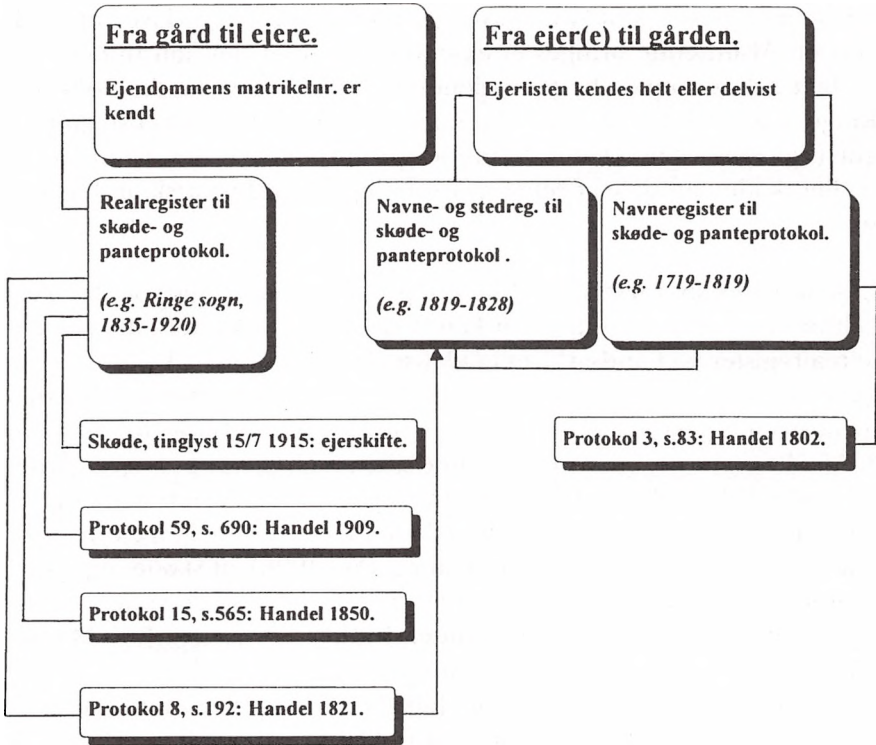

Fig. 2: Fra gård til ejere – fra ejer(e) til gård. Eksemplet er fra Sunds og Gudme herredsfoged Arkiv, LAO.

me fra en person på anetavlen til den ejendom, hvori vedkommende er født og opvokset. På den anden side bliver der lagt vægt på værdien af en ejerliste, altså ejendommens ejere/beboere opstillet i kronologisk orden. En sådan liste kan udarbejdes ud fra de ejendomshistoriske arkivalier, men i princippet er det stadigvæk besøg på arkiver og biblioteker der skal bringe os videre.

Ejerliste og anetavle

Hvad er det da vi må kræve af den metode, vi skal benytte, før vi kan give vore aner tag over hovedet? Ejerlister for en række ejendomme i et lokalområde kan selvfølgelig godt være udbytterig læsning for en slægtsforsker. Men som en målrettet arbejdsmetode, når egne aner skal have tag over hovedet, kan det ikke anbefales at opbygge ejerlister for diverse ejendomme på må og få. Som slægtsforsker må man tage udgangspunkt i den indsamlede viden om personer, og herfra knytte an til ejendom-

me. Den modsatte fremgangsmåde vil hurtigt få karakter af jagten på den berømte nål i høstakken.

Først må vi derfor – med friske øjne – endnu en gang se på vor anetavle, skelettet, for derigennem at se, hvilke oplysninger vi allerede har, og hvilke der mangler. Tager vi for eksempel de typiske oplysninger (navn, fødselsår, evt. vielsesår, dødsår) siger disse oplysninger jo i sig selv intet om det vi nu søger viden om. Har vi bedrevet omhyggelig slægtsforskning kan vi dog komme et skridt videre, for eksempel med yderligere oplysninger om en anes fødested. Har vi fødselstidspunktet fra en mundtlig overlevering bør den kontrolleres med kirkebogen, og har man selv fundet fødsel- og/eller dåbstidspunkt i kirkebogen skal man være en elendig slægtsforsker, hvis man ikke noterede hvilken kirkebog, og dermed i hvilket sogn og herred, den pågældende er blevet døbt. Lad os derfor gøre den første antagelse:

- 1) I de fleste tilfælde ligger en slægtnings barndomshjem i det sogn, hvor vedkommende er døbt.

En lignende betragtning kan naturligvis gøres omkring den sandsynlige sammenhæng mellem en anes sidste hvilested og det sogn, hvor vedkommende tilbragte sine sidste år. Men i denne omgang vil vi koncentrere os om dåben og barndomshjemmet.

I mange tilfælde vil enten dåbsattesten eller et opslag i kirkebogen også give andre supplerende oplysninger, hvilket den omhyggelige slægtsforsker har noteret ned for det tilfælde, at sådanne oplysninger kunne blive til nytte på et senere tidspunkt i undersøgelserne. I den konkrete sammenhæng kan det være oplysninger om faddere, deres stand, erhverv eller hjemsted eller nærmere oplysninger om barnets fødested. Som det ses af eksemplet fra Langeland (Oldemors hus) nedenfor, fremgår det direkte af indførelsen i kirkebogen at hendes barndomshjem lå i »Humble Aalemose«.

Dåbs sogn og ejerlav

Med udgangspunkt i vor første antagelse om sammenhængen mellem barndomshjemmet og dåbs sognet, skal vort næste skridt være at kortlægge sognets ejendomsstruktur, forstået som sammenhængen mellem topografien og inddelingen i ejerlav, herunder opdelingen i matrikelnumre. Det forholder sig nemlig således, at der siden 1844 ikke har ligget nogle huse og gårde i Danmark, der ikke kunne henføres til et bestemt ejerlav. Slægtsforskeren kan altså for sidste del af det 19. århun-

drede benytte sig af et mere finmasket net end det, der udgøres af sogneinddelingen. Alle landejendomme i Danmark har nemlig en fuldstændig matrikulær betegnelse bestående af amt, herred, sogn, ejerlav samt matr.nr.⁶

Vor anden antagelse skal derfor være, at:

- 2) I de fleste tilfælde ligger en slægtnings barndomshjem i et af de ejerlav, som fandtes i det sogn, hvor vedkommende er blevet døbt.

På dette stadium i undersøgelserne kan det derfor være af interesse at orientere sig i den lokale topografi, dels gennem kortmateriale, dels gennem opslag i den topografiske litteratur. Personligt ynder jeg at starte med moderne kortmateriale, da beskrivelserne i den topografiske litteratur meget logisk baserer sig på forskellige administrative inddelinger, og derved i visse situationer kan bortlede opmærksomheden fra (kultur-)landskabelige eller samfærdselsmæssige forhold, der kan være af interesse for de videre undersøgelser. Eksempelvis afstanden til nærmeste købstad, til kysten, herregårde i omegnen, nabosognenes udseende etc.

Kort- og Matrikelstyrelsen (KMS) har udgivet en lang række typer af kort, og her skal kun anføres, at det topografiske atlas over Danmark i målestoksforholdet 1:100.000, der iøvrigt også er udsendt som bogkort (1. udg. 1982), er den største acceptable målestok til dette formål. Bedre er målebordsblade (målestok 1:20.000) og kortmanuskripter (målestok 1:10.000), men det kan være vanskeligere at orientere sig på disse, såfremt man ikke indledningsvis har set på det førstnævnte. Dette problem er iøvrigt endnu større med matrikelkortene, da især nyere matrikelkort ikke medtager særligt mange topografiske kendetegn. Såvel bygninger som moser og vandløb kan mangle, hvilket for det utrænede øje kan virke meget forvirrende.⁷

Som det kan ses, hvis vi benytter eksemplet nedenfor – »Oldemors Hus« – fra Langeland – kan det selvfølgelig også være et problem, at ikke alle stednavne medtages på geodætiske kort i den større målestok, således er stednavnet Humble Ålemose *ikke* medtaget på kortet i bogkort-udgaven (i målestokken 1:100.000) eller i den tilhørende navnefortegnelse på ca.

Fig. 3: Gengivelse af udsnit af målebordsblad M 4418 HUMBLE. Maalt 1865. Rettet 1947 (enkelte rettelser 1962). GI. Kbh. 1963. (Gengivet med KMS tilladelse A. 403/85). ►

22.000 danske stednavne. Alle opslag (60 dobbeltsider) i atlasset er iøvrigt inddelt, så hver af opslagets to sider udgør 1/4 af et 1 cm blad (målestokken 1:100.000), ligesom der øverst anføres betegnelsen for det pågældende kortblad.

Søger man eksempelvis efter »Humble« i navnefortegnelsen gives en henvisning til opslag 54, koordinaterne L6. Opslag 54 gengiver Ærø, mod vest en del af Als og mod øst en del af Langeland. Koordinatet L6 findes nederst til højre på opslagets højreside, og øverst er anført, at dette kortudsnit svarer til kortblad 1311 I i de såkaldte 4 cm kort (målestokken 1:25.000). Får man derefter fat i dette 4 cm kort ses, at 1311 I også betegnes SØ HUMBLE, hvor SØ = Syd Øst. Studerer man kortudsnittet nærmere, kan man da finde Humble Ålemose nordvest for Humble eller syd for Kædeby om man vil. Det er dog vigtigt at slå fast, at bogkortet i 1:100.000, med den tilhørende navnefortegnelse bagerst, både giver et rimeligt detaljeret, topografisk billede med huse, veje, skove, vandløb etc. *samtidig* med at stednavnematerialet i navnefortegnelsen rækker til hovedparten af de stednavne, som slægtsforskeren kan møde i kirkebøger, folketællinger m.m.

Et andet spørgsmål, der dog ikke vil blive behandlet nærmere her, er i hvilket omfang stednavne på de moderne kort er i overensstemmelse med ældre oplysninger og staveformer, ligesom de gamle kort i sig selv kan være en nyttig kildegruppe, for eksempel om nu nedlagte eller omdøbte bebyggelser.⁸

Den anden indgang til de lokale, topografiske forhold er som nævnt de topografiske opslagsværker, hvor specielt »Trap Danmark« (5. udg.) og »Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660« ubetinget bør kendes og benyttes. Hvad angår »Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660« (herefter: DAI) kan det bemærkes at det lille tekstbind i sidste halvdel dels rummer et fuldstændigt register over ejerlav og sogne i kongeriget (nord for Kongeåen) med tilhørende henvisninger til de såkaldte grundkort (1682/83 og 1820/1844). Dels et register 2, hvor sognene er grupperet herredsvis og i birker med tilhørende korthenvisninger. DAI er således også et nødvendigt bindeled mellem Kort- og Matrikelstyrelsens geodætiske kort, der ikke viser ejerlav, og vore genealogiske data.

Endelig kan det lille tekstbind sammenholdt med kortene over »Rets- og politikredse 1976« i DAIs store atlasbind oplyse om afgrænsning og benævnelse på de enkelte retskredse i vor tid. Et forhold, der er nødvendigt at kende til, når man bevæger sig fra arkivernes læsesale og ud til de

tingbøger (tinglysningsprotokoller), som stadig er i brug. Det nuværende system med et tingbogsblad for hver ejendom blev iøvrigt indført i 1927, som afløsning for systemet med skøde- og panteprotokoller, som blev omtalt ovenfor. Ser man for eksempel på Fyn med omliggende øer, i DAI, hedder de moderne retskredse:

- 35) Odense by- og herredsret.
- 36) Nyborg r.
- 37) Svendborg byret.
- 38) Svendborg herredsret.
- 39) Rudkøbing r.
- 40) Fåborg r.
- 41) Assens r.
- 42) Middelfart r.⁹

Nyere tingbogsoplysninger om ejendomme på Langeland kan således hverken fås i Odense eller Svendborg, men skal hentes på dommerkontoret for Rudkøbing ret i Brogade, Rudkøbing.

Som en speciel ting for Fyn er der også grund til at fremhæve et andet, nyere hjælpemiddel. Det er den såkaldte »Landsbyregistrering i Fyns amt«, der vil blive nærmere omtalt i forbindelse med det følgende eksempel.

Oldemors hus – et eksempel

Til brug for en slægtsbog til min søn var det af betydning at få opklaret, hvor og hvordan min nu afdøde mormor havde boet som barn. Jeg vidste hun var født i Humble sogn på Langeland, men nu skulle der sættes hus eller gård på hendes barndomshjem.

Et opslag i registret til DAI, oplyser for Humble s. og by: herred 46, sogn 03, kort 9. Register 2 oplyser, at herred 46 er Sønder Herred (Langeland) og (grund)kort 9 kan findes i atlas-bindet s.65.

Som tidligere nævnt kan der tages udgangspunkt i den antagelse, at i de fleste tilfælde ligger en slægtnings barndomshjem i et af de ejerlav, som fandtes i det sogn, hvor vedkommende er blevet døbt.

Anna Marie Oline Nielsen (1902-1974) var ifølge sin døbsattest født i Humble Aalemse, Humble sogn, d. 26. august 1902. Hun blev døbt i Humble kirke d. 12. oktober 1902, og var datter af »Ugifte Madsine Johanne Christine Hansen. Husholderske hos barnefaderen Niels Hansen Nielsen, Husmand i Humble Aalemse.«¹⁰ Alene ud fra døbsattestens

ordlyd kan vi altså fastslå, at Annas barndomshjem – ihvertfald fra starten – har været et husmandsted i Humble Ålemose på Langeland.

Vender vi os mod det sidste og springende punkt, er det naturligtvis, *hvor* den enkelte ejendom er placeret i ejerlavet og hvorledes forbindelsen mellem anen og ejendommen kan dokumenteres. I dette tilfælde var det nærliggende at se på folketællingerne fra 1901 og 1906, dels for at få et indtryk af husstandens sammensætning, dels for at komme tættere på ejendommen.

1901-tællingen hører til blandt dem, der på Rigsarkivet er tilgængelige på mikrofilm (tællingerne 1860-1911), og udmærker sig ved, ligesom de to følgende (1906 og 1911), også at oplyse om matrikelnummer.¹¹ Når man får fundet dem på Rigsarkivet ses dels, at det er den første folketælling, der også oplyser om »årstallet for tilflytning til kommunen/sidste bopæl før tilflytningen«, dels, at mikrofilmen udover selve tællingskemaerne også har optagelser af diverse samlelister i det omfang de er bevaret. Således ses på filmen betegnet Humble sogn (I), at der også er filmet en såkaldt »Kontrolliste No.4 for tællingskommisærere i Landdistrikterne.« Her ses alle huse opført i nummerorden med tilhørende ejer, og huslisternes løbenummer 82 skulle ifølge denne oversigt tilhøre N. H. Nielsen, og være placeret på matrikelnummer 58r. Ydermere oplyses det på en vedføjlet seddel, at han er fæster under grevskabet Langeland.¹²

Ser man på Husliste No. 82 anføres to personer i husstanden, nemlig enkemand Niels H. Nielsen (f. 10/8 1834 i Magleby) og husholderske Signe Hansen (f. 7/8 1861 i Skrøbelev), men altså ingen børn. Derimod anføres, at han var blevet enkemand i 1899 efter ti års ægteskab.

1906-tællingen blandt familierne i Humble Aalemose beretter, at på matr. nr. 58r med familie løbenummer 25 finder vi Niels Hansen Nielsen. Familien består nu af enkemand og hufader Niels Hansen Nielsen, f. 10/8 1843 [sic!] og han ernærer sig ved alderdomsunderstøttelse og som landarbejder. Husholderske og malkekone Marens[igne] Johanne Christin[e] Hansen, f. 7/8 1861 og børnene Ana Marie Oline Nielsen, f. 26/8 1902 og Herholdt Valdemar Nielsen, f. 3/7 1905. Til det sidste barn er i rubrik 10 gjort anmærkningen: »Pleje=Barn«.¹³

Oldemors barndomshjem lå altså på matr.nr. 58r i Humble Ålemose, og tipoldefar var fæster under grevskabet Langeland, der da tilhørte lensgreve Chr. Johan Fr. Ahlefeldt-Laurvig (1844-1917). Matrikelkort, tingbogsoplysninger og brandsforsikringsarkivalier skal nu findes frem som

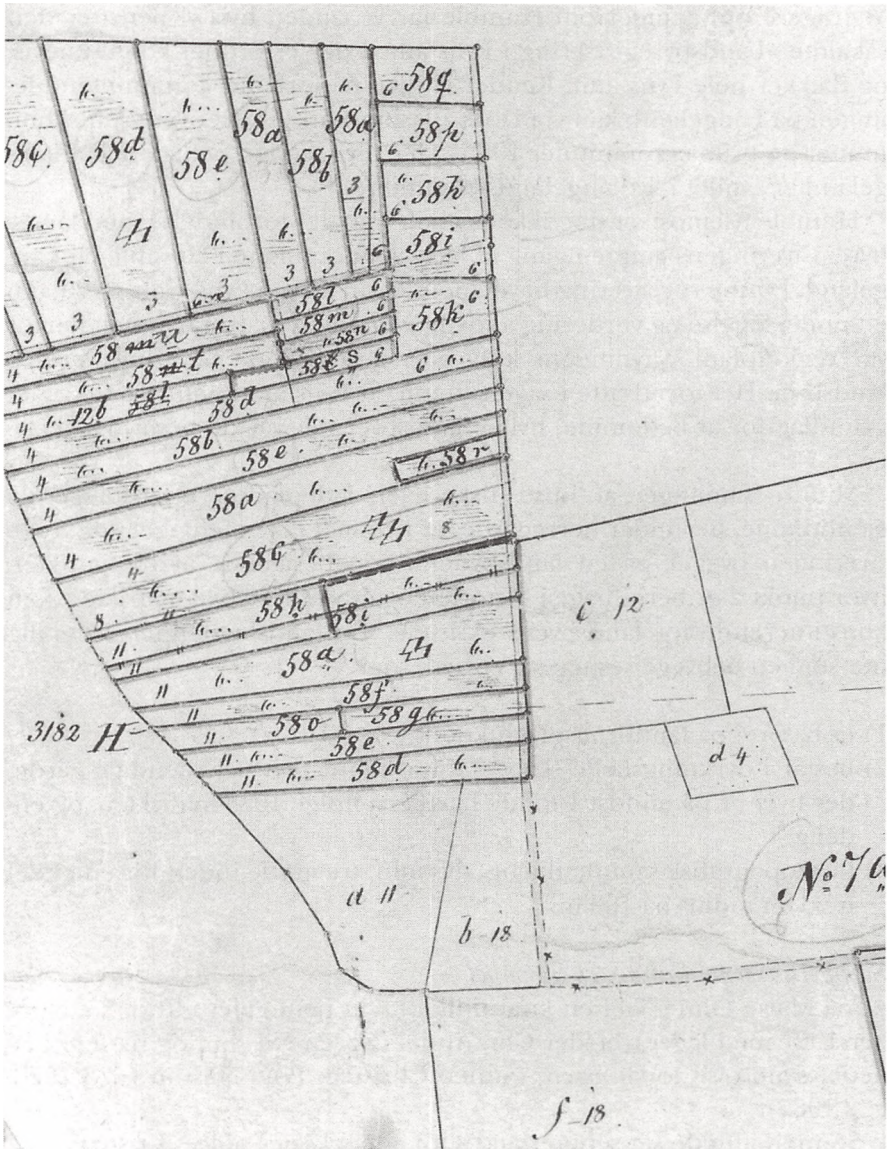

Fig. 4: Gengivelse af udsnit af matrikelkortet, anvendt i perioden 1869-1908 for Humble by, Humble sogn, Langelands Sdr. herred. (KMS, matrikelarkivet).

beskrevet i det foregående. Dog med det lille forbehold, at også godsarkivet for grevskabet Langeland, hvortil der i 1975 blev udarbejdet en registrant, rummer brandforsikringsarkivalier.

Yderligere oplysninger om Humble får vi samlet, hvis vi benytter den såkaldte »Landsbyregistrering i Fyns amt«, der er ordnet kommunevis, og dækker hele Fyns amt. Kender vi ikke på forhånd kommuneinddelingen på Langeland, kan vi i DAIs atlasbind finde kort over »Amtskommuner og primærkommuner 1983«, der viser, at den sydlige del af Langeland er samlet i Sydlangelands kommune.¹⁴

Humble Ålemose er dog ikke særskilt omtalt i forbindelse med landsbyregistreringens gennemgang af landejendommene i Humble på Langeland. Denne registrering havde nemlig sin årsag i Fyns amts ønske om en undersøgelse og vurdering af de fynske *landsbyer*. Baggrunden herfor var regionplanlovgivningens krav om sikring af de bevaringsværdige landsbyer. Det forudsatte i sagens natur, at Fyns amt måtte skaffe sig et grundlag for at bedømme, hvilke landsbyer der var de bevaringsværdige.¹⁵

Mindre samlinger af huse, fiskerlejer, ladepladser og fritliggende ejendomme, herunder herregårde, er normalt ikke medtaget, idet registreringen bygger på en landsbydefinition bestående af tre punkter, hvor punkt 2 griber tilbage i historien og anvender 1688-matriklen som konstituerende for landsbyens eksistens. En landsby defineres nemlig her som en bebyggelsesmæssig enhed, som

- 1) er baseret på landbrugsproduktion,
- 2) består i dyrkningsfællesskabets tid af mindst tre selvstændige gårde, der hver er på mindst 1 tønde hartkorn ifølge 1688-matriklen, og endelig
- 3) har topografisk sammenhæng, dvs. min. tre gårde inden for en cirkel med en radius på 100 m.¹⁶

Skipperhuset på Fanø – et eksempel

Anna Marie Oline Nielsen kom tidligt ud at tjene, blev gift d. 23. oktober 1921 med lagerarbejder Chr. Anders Søren Nilsson, og fik fem måneder senere sit første barn, sønnen Christian Poul Nilsson (6/3 1922-5/2 1985).

Sønnen giftede sig senere med sin fætters kones niece, Kirsten Alice Thomsen (f. 2/4 1927), datter af bådfører Niels Pedersen Thomsen (24/11 1885-1/12 1958) og hustru Anne Laura Kirstine Thomsen, født Jacobsen (13/2 1891-13/4 1988).¹⁷

Skipperlægten Thomsen stammer fra Nr. Nebel i Vester Horne herred syd for Ringkøbing fjord i Vestjylland. Blandt slægtens klenodier regnes et skipperhus i Nordby på Fanø og den store bark »Emilie« af Nordby

(377 nrt), som krydsede rundt på de syv have i de store sejlskibes tid. Historien om »Emilie« og slægten Thomsen må vente til en anden gang, men hvorledes forholdt det sig egentlig med slægtsrelationerne og dette Fanøskipper-hus?

Bådfører Niels Pedersen Thomsen var ældste søn af færgøjer Peder Thomsen (29/9 1860-24/2 1936) og dennes hustru Maren Kirstine Thomsen, født Pedersen (død 19/9 1940). Peder Thomsen var søn af gårdmand og skipper i Præsteby, Nr. Nebel sogn, Thomas Peder Nielsen (20/12 1818-23/6 1893) og dennes hustru Nielsine Jacobsdatter (2/7 1816-16/9 1869), og det er således denne Thomas Nielsen som er Thomsen-slægtens stamfar.¹⁸

Hvad angår skipperslægten Thomsen og Fanø, findes der faktisk en del litteratur om Fanøskipperne og de store sejlskibe. Først og fremmest er der Kromanns klassiker »Fanøs Historie« i tre bind, og her kan der da også findes omtale af Thomsen og bark »Emilie«.¹⁹ Jacob Thomsen (18/11 1848-11/12 1928), som førte »Emilie« af Nordby i 1897 var bror til Peder Thomsen (1860-1936), og gift med Marensine Gregersen af Fanø (6/10 1853-1932). Hun var datter af Gregers P. Gregersen (4/10 1820-5/4 1904) der førte galeasen Festina Jenta, og dennes hustru Margrethe Pedersdatter.²⁰ Sammen fik de seks børn og i 1893 overtog de skipperhuset på Barkvej efter hendes fader.

Med disse spredte oplysninger kunne vi vælge, atter at gå til folketællingerne, som vist i det foregående eksempel. Eller prøve at gå en anden vej, idet ejendomsforholdene både i Nordby og Sønderho på Fanø er godt belyst i trykt materiale, især de to bygningsregistrarer fra Fanø.²¹

I dette tilfælde er det derfor nærliggende at se efter under »Barkvej« i Nordby-registranten. Heri kan det ses, at der er medtaget otte huse på Barkvej, nemlig numrene 1 og 3, 2, 5, 7, 9, 11, og 13, hvilket øjensynligt er alle husene på Barkvej. Til hvert hus gives en kort bygningsbeskrivelse ledsaget af en korttegning, der viser husets placering på grunden, et fotografi af huset samt en ejerliste sat med småt i marginen. Det er derfor en overkommelig opgave at kontrollere ejerlisterne for ejendommene på Barkvej. Kan medlemmer af skipperslægten Thomsen passe ind i nogle af husenes ejerlister (fig. 5)?

Ejerlisten gengivet for Barkvej nr. 5-7 på matr.nr. 171*b* og *c* giver følgende data:²²

BARKVEJ

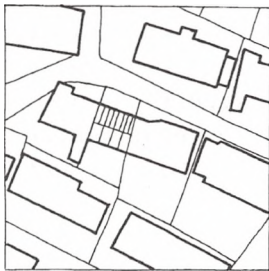
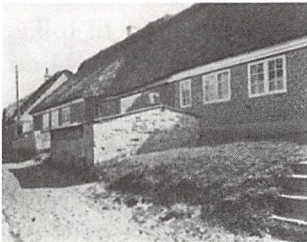
EJERLISTE:

matr.nr. 171b og 171 c:	
-1807	Niels Christensen & enke
1807-1844	Sonnich Hansen & enke, Karen
1844-1846	Johan Frederik Schrøder
1846-1875-?	Gregers Peder Gregersen
?-1894-(1930)-1932	Jacob Thomsen & enke, Marensine
1932-1950	Margrethe E. Thomsen
1950-1965	Frank & Meta Jørgensen
1965-1977	Frank Jørgensen m.fl.
1977-1978	Birgitte Kromann & Margrethe J. Nordby Nielsen

matr.nr. 171b:	
1978-	Birgitte & Winkler Kroman

men mod vest af det da 13 fag lange hus. Vurderingen i 1851 viser, at der er foretaget ombygning, og de fem østlige fag beskrives med større husdybde. Der er da indrettet beboelse i de seks østlige fag og udhus i de to vestlige. I 1894 udvides huset til at omfatte 12 fag ved køb af fire fag fra naboejendommen mod vest. Der er da indrettet én beboelse i de fem østlige fag og én i de syv vestlige, der tillige er indrettet med en staldafdeling. I 1968 foretages der bygningsændringer. Huset deles i 1978 og matr.nr. 171b udgør heraf de syv østlige fag, medens matr.nr. 171c udgør de fem vestlige.

Bemærkninger: Et enkelt og meget velproportioneret hus, der med sin bygningsmæssigt traditionelle karakter er et berigende element i gadebilledet. Huset rummer et velbevaret interiør med døre, skillerum m.m. Ved en fremtidig restaurering burde gavlen afrenses, berappes og behandles med rødt kalkvand, og de let overpudsede stolper burde afrenses og restaureres. Samtidig burde der anvendes malede traditionelle brædderhalvdøre og luger, og vinduernes klinkesålbænke burde erstattes af en skrå mørtelkant.

BARKVEJ 7, matr.nr. 171c

Huset er fem fag langt og grundmuret i en etage med rester af bindingsværk. Det stråttækte heltag har i rygningen en skorstenspipe. Over en lysegrå sokkel fremtræder langsiderne i rødt murværk med hvid fugeopstregning og grønmalede let overpudsede stolper samt tagrem. Langsiderne afsluttes under taget af en hvid treleds gesims, hvis nederste led er en lægte. Dog har nordsidens østlige fag en hvid udmuring mellem bjælkeenderne. De hvidmalede vinduer er en- og torammede og har i sydsiden tre ruder i hver ramme, mens nordsiden har seks ruder i hver ramme. Hoveddøren i sydsiden er en imprægneret listebeklædt halvdør med

BARKVEJ

EJERLISTE:

matr.nr. 171b og 171c:
 -1807 Niels Christensen & enke
 1807-1844 Sonnich Hansen & enke,
 Karen
 1844-1846 Johan Frederik Schrøder
 1846-1875-? Gregers Peder Gregersen
 ?-1894-(1930)-1932 Jacob Thomsen & enke,
 Marensine
 1932-1950 Margrethe E. Thomsen
 1950-1965 Frank & Meta Jørgensen
 1965-1977 Frank Jørgensen m.fl.
 1977-1978 Birgitte Kroman & Margrethe
 J. N. Nielsen

matr.nr. 171c:
 1978- Julie Margrethe Nielsen

394-(1930)-1932 Jacob Thomsen & enke,
 Marensine

diagonalstillet rude. Nordsiden har en imprægneret listebeklædt halvdr.

Historie: se Barkvej 5.

Bemærkninger: Det enkle og meget velproportionerede hus danner med nabohuset, som det er sammenbygget med mod øst, en harmonisk helhed, der er værdifuld for områdets traditionelle bebyggelse. Dog burde der have været anvendt malede traditionelle bræddehalvdøre. De let overpudsede stolper burde afrensnes og restaureres.

BARKVEJ 9, matr.nr. 167a

Huset er 11 fag langt med større husdybde over de syv vestlige fag. Det er grundmuret i en etage. Det stråtekte heltag har i rygningen en skorstenspipe. Over en sort sokkel – sokkelmarkering i nordsiden – fremtræder facaderne i rødt murværk med rester af hvid fugeopstregning. Den sydlige langside afsluttes under taget og over en delvis synlig rem af en hvid treleds gesims, hvis nederste led er en lægte. Gesimsen omslutter over hoveddøren et arkengab med muret front. Den nordlige langside afsluttes under taget af en hvid toleds gesims. Gesimsen er ført om gavlenes hjørner. Gavlene afsluttes under taget af et hvidt gesimsled.

Vinduerne er en- og torammede med otte ruder i hver ramme. Dog har nordsiden et mindre firrudet vindue, og den østlige galvtrekants vindue har seks ruder i hver ramme. Vinduerne er malet hvide med grønmaledede karme, og nogle har stik bemalet i farverne hvid, grøn og sort samt hvidkalkede murfals. Hoveddøren i sydsiden er en grønmalet

- 1807	Niels Christensen & enke
1807-1844	Sonnich Hansen & enke, Karen
1844-1846	Johan Frederik Schrøder
1846-1875-?	Gregers Peder Gregersen
?- 1894-(1930)-1932	Jacob Thomsen & enke, Marensine
1932-1950	Margrethe E. Thomsen
1950-1965	Frank & Meta Jørgensen
1965-1977	Frank Jørgensen m.fl.
1977-1978	Birgitte Kroman & Margrethe J. Nordby Nielsen

Det er således meget sandsynligt, at vi her har fundet det rigtige hus, og der altså er god mening i at fordybe sig i den ejendomshistoriske undersøgelse af Barkvej 5-7.

En bondegård på Fyn – et eksempel

Hvor det første eksempel illustrerede, hvorledes oplysninger i folketællingerne kan være bindeled mellem en ane og den rette ejendom, viste det andet eksempel, hvorledes kendskab til de publicerede bygningsregisteranter kan være til gavn. Desværre er der ikke ejerlister i dem alle, og kun en brøkdelen af den ældre ejendomsmasse i Danmark er omfattet. Oversigten bagest (bilag 1) giver et indtryk af, hvor mange det efterhånden er blevet til, alene fra Nationalmuseet og Miljøministeriet. Som det ses, er hovedparten udarbejdet for udvalgte (bevaringsværdige eller fredede) ejendomme i udvalgte byområder.

Vender vi os mod landdistrikterne er der som sagt foretaget bygningsregistreringer i en række kystbebyggelser, bl.a. flere fiskerlejer på Bornholm, og byer som Dragør på Amager og Gilleleje i Nordsjælland. Men iøvrigt kan man altid ved en henvendelse til den pågældende kommunes tekniske forvaltning få oplyst, hvorvidt der for et bestemt byområde eller en landsby foreligger en bygningsregistrering eller evt. bevaringsplaner, hvori der kan være ejendomshistoriske undersøgelser.²³

Hvad angår de trykte hjælpemidler, når det drejer sig om bondegårde, er der som nævnt andre og nyere end la Cours værk fra 1906-07. Først og fremmest skal der erindres om, at allerede ved opslag i Trap Danmark, under de enkelte sognebeskrivelser, ses en opremsning af de større gårde i sognet. Det er dog gårdfortegnelserne som må interessere slægtsforskeren, da de afgiver andre og flere oplysninger end et opslag i Trap, der kun giver året for landsbyens udskiftning og i bedste fald gårdnavnet.

Danske Gaarde, som i begyndelsen af århundredet blev udarbejdet af J. C. B. la Cour og E. Hedemann startede i Jylland og bevægede sig i løbet af fire bind (ordnet amts- og herredsvise) gennem hele Danmark og endte med Bornholm. Det er dog vigtigt at være opmærksom på, at værket langt fra er fuldstændigt dækkende i de enkelte sogne. Succesen var dog stor nok, idet Danske Gaarde – II. samling, også i fire bind, udkom i 1914, men nu udarbejdet af J. C. B. la Cour og landbrugskandidat H. M. Knudsen. Opbygningen var den samme, men udvalget af gårde var et andet. Endelig kom året efter III. samling, også i fire bind, hvorfor det samlede antal gårde i de 12 bind nu var blevet ganske anseeligt.

En anden landbrugskandidat, J. Jespersen, tog idéen op, og 1923-27 udkom »Danske Gaarde i Tekst og Billeder«, også i fire bind. Endelig kom op gennem trediveerne »Større danske Landbrug« i ni bind, udarbejdet af J. J. Hansen. Fra 1948 tog forlaget Krak idéen op, og udsendte hvert år Kraks »Større gårde og Skove« der, bortset fra at der ikke bringes billeder af bedrifterne, følger traditionen. Det vil sige, at man her finder oplysninger om gårdens navn og postadresse, telefonnummer, placering indenfor den administrative inddeling (idag: kommune og amt), arealstørrelsen fordelt på ager, eng, skov etc., driftsform, i et vist omfang ejendomsværdi og endelig ejeren. Hvad angår dækningsprocenten kan oplyses, som et eksempel, at Kraks »Større gårde og Skove« i 1993/94-udgaven medtager 9.612 større gårde og skove. På dette tidspunkt var der ca 70.000 landbrugsbedrifter i Danmark, hvorfor det svarer til en dækningsprocent på ca. 14. Krak har nemlig valgt kun at medtage gårde og godser med en hektarstørrelse på 50 eller derover og/eller en kontant ejendomsværdi på ca. 2,2 mill. kr. eller derover.²⁴

Siden 1960-erne har der udover Kraks årlige udgivelser været to udgivelsesprojekter. Det ene fra »Selskabet til Udgivelse af Danmarks Større Gårde«, der fra 1961 til 1975 udsendte et otte bindes værk omfattende store og middelstore landbrug, og senere (1987-94) det andet fra forlaget Danske Landbrug, nemlig »Danske gårde i tekst og billeder.«

Ser vi for eksempel efter en fynsk bondegård i sidstnævnte værk, bemærker man, at det for Fyns amt indtil videre er blevet til to bind, hvor hvert bind rummer et antal kommuner ordnet alfabetisk. Således rummer bind 2 kommunerne: Assens, Broby, Glamsbjerg, Hårby, Langeskov, Nyborg, Ringe, Tommerup, Ullerslev og Årslev. Ejendommene er ord-

net kommunevis, og dernæst alfabetisk efter postadressen (vej/gadnavn). Bagest i hvert bind findes dertil et alfabetisk vej- og gaderegister ordnet kommunevis.²⁵

Endelig kan der måske være grund til at pege på tre andre muligheder for en håndsækning i forsøget på at give anerne tag over hovedet.

Den ene har tidligere været nævnt her i tidsskriftet (93:2), nemlig Dansk Slægtsgaardsforening. Udover sit medlemsblad »Slægtsgården – Tidsskrift for Dansk Slægtsgaardsforening«, der udkommer seks gange årligt og bringer omtale af gamle slægtsgårde, nu på 53. årgang, besidder foreningen også et større slægtsgårdsarkiv, placeret hos Landbrugsmuseet Gl. Estrup på Djursland. Heri kan man finde oplysninger om skøde- og fæsteforhold, tilhørsforhold til herregårde, ældre gårdhistoriske undersøgelser m.m. for et stort antal slægtsgårde fra hele Danmark, ligesom slægtsgårdsarkivet har sit eget håndbogsbibliotek. Fra 1995 begynder man iøvrigt en registrering af samlingerne på edb.

En anden mulighed er Det kongelige Biblioteks Kort- og billedsamplings overtagelse af billedarkiverne fra firmaet Sylvest Jensen og andre, der i mellemkrigsårene – og især efter 2. verdenskrig – fra luften fotograferede et meget stort antal af alle landets bøndergårde. Desværre kan det være lidt vanskeligt at hitte det rette foto, idet der dels var flere firmaer der optog sådanne luftfotografier, dels flere typer af optagelser. Luftfotofirmaerne indtegnede deres optagelser (negativnummer) på kort af flyveruterne, og for eksempel hos Sylvest Jensen lagde man vægt på kundens og gårdens navn. Også i denne sammenhæng vil det derfor være en god idé at benytte kortmateriale og ejerliste, når man forsøger at finde den rette ejendom, og eventuelt få et billede af gården som den så ud i årene omkring 2. verdenskrig eller måske i 1950-erne.²⁶

Endelig må det selvfølgelig understreges, at der udover de statslige arkiver også findes en frodig underskov af lokalhistoriske arkiver, der mange steder i landet kan være en ren guldgrube, når det drejer sig om lokaliteter i sognet, såvel den enkelte bondegård, som landsbyer og lokale herregårde. Problemet er at finde det rette, og få afklaret, hvorvidt man kan være behjælpelig med den konkrete ejendom.

Løsningen, når det drejer sig om at finde det rette, hedder »Arkivvejviser 1994« – udgivet af SLA, Sammenslutningen af Lokalarkiver. Ser man for eksempel under Fyns amt findes her mere end 30 lokalhistoriske arkiver opført med navne, adresser og telefonnumre. Desværre kan

det mange steder være vanskeligt at få afklaret, hvorvidt der er noget af interesse, hvis man ikke selv aflægger arkivet et besøg. Men forsøget bør gøres, og under alle omstændigheder kan man få nyttige oplysninger om egnen, sognet og dets beboere.

Afsluttende skal gives et sidste eksempel, der kan illustrere, at held og gode idéer også kan være nødvendige, når man skal have de sidste brikker til at falde på plads.

Fra en tidligere slægtsundersøgelse var der en historie, som til stadighed pirrede min nysgerrighed. Kort fortalt skulle der have levet et stedbarn ved navn Lars Christiansen, som i begyndelsen af forrige århundrede skulle være blevet snydt for den fædrene gård Hjersegård, i Skamby sogn på Fyn. – Et kig i Trap og diverse andre opslagsværker havde ikke rigtig givet noget, og da sognet havde ni landsbyer havde jeg endnu ikke haft tid til at gå folketællingerne igennem efter »stedbarnet Lars Christiansen«.

Ved et tilfælde opdagede jeg, at Hjeresen/Hjerresen kunne være et efternavn, og gjorde derfor et opslag i »Danske Efternavne« der kunne oplyse: »Hjæresen ... patronymikon af nordisk mandsnavn Hiarri. Sideformer: Hjarsen, Hjeresen, Hjerresen«²⁷ Der var altså den mulighed, at gårdnavnet skulle forstås som Hjeres gård. Da jeg i anden anledning arbejdede med landsbyen Thorup i Skamby sogn kom der pludselig en sidegevinst: i 1801-tællingen var husbond i den 8. familie, Hierre Christensen i sit 38. år. Resten af husstanden bestod af hans kone Johanna Mathiasdatter, 37. år, deres fem børn, Christian Hierresen (16.), Helle (13.), Anna Katrine (8.), Anna Sofie Hierresen (3.) og Peder (1.) samt en karl Jørgen Rasmussen.²⁸

Der var altså ingen Lars Christiansen, men sporet var varmt nok, så jeg tog også 1834-tællingen. Her så billedet således ud: Anne Johanne Mathiasdatter var i sit 69. år kommet på aftægt (aftægtskone) som enke og indsider. Iøvrigt bestod husstanden af Christian Hieresen (49.), hans kone Maren Knudsdatter (30.), deres fire børn, Hiere Christiansen (16.), Mathias Christiansen (14.), Anna Christiansdatt. (12.) og Lars Christiansen (10.) samt tre tjenestefolk.²⁹ Her dukkede altså godt nok en »Lars Christiansen« op, men der var intet som tydede på, at han skulle være et stedbarn. Selvom tiden var knap måtte jeg lige se de næste folketællinger, 1840 og 1845. Det voldte selvfølgelig kvaler, idet gårdmand Christian Hieresen her var væk. Men se; i 1840-tællingen var Maren Knudsdatter blevet gårdmandsenke og kun de to sønner Lars (15. år) og Mathias (20. år) er hjemmeboende.

1845-tællingen oplyser: – en gårdmand Jørgen Larsen i sit 35. år, født i Skamby var nu gift med en Maren Knudsdatter, der var i sit 41. år, født

Fig. 6: Torupgården, Skamby sogn, Skam herred. Lars Christiansens barndomshjem. (E.H. Fot. 1958, DFL/OBM).

i Hjadstrup, og med »deres stedsøn« Lars Christiansen (20. år og ugift) samt tre tjenestefolk. I de følgende folketællinger (1850, 1855, 1860, 1870, 1880) er det fortsat Jørgen Larsen som sidder på gården, fra 1855-tællingen som selvejer, og i 1880-tællingen som enkemand.³⁰ Det var således gårdmand/gårdejer Jørgen Larsen der skulle lede mig frem til den rette gård. Et opslag i Realregisteret for Lunde-Skam herredsfogeds arkiv på Landsarkivet henviste til den rette skøde- og panteprotokol, der kunne afsløre, at Jørgen Larsen købte gården på »matricul nr. 6«, Thorup by til selveje i juni 1854, med endeligt skøde fra stamhuset Dallund d. 20.12. 1854.³¹

Tilbage stod spørgsmålet om stedsønnen Lars var blevet snydt for sin fædrene gård? Hertil kan man bemærke, at hans far, Christian Hieresen fæstede gården i 1823 og blev enkemand i 1829, hvor Lars var omkring 5 år.³² Hans stedmoder – den unge Maren Knudsdatter – kommer til at overleve Lars' fader, der døde i 1839, hvor Lars stadig var for ung til at fæste gården. I stedet fæster enken gården, og gifter sig i 1841 med den lidt yngre Jørgen Larsen, som overtager fæstet – og bliver Lars' stedfa-

der. Måske har Lars følt sig snydt, men da han også havde to ældre brødre, forekommer det ikke helt rimeligt. Men særlig morsomt har det nok ikke været for stedsønnen Lars Christiansen.³³

Litteraturliste

(se også bilag 1)

- Arkivejviser 1994. Redaktion Jacob Bang Jensen og Grethe Banggaard. Udgivet af S sammenslutningen af Lokalararkiver (SLA). Vejle, 1994.
- Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660. Redigeret af Karl-Erik Frandsen. DHF, 1984. I artiklen forkortet til: DAJ.
- Balslev, Svend: Matrikelarkivet og den personalhistoriske forskning. (Art. i: Personalhistorisk Tidsskrift 1979, s. 49-56).
- Balslev, Svend og Hans Ejner Jensen: Landmåling og Landmålere. 1975.
- Bjørn, Claus (red.): set fra Luften. Sylvest Jensen og den danske bondegård. Landbohistorisk Selskab, 1993.
- Bramsen, Bo: Gamle Danmarkskort. En historisk oversigt med bibliografiske noter for perioden 1570-1770. 2. udg. Kbh. 1965.
- Christensen-Dalsgaard, Ellen: Kilder til Landejendommenes Historie i Landsarkiverne. En vejledning. Arkivserien nr. 18, Landsarkivet, Odense, 1982.
- Cour, J.C.B. la og E. Hedemann: Danske Gaarde. Illustreret, statistisk og historisk Haandbog for det danske Landbrug. [I. Samling] Bd. 1-4. Aarhus, 1906-07.
- Cour, J.C.B. la og H.M. Knudsen: Danske Gaarde – II. Samling. Illustreret, statistisk og historisk Haandbog for det danske Landbrug. Bd. 1-4. Kbh. u.å. [1914].
- Cour, J.C.B. la og H.M. Knudsen: Danske Gaarde – III. Samling. Illustreret, statistisk og historisk Haandbog for det danske Landbrug. Bd. 1-4. Kbh. u.å. [1915].
- Damgaard, Helle: Kilder til købstadsejendommenes historie i landsarkiverne. En vejledning. 1983.
- Dansk kulturhistorisk Opslagsværk I-II. Redigeret af Erik Alstrup og Poul Erik Olsen. DHF, 1991.
- Degn, Ole: Alle skrives i mandtal. Folketællinger og deres brug. Arkivernes Informationsserie. Kbh. 1991.
- Fyns Amtskommune. Udvalget for teknik og miljø: Landsbyregistrering i Fyns Amt. Historiske forhold. XXX Kommune. [alle kommuner, udsendt i 1983]
- Grøngaard Jeppesen, Torben og Peter Steen Johansen: Den fynske Landsby. Landbygningsmuseum i Odense (Guide). Odense, 1990.
- Hansen, J.J.: Større danske Landbrug. Statistisk, topografisk, historisk Haandbog. Bd. 1-9. Kbh. 1930-37.
- Hartmann, Sys (red.): Gamle huse i Sønderho. Fanø/Kbh. 1980.
- Henningsen, Lars: Ejendoms historie i Nordslesvig. En kildevejledning. Aabenraa, 1983.
- Jansen, Lotte: De fynske godsarkiver. En introduktion. Landsarkivet, Odense, 1975.
- Jespersen, J.: Danske Gaarde i Tekst og Billeder. Bd. 1-4. Aarhus, 1923-27.
- Kejlbo, Ib: Historisk kartografi. DHFs Håndbøger. Kbh. 1972.
- Klinting, Torben: Fra Jyllands Vestkyst. Nr. Nebel, 1930.
- Kromann, N.M.: Fanøs Historie. Bd. I-III. Esbjerg, 1933-34/1982.
- Larsen, Hansa: Huse i Nordby på Fanø. Bd. I-II. Fanø/Kbh. 1986.
- Møller, Per Grau: Udskiftningskort og matrikelkort – indhold og opbevaring. Artikel i Fynske Årbøger 1992, s. 100-113.
- Nordlund, H.O.: Matriklen og matrikelkortene som hjælpe kilder ved lokalhistoriske undersøgelser. Lokalhistoriske arkiver i Storkøbenhavn, publikation nr. 1. Kbh. 1978.
- Pedersen, V. E.: Lærebog i matrikelvæsen. Kbh. 1951.
- Porsmose, B.: Skamby-Torup gårdens historie. Artikel i fynske Minder 1983.
- Prange, Knud: Mit navn er Jensen. En bog om slægtsforskning. DR 1989.
- Scharling, Suno: Min slægt. Hvordan – Hvornår – Hvorfor? Kbh. 1989.
- Skrubbeltrang, Fridlev: Det danske Landbosamfund 1500-1800. Udgivet af DHF, 1978.
- Søndergaard, Georg: Danske efternavne – betydning, oprindelse, udbredelse. Kbh. u.å.
- Trap: Danmark. 5. udg. Redigeret af Povl Engelstoft m.fl. Kbh. 1953-72.
- Tønnesen, Allan (red.): Møgelstønder – Slotsby og Bondeby. Udgivet af Fredningsstyrelsen og Tønder kommune. Tønder, 1985.
- Worsøe, Hans H.: Find dine rødder. Politikens håndbog i slægtshistorie. Kbh. 1988 og senere.

Bilag 1:

- Bygningsregistrarer udsendt af Nationalmuseet og Miljøministeriet, 1966-94, omfattende såvel landbygninger, som købstadsjendomme. Registrarer markeret med (*) rummer ejerlister for de medtagne ejendomme:
- Aabenraa**, Historiske Huse i. Bevaringsplan. Udarbejdet af Hans Henrik Engqvist i samarbejde med Viggo Pedersen. Nationalmuseet, 1975 (spredte ejeroplysninger).
- Aakirkeby**, Huse i. Fra bindingsværk til Bedre Byggeskik. Redigeret af Ebbe Keld Pedersen. Kbh./Aakirkeby, 1989 (*).
- Aarsdale Fiskerleje**, Historiske huse i. Udarbejdet og tilrettelagt af Nationalmuseets 2. afd. ved Hanne Christensen m.fl. Udgivet i samarbejde med Nexø kommune og Foreningen til gamle bygningers bevaring. Nationalmuseet, 1980 (*).
- Brøndbyøster, Brøndbyvester**, Gårde og huse i. Kbh. 1984.
- Christiansfeld**. Bevaringsplan udarbejdet af Det særlige Bygningssyn. Kbh. 1966, genoptrykt 1975 (enkelte ejeroplysninger).
- Christianshavn**, Historiske huse på. Fortegnelse over bevaringsværdige bygninger fra før o.1870. Redaktion, tilrettælgelse og produktion: Robert Egevang. Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring. Kbh. 1993 (*).
- Dragør**, Historiske Huse i. Nationalmuseet, 1979 (* samt navneregister).
- Esbjerg**, Historiske Huse i. Udarbejdet af Stadsarkitektens byplanafd. i samarbejde med Nationalmuseets 2. afd. Esbjerg, 1979.
- Frederikshavn**, Huse i. Redigeret af Knud Vaaben. Udgivet af Frederikshavn kommune, Frederikshavn Fonden og Fredningsstyrelsen, Miljøministeriet. Kbh./Frederikshavn, 1986 (spredte ejeroplysninger).
- Frederiksværk**, Historiske huse i. Redigeret af Gunvor Petersen. Frederiksværkegnens Museum og Nationalmuseet, 1986.
- Fåborg**, Historiske huse i. Bevaringsplan for Fåborg købstad. Nationalmuseet, 1974 (spredte ejeroplysninger samt personregister).
- Gilleleje Fiskerleje**, Historiske huse i. Af Flemming Beyer m.fl. Udgivet af Gilleleje Museum, Nationalmuseet og Miljøministeriet, Planstyrelsen. Kbh./Gilleleje, 1989 (* samt navneregister).
- Grenå**, Historiske huse i. Udgivet af Nationalmuseet i samarbejde med Djurslands Museum. Kbh./Grenå, 1981 (* samt navneregister).
- Haderslev I**, Huse i. Redigeret af Sys Hartmann. Kbh./Haderslev, 1982.
- Haderslev II**, Huse i. Redigeret af Sys Hartmann. Kbh./Haderslev, 1987.
- Hanstholm by**. Registrering af bevaringsværdier i. Udført for Fredningsstyrelsen af byplankonsulent, arkitekt m.a.a. Vibeke Dalgas ved arkitekt m.a.a. Peter V. Tuxen. Kbh. 1983 (uden ejeroplysninger).
- Hellebæk**, Huse i. 2. udg. Kbh./Helsingør, 1987.
- Helsingør**, Historiske huse i. Fortegnelse over bevaringsværdige, ældre bygninger i Helsingør. Nationalmuseet, 1973 (* samt personregister).
- Hesnæs**, Husene i. Redaktion Sys Hartmann. Kbh./Stubbeboing, 1984 (kun huslister).
- Højby By og Jorder** [Ods herred]. Udarbejdelsen er foretaget af J. Ganshorn og N. E. Jensen I/S arkitekter m.a.a. Kbh./Trundholm, 1987 (uden ejeroplysninger).
- Kalundborg historie**. Redigeret af Tore Nyberg og Thomas Riis. Bind 3: Byens huse. Redigeret af Allan Tønnesen. Kbh./Kalundborg, 1983 (*).
- Ketting**, Huse i. Udarbejdet af Steffen M. Søndergaard. Kbh./Augustenborg, 1988 (uden ejeroplysninger).
- Korsør gamle by**. Bind 1, byhistorie. Bind 2, bygningsregistrant. Kbh./Korsør, 1989.
- København**. Ildebrandshuse. En bygningshistorisk og etnologisk undersøgelse af 24 ejendomme i gaderne Åbenrå-Landemærket i. Redaktør Poul Strømstad, redaktion Poul Balle-Petersen m.fl. Nationalmuseet, 1966 (beboerne anonymiseret).
- København**, Historiske Huse i det gamle. Fortegnelse over bevaringsværdige, ældre bygninger i »Bispes-taden« og »Ny-København«. Nationalmuseet, 1972 (omfattende navneregister).
- København**. Vesterbro. En forstadsbebyggelse i. Bind I-II. Redigeret af Allan Tønnesen og Kell Elgstrøm. Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen, 1986 (registre over bygmestre, bygherrer og over øvrige personer).
- Københavns Havn**. Bygninger og anlæg i. Redaktion: Planstyrelsen ved Jørgen Ganshorn. Kbh. 1988 (kun oplysninger om daværende ejer).
- Køge**, Bevaringsværdige huse i. Udarbejdet af Hans Henrik Engqvist. Kbh. 1978.
- Listed Fiskerleje**, Historiske huse i. Red. Hanne Christensen og Robert Egevang. Udarbejdet af Nationalmuseet under medvirken af Bornholms Museum og Nexø kommune. Nationalmuseet/Bornholms Museum, 1981 (*).

- Lynby**, Et stykke af. Registrant over Bondebyens bygninger. Redigeret og tilrettelagt af Sys Hartmann. Kbh./Lynby-Taarbæk kommune, 1981 (*).
- Læso**, Tangtækte bygninger. Udarbejdet af Arkitekt m.a.a. Erik Einar Holms tegnestue, Jebjerg, for Planstyrelsen. Arbejdsrapport nr. 6. Kbh. 1988 (kun oplysninger om daværende ejer).
- Maribo**, Huse i. Udarbejdet af Peter Bering m.fl. Kbh./Maribo, 1985 (*).
- Møgeltonder** – Slotsby og Bondeby. Redigeret af Allan Tønnesen. Kbh./Tønder, 1985 (*).
- Nibe**, Historiske huse i. Udgivet af Nationalmuseet i samarbejde med Aalborg Historiske Museum. Nationalmuseet, 1979 (med navneregister).
- Nordby på Fanø**, Huse i. Bind 1-2. Udarbejdet af Hansa Larsen. Kbh./Fanø, 1986 (*).
- Nordby på Samsø**, Historiske huse i. Redigeret af Robert Egevang. Kbh./Tranebjerg, 1978.
- Nysted**, Huse i. Udarbejdet af Peter Bering med Jens Chr. Varming som konsulent. Kbh./Nysted, 1982 (*).
- Præstø**, Gamle huse i. Redigeret af Sys Hartmann. Kbh./Præstø, 1979.
- Reersø** – gamle huse og gårde. Udarbejdet af Bente Lange m.fl. Udgivet af Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Gørlev kommune og Miljøministeriet, Planstyrelsen ved arkitekt Jørgen Ganshorn. Kbh./Gørlev, 1987 (* samt Folketæll. 1801 for Reersø).
- Rudkøbing**, Historiske huse og gårde i. Af Jørgen Elsøe Jensen. Kbh./Rudkøbing, 1988.
- Rødby**, Huse i. Kbh./Rødby, 1992.
- Sandvig gennem 200 år**, Huse i. Allinge-Gudhjem kommune, Bornholms Museum og Planstyrelsen. Kbh./Allinge-Gudhjem, 1989.
- Skagen**, Huse i. Bind I. Højen og Vesterby. Redigeret af Sys Hartmann. Kbh./Skagen, 1981 (*).
- Skagen**, Huse i. Bind II. Kappelborg og Østerby. Redigeret af Sys Hartmann. Kbh./Skagen, 1982 (*).
- Sorø**, Historiske huse i. Redaktion: Robert Egevang og Gunvor Petersen. Udarbejdet af Nationalmuseets 2. afd. og Sorø Amts Museum i samarbejde med Sorø kommune. Nationalmuseet, 1982 (med navneregister).
- Stege** inden for volden. Redigeret af Sys Hartmann. Kbh./Møn, 1981.
- Strynø**, Historiske huse på. Redigeret ved Hanne Christensen, Nationalmuseets 2. afd. Kbh./Rudkøbing, 1984.
- Stubbekøbing**, Huse i. Redigeret og tilrettelagt af Allan Tønnesen m.fl. Kbh./Stubbekøbing, 1986 (*).
- Svaneke**, Bevaringsplan. Nationalmuseet, 1969.
- Sønderho**, Gamle huse i. Redigeret af Sys Hartmann. Kbh./Fanø, 1980 (*).
- Tønder**, Bevaringsværdige Huse i. Redigeret af Allan Tønnesen. Kbh./Tønder, 1980 (spredte ejeroplysninger).
- Tøndermarsken**. Registrant over bygningsfredningsinteresser i de ydre kog. Registrant nr. 1, 1988. Kbh. 1988 (*).
- Vester Ulslev sogn**, Huse i. [Musse herred] Udgivet af Bevaringsforeningen for Nysted kommune med støtte fra Fredningsstyrelsen. Nysted, 1984 (*).
- Ærøskøbing**, Historiske Huse i. Nationalmuseet, 1975 (med personregister).

Bilag 2:

Bondegården og dens ulsøende, et udvalg af titler.

- Danmarks Arkitektur. Landbrugets huse. Af Peter Brogaard m.fl. Red. Hakon Lund. Kbh. 1980.
- Jensen, Torben Lindegaard: Den fynske bindingsværksgård. Artikel i Fynske Årbøger 1992, s.34-49.
- Langberg, Harald og Hans Erling Langkilde: Dansk byggesæt omkring 1792 og 1942. Udgivet 1942 af Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger.
- Lerche, Grith: Bøndergårde i Danmark 1789-90. Byggeskik på Landboreformernes tid. Landbohistorisk Selskab, 1987.
- Michelsen, Peter: Bondehuses alder. Nationalmuseet, 1979.
- Skougaard, Mette: Bonden bygger. Om opførelsen af bindingsværksbygninger i det gamle landbosamfund. Nationalmuseet, 1985.
- Stoklund, Bjarne: Bondegård og byggeskik før 1850. D.H. F.s Håndbøger, 1969.
- Stoklund, Bjarne: Huset og skoven. Et sjællandsk husmandshus og dets beboere gennem 300 år. Wormianum, 1980.
- Zangenberg, H.: Danske Bøndergaarde. Grundplaner og konstruktioner. 2. udg. Foreningen Danmarks Folkeminder, (1925), 1982.

Noter:

1. »Mit navn er Jensen. En bog om slægtsforskning.« Af Knud Prange. DR Forlagsvirksomheden, 1989, s.40. Anmeldt af nærværende forfatter i 90:1, s.116f.
2. Prange 1989, s.22. Emnet behandles også hos Worsøe 1988, s.154ff. og meget summarisk hos Scharling 1989, s.51.
3. Samme, s.46f.
4. Samme, s.54. Udover Christensen-Dalsgaard 1982 nævnes Damgaard 1983, Hjelholt 1926-27 og Henningsen 1983. Se iverigt den samlede litteraturliste sidst i denne artikel.
5. Christensen-Dalsgaard 1982, s.28.
6. Vedr. matriklerne, matrikelkortene og matrikulering henvises til arbejderne nævnt i litteraturlisten af Balslev, Nordlund 1978, spec. s.33 samt Pedersen 1951. Ang. udskiftningskortene se: Møller 1992. Hvad angår de særlige sønderjyske forhold henvises til Henningsen 1983 samt Worsøe 1988 og senere. Et eksempel på de komplicerede arkivalske forhold i de sønderjyske landsdele, når man ønsker at foretage ejendomshistoriske undersøgelser her, kan ses i Tønnesen 1985, s.94ff.
7. Se for eksempel kortudsnittet gengivet på omslaget.
8. Emnet »gamle kort« er grundigt behandlet i Kejlbo 1972, der også har yderligere litteraturhenvisninger, og med mange smukke eksempler hos Bramsen 1965.
9. DAI. tekstbindet, s.108.
10. Dåbsattest udfærdiget i Humble Præstegård den 15. Juni 1909 og kontraministeralbogen for Humble sogn. Født 1892-1911, s.147 (LAO).
11. Degn 1991, s.12 og pjecen »FOLKETÆLLINGER 1769-1940« (Rigsarkivet informerer. Publikumsafdelingen 1994), der bringer et nyttigt oversigtskema over de forskellige tællingers rubrikker.
12. FKT 1901, Svendborg a. Langelands sdr. h. Humble sogn I, Mikrofilm M 16.830 (RA).
13. FKT 1906, Svendb. a. Langel. sdr. h. Mikrofilm M 17.390 (RA).
14. DAI. Atlasbindet s.190ff.
15. Se iverigt: Landsbyregistrering i Fyns Amt. Foreløbig orientering 1983. Heri redegøres også for opbygningen og indholdet af de seks skemaer, som er benyttet ved registrering af hver eneste landsby på Fyn.
16. Vejledning til skema 1. Gengivet i noter til Landsbyregistrering i Fyns Amt. Foreløbig orientering 1983, s.27f.
17. Kirsten Nilsson takkes varmt for sin bistand ved fremskaffelsen af ovenstående oplysninger.
18. Klinting 1930, s.186ff.
19. Kromann 1982, bl.a. III:131 og 266.
20. Kromann 1982, III:89.
21. Huse i Nordby på Fanø I-II (Larsen 1986). Gamle huse i Sønderho (Hartmann 1980).
22. Larsen 1986, s.68f.
23. Se bilag 1, hvor de nævnte eksempler, der enten er udgivet af Nationalmuseet eller af Miljøministeriet, er bibliograferet.
24. s.79 og 93.
25. Bind 1 rummer følgende fynske kommuner: Bogense, Ejby, Kerteminde, Middelfart, Munkebo, Nørre Åby, Odense, Otterup, Sønder sø, Vissenbjerg og Årup kommuner. Forlaget oplyser iverigt, at der ikke har været den fornødne interesse i de øvrige kommuner, hvorfor udgivelsen er stoppet.
26. Se iverigt bogen »Set fra Luften. Sylvest Jensen og den danske bondegård.« Redigeret af Claus Bjørn, (1993).
27. Søndergaard, s.72.
28. FKT 1801, Thorup, Skamby s. og h. (LAO).
29. FKT 1834, Thorup bye, Skamby s. og h. (LAO).
30. FKT på RA og LAO.
31. Skøde- og Panteprotokol, Skamby. Bd. 12, s.262 (LAO).
32. Dallund godsarkiv, skifteprotokol 1796-1839 og register til fæsteprotokollen 1725-1883. (LAO).
33. Gården, som Lars boede i, og som hans stedfar købte til selveje i 1854, kan besøges af slægtsforskere, da den er nedtaget og genopført i landbygningsmuseet Den fynske Landsby ved Odense. Eller man kan læse mere om gården og dens historie i Porsmose 1983 samt Grøngaard Jeppesen og Johansen 1990, s.12f.

Tommy P. Christensen, f. 1955, cand.mag. lektor, redaktør af Personalhistorisk Tidsskrift siden 1988. Adresse: Bulgariensgade 5, st. 2300 København S.

Skiftemateriale i amtsarkiverne

Af Hans H. Worsøe

Ved siden af kirkebøgerne og folketællingslisterne udgør skiftematerialet en af de væsentligste grupper af materiale for slægthistorikerne. Dette er ikke så mærkeligt, idet skifterne efter de afdøde familiemedlemmer ikke blot oplyser, hvem der var deres arvinger, men de giver også i mange tilfælde detaljerede oplysninger om den afdødes økonomiske forhold og ydre livsomstændigheder i form af registrering af vedkommendes ejendele.

Skifter kan ofte være vanskelige at finde frem til, men de fleste slægtsforskere lærer alligevel hurtigt at finde skifterne i retsbetjentarkiverne og godsarkiverne. Derimod overser mange de muligheder, der er for at finde skiftemateriale i amtsarkiverne. Formålet med denne oversigt er derfor at henlede opmærksomheden på dette materiale, ikke blot det relativt kendte, hvor amtmanden selv er skifteforvalter, men også det mere ukendte, hvor der er indberettet til amtmanden om afholdte skifter, eller hvor skifterne er indsendt til opbevaring i amtsarkiverne, hvor de er blevet liggende ved afleveringen til landsarkiverne. Det bemærkes, at artiklen især bygger på det jyske materiale, men at forholdene i den øvrige del af landet er tilsvarende. Dog med undtagelse af Sønderjylland, hvor der ikke findes skiftemateriale i de ældre amtsarkiver. Som det eneste landsarkiv har landsarkivet i Viborg udgivet en særlig publikation om emnet, nemlig Skiftearkivalier i de nørrejske amtsarkiver ved Birgit Løgstrup og Ingelise Rahn, Viborg 1988.

Som følge af ovennævnte falder skiftearkivalierne i amtsarkiverne i 3 grupper affødt af amtmandens forskellige funktioner i forbindelse med skifteforvaltningen, nemlig:

- I. Amtmanden som skifteforvalter
- II. Amtmanden som tilsynsmyndighed og arkivinstans
 - a) for ordinære skifteforvaltere
 - b) for ekstraordinære skifteforvaltere

Da materialet for de forskellige grupper i sin tilblivelse og i arkiverne er klart adskilt, vil det også her være naturligt at følge denne opdeling.

I. Amtmanden som skifteforvalter

Amtmandens funktion som skifteforvalter bygger på Danske Lov, 1683, ved hvilken der søgtes skabt klarhed over de forskellige jurisdiktioner. Der er ikke i amtsarkiverne forefundet materiale, der tyder på, at amtmændene før Danske Lov har befattet sig med skifteforvaltningen, ligesom der intet nævnes herom i amtmands- og stiftamtmandsinstrukserne fra tiden før Danske Lov, hvilket imidlertid ikke behøver at betyde noget, da bestemmelser herom heller ikke ses optaget i instrukser udstedt efter Danske Lovs ikrafttræden. Bestemmelserne findes i Femte Bog, 2. Kapitel, § 90, der lyder:

»Øvrigheden og Rettens Middel, som Skifter skulle forestaa, er paa Landet Kongens Amtmand eller Husbonden, ved dem selv eller deris Fuldmægtige: I Kiøbstæderne Borgemester og Raad med Byfoged og Raadstue- eller Bye-Skriver, eller andre Under- og Overrettens Betiente med deris Secreterere og Skrivere: Iblant Gejstligheden Herrets-Provsten og tvende Præster, hvor den eene skal holde Protocollen; Og skal bemælte Skiftis forvaltere have een Bog, hvorudj Copie af alle Skiftebre-ve, som de udstæde, skal indskrivis.«

Amtmandens skiftejurisdiktion omfatter således kun landboere, der ingen husbond har. Er kongen husbond, skifter amtsforvalteren, ridefogeden eller regimentsskriveren. Man kan unddrage sig den ordinære skiftejurisdiktion ved testamente eller ved bevilling til at skifte ved særlige skiftekommissarier, jvf. under II.

9. marts 1683 bestemtes det, at skifter efter hærens personel for officeres vedkommende skulle foretages af generalauditøren, for meniges og underofficeres vedkommende af regimentauditørerne. 30 april 1707 indskrænkedes denne skifterets virksomhed til egentlige garnisoner og fæstninger, medens andre militære skifter henlagdes til amtmænd og byfogeder, som dog ved forretningerne skulle have militære assessorer. Fra 1730 indskrænkedes amtmændenes (og byfogedernes) militære skiftejurisdiktion dog atter, således at den kun omfattede afskedigede militærpersoner.

Ved de i 1671 udstedte greve- og friherrepriviligier tillagdes lenshererne den samme kompetence, som de kgl. amtmænd til enhver tid måtte have, hvoraf følger, at de også udøvede amtmændsskiftejurisdiktion. For såvel baroniet Vilhelmsborg som grevskabet Frijsenborg er amtmændsskifterne oprindeligt indeholdt i de almindelige godsskifteprotokoller, men for Frijsenborgs vedkommende anlægges 1. jan. 1794 en særlig skifteprotokol »for de skifter på grevskabet og de anbundne allodialgårde og godser«, hvor det tilkom greven som amtmand at lade skifter-

ne behandle. I denne protokol er den sidste skiftebehandling indført 1845. Fra 1849 anlægges særlige protokoller af birkefogeden, som herefter varetager alle grevens tidligere funktioner som skifteforvalter. Fra Vilhelmsborg findes hele vejen igennem kun et sæt protokoller, der opbevares i godsarkivet. Om forholdene generelt henvises til Lotte Dombernowski (se litteraturlisten), medens oplysninger om de øvrige landsdele vil kunne findes i de pågældende landsarkivers guider.

I anden halvdel af 1700-tallet begyndte centraladministrationen i højere grad at interessere sig for skiftevæsenet og dets korrekte administration, hvilket efterhånden førte til udbygning af amtmændenes tilsynsmyndighed med skiftevæsenet (jfr. afsnit II). Hermed kom amtmændene i den situation, at de var såvel udøvende som kontrollerende myndighed. Foruden dette, som i sig selv var uheldigt, anførte Danske Kancelli overfor Rentekammeret som begrundelse for, at systemet skulle laves om, at det gav for ringe sikkerhed for de umyndiges arvemidler, at det var besværligt p.g.r.a. amternes udstrækning, at det var for dyrt, idet amtmændene beregnede sig rejsediæter, og at det ikke kunne forenes med amtmandsembedets værdighed, at han som skifteforvalter skulle være underkastet landsdommernes censur. Hertil kom, at sportlerne ville betyde et kærkomment tillæg til herredsfogdernes indkomst. På grundlag heraf videregav Rentekammeret i forbindelse med forslaget om en omlægning af amtsinddelingen (Rtk. relation 6. aug. 1793) kancelliets forslag om, at skifterne på landet i Danmark måtte henlægges til herredsfogedernes og de kongelige birkedommeres embeder. Herefter arbejdedes der videre i fællesskab på sagen, og den 29. nov. 1793 forelå kancelliets indstilling, som approberedes af kongen. Inden da var det kgl. reskript af 4. sept. 1793 om den nye amtsinddeling, som dannede forudsætningen for nyordningen, udkommet, hvori det i stk. 6 som et af de nyudnævnte amtmænds vilkår anførtes, at de skulle afgive skifterne uden godtgørelse, når der fremkom nærmere ordre.

Denne fulgte i form af reskript af 6. dec. 1793, hvorved skifteforvaltningen på landet i Danmark, for så vidt samme hidtil af amtmændene havde været forestået i Aalborghus, Aastrup, Børglum, Sejlstrup, Dueholm, Ørum og Vestervig samt Koldinghus, Dronningborg, Silkeborg, Mariager og Kalø amter, straks overdroges til herredsfogderne og de kgl. birkedommere, og at denne indretning efterhånden skulle udstrækkes til hele landet, når de nuværende amtmænd gik af. Der, hvor de anførte amtmænd forblev ved embedet, skulle de afslutte påbegyndte skifter, forlod de embedet skulle herreds- eller birkefogeden også overtage de påbegyndte skifter. Ved Kancellicirkulære af d. 13. dec. 1793 blev det betydet de øvrige amtmænd, at det ville være velset, hvis de allerede nu ville

afstå skiftemyndigheden til herredsfogederne mod at beholde 1/3 af sportlerne, men ingen synes at have reageret. Ved de øvrige jyske amter skete overgangen først efterhånden, som vakance indtrådte, eller amtsomlægningerne fuldbyrdedes: Riberhus 1796, Havreballegaard og Stjernholm 1797, Skanderborg-Aakjær 1798, Lundenæs-Bøvling 1805 og sidst Hald og Skivehus amter 1809. Ved overførsel af herreder fra et amt til et andet overgik jurisdiktionen dog straks til herredsfogederne, således f.eks. ved Lysgaard, Houbjerg og Sønderlyng herreders overførsel til Viborg amt ved Rentekammer-promemoria 5. april 1794. For forholdene i de øvrige landsdele henvises til landsarkivernes guider.

II. Amtmanden som tilsynsmyndighed og arkivinstans:

a) for ordinære skifteforvaltere.

I stiftamtmandsinstrukserne for 1700-tallet omtales ikke specielt tilsyn med skifteforvaltningen men kun generelt »tilbørligt opsyn med justitien såvel i købstæderne som på landet.« I amtmandsinstrukserne nævnes, at amtmanden skal autorisere skiftebøgerne, men kun for ryttergods og krongods. Tilsynet med skiftævæsenet har således beroet på de lokale forhold og den enkelte stiftamtmands opfattelse af sine forpligtelser.

Den tidligere omtalte interesse fra centraladministrationens side i anden halvdel af 1700-tallet for skiftævæsenet gav sig udslag i et reskript af 13. april 1764 til stiftamtmandene i Danmark, hvorefter byfogederne årligt skulle indberette til disse »hvilke skifter, der var foretaget, og hvilke der var afsluttede«, hvorefter stiftamtmandene skulle indsende betænkning desangående til Danske Kancelli. Formålet med dette reskript var at undgå, at afslutningen af skifterne blev trukket i langdrag.

Tilsynet omfattede i første omgang kun købstæderne, men efterfulgtes 27. april s.å. af et reskript til biskopperne omfattende den gejstlige jurisdiktion. Endelig udvidedes ordningen ved kancelliskrivelse af 30. april 1768 til at omfatte samtlige under stiftamtmandene hørende jurisdiktioner, d.v.s. af kongen beskikkede skifteforvaltere, og samtlige provster, og det indskræpes, at designationerne ved indsendelse til Kancelliet skal følges med deres betænkning »i særdeleshed om de til skifternes ophold anførte grundes gyldighed«.

Kravet om kontrol med afsluttede skiftesager udbyggedes i kabinetsordre af 6. febr. 1771, og i 1786 oprettedes et særligt skifterevisionskontor ved Danske Kancelli.

Ved kancellipromemoria af 30. juni og 29. sept. 1787 ensrettedes ind-

beretningerne med indførelsen af et dertil fortrykt skema. Foruden stiftamtmand og biskopper modtog amtmanden over Vestervig m.fl. amter denne ordre. Endelig indførtes indberetningspligt til Kancelliet for de skifter, som amtmændene selv foretog ved kancellipromemoria 7. juni 1788, som indskærpedes 6. marts 1789. Hermed var den uholdbare situation opstået, at amtmændene skulle indberette om egne forførelser. 12. febr. 1790 fulgte forordningen om skifteforvaltningens bedre indretning i Danmark. Forordningen, der gælder alle skifteforvaltere, hvad enten de er beskikkede af kongen eller over skifteret som jordegodsejere og husbønder, foreskriver, at disse er pligtige til at holde ordentlige skifteprotokoller, der gennemdrages, forsegles og autoriseres af øvrigheden, d.v.s. amtmanden. De tidligere gældende krav om indsendelse af årlige fortegnelser opretholdes, men det tilføjes, at om de skifter lensbesidderne forretter som amtmænd over deres grevskaber og baronier – og ikke i egenskab af jorddrotter – skal der ikke indberettes til stiftamtmanden men direkte til Danske Kancelli. For de øvrige indberetningers vedkommende skal amtmanden årligt sammenholde disse med skifteprotokollerne, som skal forevises ham, og påse at behandlingerne er lovligt indførte, hvilket han skal attestere i protokollerne. Misbrug og forurettelser skal indberettes til Kancelliet.

Herefter var kun gejstlige skifter og lensbesiddernes amtmandsskifter unddraget amtmandens tilsyn, men også disse faldt ind under dette ved afviklingen af disse særlige skiftejurisdiktioner ved forordningerne af hhv. 5. dec. 1806 og 28. april 1850.

Amtmændenes tilsyn med de ordinære skifteforvaltere bortfaldt ved retsreformen 1919.

De første bestemmelser om amtmanden som arkivinstans findes i forordningen af 12. februar 1790 om skifteforvaltningens bedre indretning i Danmark (jfr. ovenfor). Det bestemmes heri, at på de steder, hvor der findes en sådan mængde uindførte skifteforretninger, at de ikke inden 14 dage kan indføres i protokollen, skal amtmanden fastsætte frist, indenfor hvilken de skal indsende disse forretninger – de sluttede og usluttede hver for sig – sammenhæftede, paginerede og gennemdragne, til amtmanden, der forseglar og autoriserer dem som afsluttede protokoller, der skal forblive i amtsarkiverne. Ligeledes skal alle skifteprotokoller, som har været i brug i de sidste 20 år, inden 8 uger indleveres til opbevaring i stifts- og amtsarkiverne sammen med en nøjagtig fortegnelse over de indførte skifteforretninger, og endelig skal for fremtiden

fuldskrevne protokoller, når de deri påbegyndte skifter er afsluttede, indleveres til amtsarkiverne.

Hermed synes alt skiftemateriale med undtagelse af det gejstlige og lensbesiddernes amtmændsskifter tilbage til 1770 at være sikret opbevaring i amtsarkiverne, medens på den anden side alt ældre materiale synes at være prisgivet. Hvilke konsekvenser det har haft, lader sig ikke overskue, men i det materiale, der indleveredes til amterne fra godserne, er der ikke mange protokoller afsluttet før 1770, hvilket dog kan skyldes mange andre ting.

Det således indleverede materiale afleveredes til landsarkiverne ved deres oprettelse sammen med de ældre dele af amtsarkiverne og blev derefter udskilt fra disse og anbragt efter deres oprindelige proveniens. Materialet dækker i grove træk tiden frem til ca. 1850 og omfatter godser og retsbetjente samt enkelte gejstlige skifteprotokoller, som formentlig må være kommet til amtsarkiverne via stiftøvrigheden, idet der ikke er fundet nogen hjemmel herfor.

b) for ekstraordinære skifteforvaltere.

Grundlaget for amtmændenes tilsyn med de ekstraordinære skifteforvaltere er ligeledes forordningen af 12. februar 1790, hvori det i § 7 hedder:

»Saavel opbuds- og skiftekommisssarier som executores testamenti bør aarligen tilstilles stedets øvrighed fuldstændig forklaring om, hvad der af dem er blevet forrettet, paa det at samme tilligemed de øvrige skiftedesignationer derfra kan indsendes til vort Danske Kancelli, og naar disse have sluttet deres forretninger og givet dem beskrevne, skulle de derover holdte protokoller, hvilke, ligesom andre skifteforvalteres, bør være autoriserede, med alle dertil hørende bilag indleveres til vedkommende stift- eller amtsarkiv.«

Opbudsboer bygger på en forordning af 1623, der ved Danske Lov blev udvidet til også at gælde borgerlige. Ved opbud overlod skyldneren alt sit gods til sine kreditorer, der delte det til dækning af gælden. Hovedparten af det ret lille antal opbudsboer, der er bevaret i amtsarkiverne, omfatter købmandsboer fra 1800-tallet. Ordningen ophævedes ved lov af 30. december 1858 om fallitvæsenet.

Skiftekommisssarier udnævnes af kongen (Danske Kancelli), som regel to til varetagelse af hver enkelt skifte. Ordningen nævnes i forordningen af 10. aug. 1697 »Om hvorledes med stervboer skal forholdes«.

Kommissarier beskikkes enten efter de impliceredes begæring eller på det offentliges initiativ, når det offentlige havde interesser i skiftet, eller når den ordinære skifteforvalter enten var inkompetent eller havde vist sig forsømmelig. Som skiftekommissarier betragtes også testaments executores, hvis der er tillagt disse jurisdiktion. Kommissionsskifterne, der som regel er ret omfattende, findes såvel i de gamle som de ny amtsarkiver og forefindes, indtil ordningen med virkning fra 1. april 1875 ophævedes ved Skifteloven af 30. nov. 1874.

Executores testamenti stadfæstedes oprindeligt af Danske Kancelli, men ifølge justitsministeriets cirkulære af 1. nov. 1861 kan de udnævnes af amtmændene ad mandatum, når de er nævnt i testamentet. Er dette ikke tilfældet, udnævnes de af justitsministeriet efter ansøgning indsendt gennem amtet.

Disse regler gælder stadig, men ved lov af 20. april 1926 med ikrafttræden 1. juli s.å. bestemtes det, at afsluttede executores testamentskifter skulle indsendes til vedkommende skifteret til revision, medens der om den senere arkivering blev givet justitsministeriel bemyndigelse til senere at fastsætte reglerne. Disse fulgte med instruks af 30. juni 1926, hvori amtet fastholdtes som arkivinstans. Først ved den fornyede instruks fra justitsministeriet af 22. marts 1933 bestemtes det, at akterne skal henlægges i skifterettens arkiv. Executorboer skal derfor søges i amtsarkiverne indtil 1933. De findes enten henlagt som selvstændig række eller på journalnummeret for executorernes udnævnelse. For Landsarkivet for Nørrejylland vedkommende er der udgivet en fuldstændig fortegnelse over de afleverede eksekutorskifter i den ovenfor omtalte bog om skiftearkivalier i de nørrejske amtsarkiver. Opmærksomheden skal også henledes på, at executorskifter naturligvis også findes i de sønderjyske amtsarkiver efter 1920.

Justitsministeriets nugældende instruks fastslår, at udlevering af boets dokumenter til executor efter skiftets afslutning kun bør ske efter skriftlig begæring, som skal rettes til skifteretten, også i tilfælde, hvor boet efter den tidligere gældende ordning, er blevet revideret af amtet. Samme regler må antages af gælde for andre, der ønsker indsigt i executorskifter, før utilgængelighedsperioden er udløbet.

Skifte ved samfrænder er en meget gammel ordning og foretoges efter enke eller enkemand i uskiftet bo. Om fremgangsmåden herved se forordningen af 23. aug. 1793. Bevillinger udstedtes gennem Danske Kancelli, men ved forordningen af 23. maj 1800 overførtes retten til at udstede bevillinger til hensiddende i uskiftet bo til amtmændene, hvor an-

søgningerne skal findes blandt journalsagerne. Ved anordning af 28. aug. 1816 blev det bestemt, at øvrigheden forud skulle godkende de personer, der blev beskikket til at varetage samfrændeskifterne. Til gengæld bortfaldt pligten til at anmelde skifternes påbegyndelse, da dette gennem godkendelsen af de medvirkende personer var øvrigheden bekendt. Efter forordningen af 21. maj 1845 om arv udstedtes ikke flere bevillinger til samfrændeskifte men nok til hensiddende i uskiftet bo. Enkelte samfrændeskifter fra tiden efter 1790 er indsendt til opbevaring i amtsarkiverne og forefindes stadig der.

Litteratur:

- Johan Jørgensen: Skifter og testamenter. DHFs håndbøger, 1968.
Skiftearkivalier i de nørrejske amtsarkiver. Ved Birgit Løgstrup og Ingelise Rahn, Viborg 1988.
Lotte Dombrowsky: Lensbesidderen som amtmænd. Administrationshistoriske studier nr. 8. Rigsarkivet 1983.
Harald Jørgensen: Lokaladministrationen i Danmark. Administrationshistoriske studier nr. 11. Rigsarkivet 1985.
Hans H. Worsøe: De gamle amters tilblivelse. Arkiv 1970 s.151-171.
Om samfrændeskifter, se: Collegialtidende 1816, s.571-580.

Hans H. Worsøe, f. 1932, cand.mag., landsarkivar ved Landsarkivet for Sønderjylland, forfatter til talrige artikler og bøger om genealogiske emner. Personalhistorisk Tidsskrift 92:2 var tilegnet Hans H. Worsøe.

Statens Arkivers publikationer 1994 – En oversigt

Ved *Grethe Ilsøe*

Oversigten er en annoteret fortegnelse over de publikationer, som Statens Arkiver, dvs. Rigsarkivet, landsarkiverne for Sjælland m.m., Fyn, Nørrejylland og Sønderjylland samt Erhvervsarkivet og Dansk Data Arkiv, har udsendt i 1994. Oversigten viderefører den tilsvarende oversigt over publikationerne 1993 (*Personalthistorisk Tidsskrift* 1994:2, s. 233-35).

Statens Arkiver:

Tidsskrifter:

Arkiv. Tidsskrift for arkivforskning. 14. bd./4, 1994.

Siden Saxo. 1994/1-4.

Generalia:

Statens Arkiver. Årsberetning 1993.

1994, 16 s., ill.

Arkivernes informationsserie:

De gamle købstæders hukommelse. Rådstuearkiver og deres brug.

Af Ole Degn. 1994, 39 s., ill.

Kongens told. Toldarkiver og deres brug.

Af Ole Degn. 1994, 37 s., ill.

Danica:

Danica i Rusland. Kilder til Danmarks historie efter 1917 i russiske arkiver.

1994, 431 s.

Rigsarkivet:

Registraturer, oversigter og arkivvejledninger:

Toldarkiver før 1969. Vejledning og nøgle til toldarkiverne i landsarkiverne.

Ved Ole Degn. 1994, 158 s., ill.

Det Radikale Venstres Arkiv. 1960-1985.

1994, 75 s.

Jernbaneforeningens Arkiv. 1891-1987.

1994, 38 s.

Dansk Ungdoms Fællesråds Arkiv. 1947-1988.

1994, 40 s.

Den Almindelige Danske Lægeforenings Arkiv. 1946-1983.

1994, 73 s.

Dansk Ingeniørforenings Arkiv. 1892-1983.

1994, 155 s.

Danmarks Jurist- og Økonomforbund. (1952) 1972-1982.

1994, 43 s.

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm:

Ingen publikationer i 1994.

Landsarkivet for Fyn:

Ingen publikationer i 1994.

Landsarkivet for Nørrejylland:

Registraturer, oversigter og arkivvejledninger:

Mikrokortkatalog – kirkebøger Fyn.

1994. I abonnement.

Mikrokortkatalog – kirkebøger Sønderjylland.

1994. I abonnement.

Monografier:

Lauritz Thagaard – en embedsmand ved enevældens lokaladministration i Thisted.

Af Poul Kjeldgaard. Udgiverselskabet v. Landsarkivet f. Nørrejylland.

1994, 130 s., ill.

Landsarkivet for Sønderjylland:

Registraturer, oversigter og arkivvejledninger:

Det nationale register 1921.

Sønderjyske arkivregistraturer. Ved Hans H. Worsøe. 1994. 31 s.

Politiadjudanten for de sønderjyske Landsdele 1934-44, Politikommandøren for Sydjylland m.v. 1945-ca. 1958.

Ved Hans Schultz Hansen. 1994. 35 s.

Erhvervsarkivet:

Generalia:

Erhvervshistorisk Årbog 1993.

Medd. fra Erhvervsarkivet 43. 1994, 196 s., ill.

Monografier:

Fra kysthavn til storhavn. Århus havns historie (bd. 2) 1915-95.

Red. Erik Korr Johansen. 1994, 253 s., ill.

Dansk Data Arkiv:

Tidsskrifter:

DDA-Nytt nr. 68-71 (1994).

Rapporter:

Yesterday. Proceedings from the 6th International Conference. Association of History and Computing, Odense 1991.

Red. Hans Jørgen Marker og Kirsten Pagh. 1994. 398 s.

Det kongelige Biblioteks publikationer 1994

– en oversigt med henblik på personalhistorien

Ved John T. Lauridsen

Oversigten er et udvalg af de publikationer, som Det kongelige Bibliotek har udsendt i 1994. Udvalget er foretaget med henblik på personalhistorien og rummer derfor både generelle bibliografier, vejledninger til bibliotekets samlinger, arkivregistraturer, kildeudgaver og forskning med personalhistorisk perspektiv. I enkelte tilfælde er der givet supplerende oplysninger i parentes, bl.a. når titlen ikke umiddelbart oplyser indholdet.

A. Generelle publikationer

Kamma Rahbeks brevveksling med Chr. Molbech. Bd. 3. Udg. med indledning og noter af Kirsten Dreyer. 1994. 200 s. (*Danish Humanist Texts and Studies 6*). (bd. 1-2 udg. 1993)

Ung sprogforsker på rejse. Breve fra og til Holger Pedersen. Udg. med indledning og noter af Ruth Bentzen. 1994. 285 s. Ill. (*Danish Humanist Texts and Studies 7*).

B. Nationalbibliografier

Dansk Kortfortegnelse 1993/The Danish National Bibliography. Cartographic Materials 1993. Udarb. af Det kongelige Biblioteks Kortsamling. Dansk Biblioteks Center. 1994. 24 s.

Danske Provinstryk 1482-1830. En bibliografi udarb. af Grethe Larsen under red. af Erik Dal. Bd. I: *Sjælland, Lolland, Bornholm*. Udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab og Det kongelige Bibliotek. 1994. XXII + 212 s.

C. Fagbibliografier, registraturer, kataloger

Det kongelige Biblioteks Arkiv indtil 1943. Registratur. Ved Thyge Svenstrup. 1994. 89 s. (*Indsigt. Håndskriftafdelingens Arkivregistraturer 6*).

Registraturer til Fredrik Helvegs papirer. Ved Søren Jensen. 1994. 40 s. Ill. (*Indsigt. Håndskriftafdelingens Arkivregistraturer 5*).

D. Tidsskrifter og serier

Danish Humanist Texts and Studies. Ed. by Erland Kolding Nielsen. Vol. 7-9. Publ. by the Royal Library 1994.

Fund og Forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger. Red. af John T. Lauridsen og Stig T. Rasmussen. Bd. 33. 1994. 234 s. Ill.

Indsigt. Håndskriftafdelingens Arkivregistraturer ... Bd. 5-6. 1994.

Magasin fra Det kongelige Bibliotek. Red. af Lotte Philipson. 1994. 8. årg. nr. 4. 9. årg. nr. 1-3. 331 s. ill.

E. Udstillingspublikationer

Typer & Tegn. Red. af Godfred Hartmann. 1994. 80 s. Ill. (om Austin Grandjean)

F. Publikumsorienteringer

Danske Afdeling. Studie- og særsamlinger. En vejledning ved Ingrid Ilsøe. 2. opl. 1994. 27 s. Ill. (*Publikumsorienteringer* 20).

G. Medarbejderpublikationer

Alenius, Marianne, Nanna Damsholt, Bente Rosenbeck (red.): *Clios døtre gennem hundrede år.* I anledning af historikeren Anna Hudes disputats 1893. 1994. 280 s.

Exil in Dänemark. Deutschsprachige Wissenschaftler, Künstler und Schriftsteller im dänischen Exil nach 1933. Hrsg. von Willy Dähnhardt und Birgit S. Nielsen. Heide. 1994. 731 s. Ill.

Horstbøll, Henrik (sammen med Tønnes Bekker-Nielsen, Bernard Eric Jensen, Nils Arne Sørensen, Paul Uffe-Møller): *Historisk Opslagsbog.* 1994. 497 s.

Ilsøe, Harald: Indledning. i: *Det kongelige Biblioteks Arkiv indtil 1943.* Registratur. Ved Thyge Svenstrup. 1994. (*Indsigt. Håndskriftafdelingens Arkivregistraturer* 6). S. 9-18.

Ilsøe, Harald: Introduktion til Det kongelige Biblioteks arkiv. I: *Magasin fra Det kongelige Bibliotek.* 9: 3. 1994. S. 13-26.

Ilsøe, Harald: Ove Guldberg og boghandler J. G. Rothe. En forlagskontrakt fra 1766 og dens opsigelse. i: *Fund og Forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger* 33. 1994. S. 69-76.

Jacobsen, Grethe: Kvinder og mænd i senmiddelalderens bysamfund. i: *Danmark i senmiddelalderen.* Red.: Per Ingesman og Jens William Jensen. 1994. S. 221-240.

Journow, Leon: Bindekapsler med filosofisk indhold. Et lille indblik i Ernesto Dalgas' efterladte papirer. i: *Magasin fra Det kongelige Bibliotek.* 9: 2. 1994. S. 17-29.

Jürgensen, Knud Arne: Balletmesterens bibliotek. August Bournonvilles samling af udenlandske balletlibretti og hans bibliotek. i: *Fund og Forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger* 33. 1994. S. 149-170.

- Kongsted, Ole: Christian IV und seine europäische Musikerschaft. i: *Europa in Scandinavia*. Hrsg. von Robert Bohn. Frankfurt a/M. 1994. S. 115-126.
- Lauridsen, John T.: Anm. af Eigil Steffensen: En enkelt til Rungsted. 1993. i: *Arbejdshistorie* 42. 1994. S. 97-98.
- Lauridsen, John T.: »Dear Knud«. Henry Miller til Knud Merrild 1944-48. i: *Booktraders Julehæfte*. 4. 1994. Upag. (5 s.).
- Lauridsen, John T.: En pionergerning. Epidemibekæmpelse og serumbehandling i Esbjerg i 1890'erne. i: *Bibliotek for Læger* 186. 1994. S. 353-370. [Om lægen O. Bruun].
- Lauridsen, John T.: Sømand langt fra Esbjerg. i: *Fra Ribe Amt* 1994. S. 234-242. [Om kaptajn Georg Hahn Nielsen].
- Possing, Birgitte og Bruno Svindborg: Registrering og tilgængeliggørelse ved Det kgl. Bibliotek. Om Håndskriftafdelingen i København. i: *Håndskriftsamlinger i Norden – en konferens om tillgänglighet*. Kungliga Biblioteket. *Rapport* nr. 21. Stockholm. 1994. S. 9-19.
- Possing, Birgitte: Strøtanker om at skrive historisk biografi: Et essay. i: *1066. Tidsskrift for Historisk Forskning*. 24: 1. S. 3-12.
- Schwander, Lars: Willy Maywald. Fotograf for modehuset Dior. i: *Magasin fra Det kongelige Bibliotek*. 9: 2. 1994. S. 37-52.
- Skyum-Nielsen, Erik: Herrens tjener, versets mester. Anm. af Steffen Arndal: H. A. Brorsons liv og salmedigtning. i: *Bogens Verden*. 3. 1994. S. 147-148.
- Skyum-Nielsen, Erik: Den stærke basun. »Svane-Sang« som museumsstykke. i: Jan Ulrik Dyrkjøb (red.). *Brorson*. En bog i 300-året for salmedigterens fødsel. ANIS 1994. S. 127-142.
- Skyum-Nielsen, Erik: Det rastløse subjekt. Introduktion til Eberhard Klammhuch. i: *Vinduet*, 48: 2. 1994. S. 9-13.
- Skyum-Nielsen, Erik: Filosoffens femtedel. Anm. af Villy Sørensen: Perioder. Dagbøger 1961-74. i: *Bogens Verden*. 4. 1994. S. 205-206.
- Sugar, Susanne: Kampen mod »Ciem-nogród« – humanisten Tadeusz Boy Zelenski (1874-1941). i: *En slavist i humanismens tegn*. Festskrift til Kirstine Heltberg. 1994. (Københavns Universitets Østeuropainstitut. *Studier* 15). S. 225-234.
- Ørbæk Jensen, Anne: Jeg aander italiensk Luft. Nyt manuskript med to italienske folkeviser fra Niels W. Gades hånd. i: *Magasin fra Det kongelige Bibliotek*. 9: 2. 1994. S. 3-16.

Orientering

Generalforsamling 1995

Tirsdag den 27. april 1995 kl. 19.30 afholdt Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie generalforsamling i Rigsarkivets søjlesal med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Bestyrelsens beretning
3. Regnskab og fastsættelse af kontingent
4. Valg
5. Indkomne forslag
6. Eventuelt

Formanden, Finn Andersen, bød velkommen og foreslog på bestyrelsens vegne kontorchef Robert Oest-Larsen som dirigent. Dette tiltrådte forsamlingen, hvorefter dirigenten konstaterede indkaldelse til generalforsamlingen og foreliggende dagsorden for lovlige.

Formanden fik da igen ordet for aflæggelse af bestyrelsens beretning:

Bestyrelsens beretning til generalforsamlingen 1995:

Medlemmer

Sidste år kunne vi notere et medlemstal på 1084, og vi kan nu ved regnskabsafslutningen 1994 konstatere et medlemstal på 1085. En fremgang på 1 medlem. Om der her er tale om, at sidste års bønner om medlemsfremgang til erstatning for tidligere års svagt faldende tendens er blevet hørt, er ikke let at vide, men en fremgang er en fremgang. Tendensen er rigtig!

Økonomi

Økonomien er, som det vil fremgå af regnskabet, fortsat rimelig god, men som også nævnt ved sidste års generalforsamling er det nu iøjnefaldende, at medlemskontingenterne alene ikke strækker til. Så meget mere grund til taknemlighed i forhold til dem, som gennem en årrække har ydet tilskud til primært udgivelsen af Personalhistorisk Tidsskrift. Det er fremfor nogen Undervisningsministeriets tipsmidler og Goods Fond, og i 1994 tillige Kulturministeriets Tidsskriftsstøtte med 10.000 kr. Vi håber på samme gode tilskudssituation for indeværende år, men resultatet kendes endnu ikke.

Vi skal så under et senere punkt på dagsordenen tage stilling til en justering af medlemskontingentet.

Personalhistorisk Tidsskrift

Personalhistorisk Tidsskrift er udkommet regelmæssigt, d.v.s. at der siden seneste generalforsamling er udgivet et efterårshæfte 1994 (142 sider) og det netop udgivne forårshæfte (128 sider) + register til 1994. Årgang 1994 er sammenlagt på 270 sider + indholdsforteg-

nelse og register (ca. 20 sider), hvilket er betydeligt over den gennemsnitlige norm. Det har medført øgede udgifter, og redaktører og bestyrelse er enige om at søge en gennemsnitlig norm på 112 til 128 sider pr. hæfte. Redaktionen er fortsat i hænderne på redaktør Tommy P. Christensen bistået af anmelderredaktøren Lisa Elsbøll. Vi vil fra bestyrelsens side takke for den store indsats, der er lagt i foreningens absolutte hovedaktivitet.

Hvem Forsker Hvad

Hvem Forsker Hvad fik nye vedtægter i 1994, hvorefter udgivelsen sker i et samarbejde mellem Samfundet, SSF og DIS-Danmark. De nye vedtægter findes aftrykt i Personalhistorisk Tidsskrift 1995:1, side 94. I henhold til vedtægterne er der nedsat et redaktionsudvalg bestående af redaktøren af HFH og en repræsentant fra hver af udgiverforeningerne, og Samfundet er repræsenteret ved vores sekretær Poul Steen.

Som naturligt er ved et redaktørskifte har redaktøren bistået af sit redaktionsudvalg gennemgået eksisterende rutiner og søgt en realistisk ajourføring af disse. Arbejdsbyrden var blevet kolossal, stort set et helt årsværk, hvorfor det har været nødvendigt med nogle for redaktionen rationaliserende tiltag. Det har bl.a. betydet skærpede krav til indlæggenes form. Den endelige form er næppe fundet, men der arbejdes videre med sagen, også set i lyset af reaktion fra brugerne, men rationaliserende tiltag er helt nødvendige, hvis vi fortsat skal gøre os håb om at klare redaktionen som et ulønnet job.

Hvem Forsker Hvad 1994 er som sædvanlig udkommet til tiden og som sædvanlig med et stigende antal indlæg. Årgangen er redigeret af Elsebeth Paikin bistået af Helle Villesen, som dog grundet sygdom måtte slippe en del af redaktionsarbejdet, men heldigvis var flere villige til at træde hjælpende til. Helle Villesen er fratrådt som regnskabsførende ekspeditionsleder med udgangen af 1994, og ny i sammenhængen er Lene Olsen fra DIS-Danmark. Arbejdet med 1995-udgaven er i fuld gang.

Fra Samfundets side skal lyde en stor tak til Helle Villesen, som gennem mange år har været en af grundpillerne for det store arbejde med Hvem Forsker Hvad.

Der er afgivet beretning og regnskab for HFH 1994, som er godkendt af Samfundets bestyrelse. Tak til alle som har medvirket.

Andre udgivelser

Vi har fortsat et rimeligt salg i tidligere udgivelser. For et års tid siden udgav Dansk Historisk Fællesråd publikationen A'Jour – en præsentation af tidsskrifter, magasiner og årbøger, og Samfundet benyttede selvfølgelig muligheden for heri at købe en præsentationsside til Personalhistorisk Tidsskrift. DHF planlægger i øjeblikket udgivelse af et salgskatalog fra en række historiske foreninger, og også her køber vi os ind på en side med udvalgte emner fra vores boglager, så det vil sikkert give et yderligere salg.

Der er ikke kommet nye udgivelser til i årets løb, og som varslet sidste år vil der gå nogen tid inden næste store udgivelse, – et akkumuleret register til de mange årgange af Personalhistorisk Tidsskrift.

Nordisk slægtshistorisk konference

Den 3. Nordiske slægtsforskerkonference afholdes 1996. Planlægningskomiteen bestående af repræsentanter fra finske, norske, svenske og danske landsforeninger havde møde i København 19.-20. marts, og tidspunkt og indhold for konferencen tegner sig nu ganske klart. Konferencen afholdes 31. maj-2. juni 1996 på Schäffergården ved København og i øvrigt kan jeg henvise til en foreløbig annoncering i Personalhistorisk Tidsskrift 1995:1 side 89. Det er således de danske landsorganisationer, der skal stå for konferencens praktiske tilrettelægning og gennemførelse, og den nuværende komité består af Elsebeth Pai-

kin, som repræsenterer Samfundet, Birgit Flemming Larsen fra SSF og Lene Olsen fra DIS.

Samarbejdspartnere

Til slut vil jeg gerne endnu en gang takke de institutioner, som har ydet tilskud til foreningens virke, – primært Undervisningsministeret, Kulturministeriets Tidsskriftsstøtte og Goods Fond, samt de institutioner og foreninger med hvem vi har haft samarbejde, først og fremmest Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger og DIS-Danmark, men også Rigsarkivet som også i år har stillet denne sal til rådighed for vor generalforsamling.

I diskussionen efter beretningen gav Georg Agerby udtryk for, at Hvem Forsker Hvad var ved at blive for stort, han efterlyste en bedre og strammere struktur. Elsebeth Paikin svarede som redaktør af Hvem Forsker Hvad, at man overvejede en mere knap form, men at det i sidste ende var indsenderne, der bestemte indholdet. Bent Suurballe mente i modsætning til Georg Agerby, at Hvem Forsker Hvad havde en god struktur. Det er hyggelig læsning. Jørgen Larsen mente, at Hvem Forsker Hvad skulle være så stort som muligt, dvs. så mange deltagere som muligt. Georg Agerby slog også til lyd for, at der skulle gøres mere brug af moderne medier, f.eks. kommer til efteråret i Tyskland en CD udgivet af Dieter Zwinger. Han så også gerne, at arkivernes mikrofilm med tiden blev afløst af CD'er. Finn Andersen nævnte i denne sammenhæng kildeindtastningsprogrammet i samarbejde med Dansk Data Arkiv (DDA). Hanne Rud nævnte, at DDA i løbet af sommeren ville udgive en CD-ROM med folketællinger på en måde, så man både kunne se den oprindelige, skrevne tekst og en transskription. Tommy P. Christensen nævnte, at Dansk Historisk Fællesråd (DHF) var ved at undersøge, i hvilket omfang man kunne udgive historiske referenceværker på CD-ROM. Lene Olsen foreslog, at man hurtigt skulle udgive de ældste årgange af Personalhistorisk Tidsskrift på CD-ROM. Herefter blev beretningen godkendt.

Kassereren, Birgit Flemming Larsen, aflagde regnskab for 1994. Dette blev godkendt. Bestyrelsen foreslog kontingent for 1996 på 175 kroner, hvilket også godkendtes af forsamlingen.

Derefter foretoges valg, idet Birgit Flemming Larsen med et års forsinkelse genvalgte som bestyrelsesmedlem indtil 1997, mens Jørgen Papsø, Knud Prange og Tommy P. Christensen genvalgte som bestyrelsesmedlemmer indtil 1998. Som revisorer genvalgte Jørgen Stage Larsen mens Sigurd Rambusch afløste Ingvar Musaeus, som på grund af helbred ikke ønskede genvalg. Som revisorsuppleant valgtes Bent I. Suurballe.

Der var ikke indkommet nogen forslag fra medlemmerne, men under Eventuelt spurgte Georg Agerby til regnskabet, hvilken scanner der var

købt for 21.000. Poul Steen svarede, at posten ikke blot dækkede den scanner af mærket: *Hewlett Packard ScanJet IIcx*, som var anskaffet i forbindelse med registerprojektet, men også nødvendigt OCR-software. Det var endnu på dette tidspunkt ikke lykkedes at finde et OCR-programkompleks af tilfredsstillende kvalitet. En kvalitet, som tilstrækkelig godt kan håndtere de gamle, forskelligartede skriftsnit, som registerarbejdet kræver. Der arbejdes dog stadig optimistisk på sagen.

Da der ikke var flere, der ønskede ordet, erklæredes generalforsamlingen for afsluttet.

Efter generalforsamlingen talte arkivar, dr. phil. Kurt Jacobsen over emnet: Politikeren Aksel Larsens biografi. Kurt Jacobsen fortalte levende, kompetent og underholdende om sit arbejde med den biografi af Aksel Larsen, som i januar 1994 gav ham den filosofiske doktorgrad. Det var specielt inddragning af DKP's hjemlige arkiver og åbningen af de sovjetiske arkiver, der gjorde det muligt at skrive denne biografi. Kurt Jacobsen fortalte om, at han allerede i 1984 studerede i partiarkiverne i Moskva og derfor havde en god udgangsposition, da Gorbatsjov indførte glasnost og perestrojka. Det var spændende at høre om, hvordan arbejdet bragte Knud Jacobsen langt omkring, fra København til Sverige, (Øst)Berlin, Sydfyn og Moskva.

Poul Steen

Resultatopgørelse og balance 1994

for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

			1993	1000
Resultatopgørelse	kr.	kr.	kr.	kr.
Indtægter:				
Kontingenter ¹			162.620	162
Tilskud ²			50.000	47
Salg af bøger og hæfter			<u>18.229</u>	<u>86</u>
			230.849	295
<i>Udgifter:</i>				
Personalhistorisk Tidsskrift				
Trykning	135.678			102
Forsendelse	27.134			25
Øvrige omkostninger	<u>28.482</u>			<u>10</u>
	191.294			137
Bøger og hæfter				
Forsendelse	1.567			
-portoref.	<u>1.354</u>			
		213		19
Adm. aftale Odense Universitetsforlag		21.319		20
Møder og rejser		16.365		23
Administration		10.036		17
SSF		<u>8.888</u>		<u>8</u>
			<u>248.115</u>	<u>226</u>
Årets driftsresultat			-17.266	69
Moms			713	5
Annul. omk. 1992				1
Renter			5.042	13
Hensættelse				<u>-75</u>
Årets resultat			<u>-11.511</u>	<u>13</u>

1. 1085 medlemmer.

2. Goods Fond kr. 15.000

Kulturministeriets Tidsskriftstøtte kr. 10.000

Undervisningsministeriets Tipsmidler kr. 25.000

Balance

Aktiver:

Diverse tilgodehavender		3.735	3
Obligationer ³		3.443	4
Konto for særlige udgifter		133.163	91
Likvid beholdning		224.158	199
Andre aktiver ⁴		<u>0</u>	<u>—</u>
		<u>364.499</u>	<u>297</u>

Passiver:

Førudbetalte kontingenter		29.330	34
Skyldige omkostninger		130.681	25
Hensættelser			
Saldo primo 1994	155.013		155
– Køb af scanner	<u>21.850</u>		
		133.163	
Egenkapital			
Saldo primo 1994	83.080		
– kurstab på obligationer	<u>244</u>		
	82.836		
– Årets resultat	<u>11.511</u>		
Saldo ultimo 1994		71.325	83
		<u>364.499</u>	<u>297</u>

Aalborg, 24. marts 1995

Birgit Flemming Larsen

(sign.)

Samfundets regnskab for 1994 er revideret, hvorved er konstateret, at de i foranstående resultatopgørelse og balance angivne beløb er korrekt overført i overensstemmelse med kassebog, bilag og bankopgørelser.

Jørgen Stage Larsen
Ølstykke, 29. marts 1995

Sigurd Rambusch
Rødovre, 31. marts 1995

3. Nominel beholdning kr. 3.800.

4. 1 computer, 3 printere, 1 telefax, 1 scanner.

Hvem Forsker Hvad 1994

1994 var et ret omskifteligt år for HVEM FORSKER HVAD.

Franz Horvath fratrådte som bekendt som redaktør af HVEM FORSKER HVAD i efteråret 1993 og var bortrejst i hele redaktionsperioden af HVEM FORSKER HVAD 1994. Jeg tiltrådte som ny redaktør i begyndelsen af 1994, netop som det redaktionelle arbejde skulle påbegyndes. Det har således alene påhvilet Helle Villesen at sætte mig ind i arbejdet, og jeg vil gerne benytte lejligheden til at udtrykke min store, personlige taknemmelighed til Helle Villesen for hendes uvurderlige hjælp og tålmodighed med mig og for et godt samarbejde.

I maj 1994 måtte Helle Villesen imidlertid pga alvorlig sygdom træde ud af redaktionsarbejdet herunder korrekturlæsning og udarbejdelse af registre, som derfor blev et problem. Birgit Øskov tilbød at overtage korrekturlæsningen. Også Svend-Erik Christiansen og Arne Julin hjalp til dermed. Jeg vil derfor også gerne takke dem, fordi de trådte hjælpende til med kort varsel. Arne Julin skal have en særlig tak for det store arbejde, han har ydet ved at renskrive størstedelen af indlæggene til HVEM FORSKER HVAD 1994.

Udarbejdelse af registre var der ingen, der kunne overtage. Dem måtte jeg forsøge at klare – så godt det kunne lade sig gøre – på den korte tid, jeg havde til rådighed. Men HVEM FORSKER HVAD 1994 udkom til tiden på trods af alle vanskeligheder.

Det er glædeligt at konstatere, at interessen for og kendskabet til HVEM FORSKER HVAD vokser. Jo flere der læser HVEM FORSKER HVAD og indsender indlæg, desto større betydning får HVEM FORSKER HVAD som kontaktorgan og hjælpemiddel for slægtsforskere og lokalhistorikere. Også andre forskere er begyndt at få øjnene op for de muligheder HVEM FORSKER HVAD byder på. HVEM FORSKER HVAD 1994 havde i alt 399 indlæg, hvilket er 45 flere end 1993. Antallet af abonnenter er stigende, ligesom der kan konstateres en stadig stigning i løssalget.

Ved udgangen af 1994 fratrådte Helle Villesen også som regnskabsførende ekspeditionsleder, og HVEM FORSKER HVAD's læsere, udgiverforeninger og jeg er Helle Villesen en meget stor tak skyldig for de mange års store og værdifulde indsats for HVEM FORSKER HVAD.

Det er besluttet at hvervet som regnskabsførende ekspeditionsleder skal gå på skift mellem udgiverforeningerne. Lene Olsen, DIS-Danmark, er udpeget som regnskabsførende ekspeditionsleder for en periode af to år.

Regnskabet udviser et mindre underskud og en egenkapital på godt 110.000 kr. Underskuddet skyldes bl.a. at portoudgifterne er steget med godt 30%, samt at HVEM FORSKER HVAD som planlagt (jf. Franz Horvaths beretning for 1992) har investeret i tekniske hjælpemidler, der bl.a. har betydet en betydelig besparelse på trykkeriudgifterne allerede i 1994, og som også på andre områder på længere sigt vil være mere fordelagtigt. På den anden side er udgifterne til redaktion (møder, transport o.l.) reduceret med ca. 65%.

Det stedse stigende antal indlæg har nødvendiggjort dels en prisforhøjelse for HVEM FORSKER HVAD 1995, da det ikke længere er muligt at holde vægten under den magiske portogrænse, dels ny deadline 1. februar.

Som bekendt blev HVEM FORSKER HVAD oprindeligt udgivet af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie. Senere hen blev årbogen udgivet i samarbejde med de slægtshistoriske foreninger, og efter dannelsen af Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger i Danmark blev samarbejdet formaliseret, og HVEM FORSKER HVAD fik egne vedtægter. I 1994 blev DIS-Danmark (Databehandling i Slægtsforskning) medudgiver af årbogen. I den anledning blev der udfærdiget nye vedtægter (aftrykt i 95:1, s.94).

I henhold til vedtægterne er der i slutningen af 1994 nedsat et Redaktionsudvalg, bestående af redaktøren og en repræsentant fra hver af udgiverforeningerne: Mikael Horn, Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger, Poul Steen, Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie og Lene Olsen, DIS-Danmark. Redaktionsudvalget mødes mindst to gange årligt. Jeg vil gerne her udtrykke min varmeste tak til Redaktionsudvalgets øvrige medlemmer for et engageret og positivt samarbejde, som jeg håber må fortsætte.

Redaktørudvalgs møderne, som er uformelle, årlige møder mellem redaktører af landsdækkende, slægtshistoriske blade/tidsskrifter, blev genoptaget efter et års pause i november 1994. På disse møder drøftes spørgsmål af fælles interesse. Jeg vil gerne afslutningsvis rette en tak til deltagerne i Redaktørudvalgs mødet 1994 for et godt møde og udtrykke mit håb om et godt gensidigt samarbejde fremover.

Elsebeth Paikin

Nordisk Konference for Slægtsforskning og EDB for slægtsforskere

på Schæffergården i København – 31. maj-2. juni 1996

Arrangører: Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie
Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger
DIS-Danmark og DIS-Norge

Sponsorer: Nordisk Kulturfond og Fondet for Dansk-Norsk samarbejde

Konferencen vil blive afholdt på Schæffergården, som er fredeligt og smukt beliggende lidt nord for København tæt ved skov og offentlige transportmidler.

Konferencen vil byde på foredrag, seminarer, gruppediskussioner, socialt samvær og mulighed for kontakter over grænserne. Endvidere forventes det, at der både vil være udstillinger/salgsboder for bl.a. bøger og andre hjælpemidler for slægtsforskere, og demonstration af computerprogrammer (fx slægtsforskningsprogrammer, databaser og kildeindtastninger). Ligeledes er det planen at opstille en del computere til fri afbenyttelse (afprøvning af programmer, søgning i indtastede kilder og lignende) og evt. mulighed for film om emnet.

Pris for deltagelse i konferencen **incl.** alle måltider, drikkevarer og kaffe:

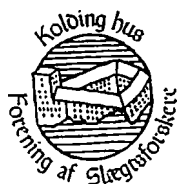
med overnatning	kr. 1.900,00
uden overnatning	kr. 1.400,00

Program og yderligere oplysninger kan fås ved henvendelse til:

Elsbeth Paikin	B. Flemming Larsen	Lene Olsen
Kildevænget 37	Klostermarken 13	Hallandsgade 6A ^{st.tv.}
2100 København Ø.	9000 Aalborg	2300 København S.
Tlf.: 39 27 24 33	Tlf.: 98 16 11 35	Tlf.: 31 57 74 15
Fax: 39 27 24 33	Fax: 98 10 22 48	

Se i øvrigt vedlagte program

Slægtsforskertræf i Kolding

indbyder til Slægtsforskertræf

Irene Lindbæk
Chr. Winthersvej 17
6000 Kolding
tlf. 75 52 52 10

lørdag den 30. marts 1996

med start på KOLDINGHUS og derefter
på KOLDING AMTSGYMNASIUM,
Skovvangen 10.

Program:

kl. 09.00	ankomst til KOLDINGHUS (program følger)
kl. 10.30	indskrivning på KOLDING AMTSGYMNASIUM
ca. 11.00	forskerkontakt, udveksling af aneoplysninger
kl. 16.15	afslutning i auditoriet
kl. 16.45	træffet slutter

Tilmelding på nedenstående kupon sendes til foreningens formand **senest den 1. december 1995**, hvorefter de tilmeldte vil modtage en forskeroversigt, der skal returneres i udfyldt stand til brug for udarbejdelse af forskerkatalog.

Deltagergebyr:	kr. 150,00, inkl. bustransport (se nedenfor)
Cafeteria:	til rådighed
Forskeroversigt:	returneres senest den 15.12.1995
Træfkatalog:	tilsendes ca. 1.3.1996

Tilmelding til SLÆGTSFORSKERTRÆF 1996

Navn: _____

Adresse: _____

Tlf.: _____

Transport	☐	fra Banegården til Koldinghus
ønskes:	☐	fra Koldinghus til Amtsgymnasiet
(sæt kryds)	☐	fra Amtsgymnasiet til Banegården

Ankomst Kolding kl.: _____

Afgang Kolding kl.: _____

Returneres til Irene Lindbæk, formand, Chr. Winthersvej 17, 6000 Kolding.

Småstykker

Omkring Niels Peter Schourup 1838-1887

En dansk fotograf i New Zealand 1874-87

Af Birgit Flemming Larsen

I 1962 modtog Det danske Udvandrerarkiv i Aalborg et brev fra den dansk/svenske fotograf Guno Karlberg, bosat i West Palm Beach, Florida, USA. Heri spurgte han om Udvandrerarkivet kunne være behjælpelig med oplysninger om en dansk fotograf, Niels Peter Schourup, der i 1881 skulle have haft sit virke i Christchurch, New Zealand.

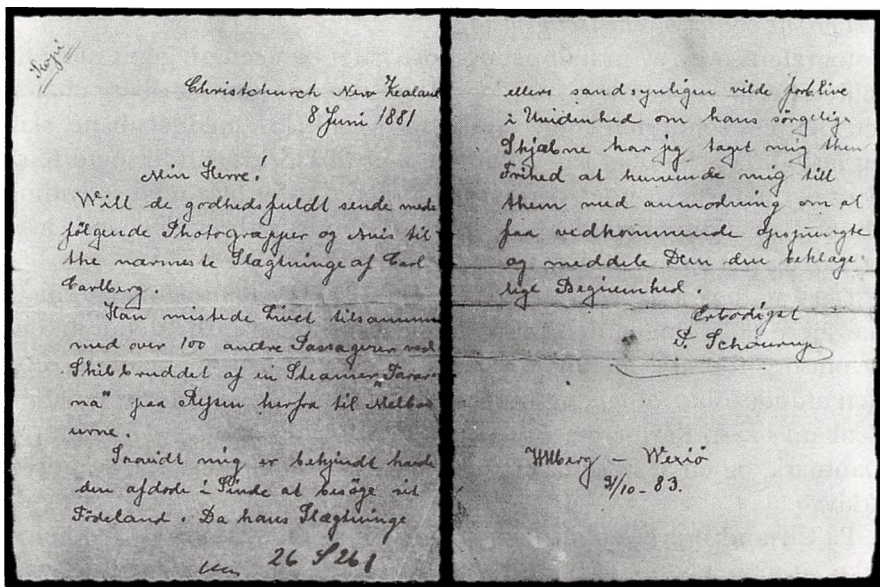
Et skibsforlis i 1881

Grunden til Guno Karlbergs interesse var følgende tildragelse:

I 1881 skete et skibsforlis ved New Zealand's sydø. Den sejlriggede damper »Taratua« var den 28. april afgået fra Dunedin og skulle til Melbourne i Australien. Efter kun et døgn's sejlads stødte skibet på Otara-revet ud for Waipapa Point. Trods heroisk indsats fra mandskabet om bord stod skibet ulykkeligvis ikke til at redde. »Taratua« gik ned, og 131 mennesker mistede livet. Blandt de omkomne var Carl Carlberg, en onkel til førnævnte Guno Karlberg. Carl Carlberg, der var svensk af fødsel, var på vej hjem til Sverige efter at have tilbragt en række år dels i Australien og dels i New Zealand, hvor han havde forsøgt sig som guldgraver.

I 1881 havde han bestemt, at det var tid at rejse hjem til Småland. Inden afrejsen besøgte han den danske fotograf Niels Peter Schourup i Christchurch for at få taget et billede af sig selv, som han kunne tage med hjem til familien.

Nogen tid efter læste fotograf Schourup om skibsforliset i en lokal avis og så Carl Carlbergs navn i listen over de omkomne. Han huskede svenskeren fra besøget i sit atelier og følte sig forpligtet til at forsøge at finde frem til Carlbergs familie i Sverige for at underrette dem om ulykken. Da han ikke kendte adressen i Småland, valgte han at skrive til det danske konsulat i London, og sammen med et avisudklip om ulykken og portrættet af den afdøde sendte han dette brev:

Fotografi af brev af 8. juni 1881 fra Niels Peter Skourup til det danske konsulat i London. (Foto: Det danske Udvandrerarkiv).

Christchurch, New Zealand

8. juni 1881

Min Herre!

Will de godhedsfuldt sende medfølgende Photographer og Avis til the nærmeste Slægtninge af Carl Carlberg.

Han mistede Livet tilsammen med over 100 andre Passagerer ved Skibbruddet af en Steamer »Taratua« paa Rejsen herfra til Melbourne.

Såvidt mig er bekjendt havde den afdøde i Sinds at besøge sit Fødeland. Da hans Slægtninge ellers sandsynligvis vilde forblive i Uvidenhed om hans sørgelige skjæbne har jeg taget mig then Frihed at henvende mig till Them med anmodning om at faa vedkommende opspurgte og meddele Dem den beklagelige Begivenhed.

Erbødigt
P. Schourup

Den danske konsul i London fandt frem til den Carlbergske familie og overbragte den sørgelige meddelelse.

Det gamle chatol og et utroligt held

Fotografens brev, avisudklippet og portrættet blev senere gemt væk i familien Carlbergs gamle chatol, og i 1962 arvede Guno Karlberg chatollet. Det blev sendt den lange vej fra Sverige til USA med jernbane, skib og lastbil. Da chatollet var vel ankommet til Florida, undersøgte Karlberg det naturligvis nøje, og de mange små skuffer blev med spænding åbnet. I en af disse lå stadig en afskrift af Schourups brev, det gamle avisudklip og portrættet af den afdøde onkel.

Det var derfor ikke underligt, at Guno Karlberg nu forsøgte at få nærmere oplysninger, dels om den danske fotograf i Christchurch, der af omsorg for sine medmennesker påtog sig at forsøge at underrette den afdødes slægtninge, og dels om det dramatiske skibsforslis ved New Zealand's kyst. Karlberg sendte forespørgsler til både New Zealand og Danmark, og en af disse havnede som sagt hos Det danske Udvandrerarkiv.

På Udvandrerarkivet havde man aldrig hørt om Schourup. Det betød ikke, at man gav op. Dertil var sagen trods alt for spændende. Udvandrerarkivets daværende leder Tyge Lassen rettede henvendelser til institutioner i såvel Danmark, Sverige og New Zealand. Men ingen kendte øjensynligt noget til den danske fotograf.

Så skete der noget forunderligt. Den 8. december 1962 ankom et brev til Udvandrerarkivet fra en frk. Theodora Schourup i Viborg. Frk. Schourup havde en samling håndskrevne breve samt nogle fotografier fra en udvandret slægtning i USA. Det materiale ville hun gerne forære Arkivet og ville derfor høre, om det havde Arkivets interesse. Brevene var fra en Hans Christian Andersen og dennes hustru Anna, født Schourup, der var udvandret til Perth Amboy, New Jersey.

Det kan ikke undre, at Tyge Lassen studsede over navnet Schourup. Var her en forbindelse med fotograf Schourup? Arkivlederen var ikke sen til at spørge frk. Schourup i Viborg, om der var noget slægtskab mellem hende og den danskfødte fotograf i New Zealand med det samme navn.

Og miraklernes tid var ikke forbi. Niels Peter Schourup var frk. Schourup's onkel! Det viste sig endvidere, at frk. Schourup var i besiddelse af en samling breve fra den udvandrede onkel, og hvad der ikke var mindre interessant, en stor samling af fotografens atelier- og naturoptagelser fra New Zealand. Det er dette materiale, der delvis danner grundlaget for denne artikel om kunstfotografen Niels Peter Schourup.

Niels Peter Schourup (1838-1887).
(Foto: Det danske Udvandrerarkiv).

En kort biografi

Niels Peter Schourup blev født den 13. december 1838 i Nykøbing på Mors. Forældrene var Frederik Schourup (1806-1880) og Bolette Sophie Petersen (1805-1877), der var viet 31. maj 1833. Faderen var smedemester og havde en stor forretning på Havnepladsen i Nykøbing. Niels Peter var næstældste søn i en søskendeflok på fire drenge og en pige. Han boede under hele sin opvækst i Nykøbing og blev konfirmeret her i 1852. I 1858 var han elev på Kunstakademiet i København, hvor han fulgte undervisningen i frihåndstegning indtil november 1861.

Som 24-årig, i efteråret 1862, udvandrede Schourup til Australien. Han var den første i søskendeflokken, der tog beslutningen om at forlade fædrelandet. Men senere drog både søsteren Anna Cathrine og den yngste bror Hans Frederik til USA.

I første omgang slog Schourup sig ned i Adelaide, South Australia, hvor han fik arbejde hos en fotograf, som kunne bruge hans kunstneriske evner. Som 37-årig i 1874 giftede han sig med Sophia Louisa Hustler.

Kort efter brylluppet flyttede parret til New Zealand, hvor Schourup etablerede sig som selvstændig kunstfotograf med eget atelier i nr. 15 på Colombo Street i Christchurch.

I en alder af 49 år, den 24. januar 1887, døde Schourup af en lever sygdom. Sophia Louisa og Niels Peter Schourup fik ingen børn.¹

Brevene

Men hvad fortæller Niels Schourup selv om tilværelsen i det fremmede i sine breve skrevet hjem til familien i Danmark?

Det danske Udvandrerarkiv har ialt otte breve. Det første fra 1863 er sendt til forældre og søskende hjemme i Nykøbing M. De syv øvrige er fra perioden 1882-1886 og blev sendt til broderen Christian, der havde etableret sig som fabrikant i Viborg.

Det tidligste brev er fra januar 1863. Det blev allerede påbegyndt om bord på skibet »William Jackson«, som førte Niels Peter Schourup til Australien. Vi får her en skildring af, hvordan en sørejse til Antipoderne foregik i tiden før dampskibe og Suezkanal. 101 dage varede turen, som gik syd om Afrika og Kap det Gode Håb. Det var derfor nødvendigt med rigelig proviant. Som det fremgår af brevet, var skibet dog vel forsynet:

Jeg kan ikke noksom takke Gud for den Lykke at jeg kom med det engelske skib, thi en bravere og mere elskværdig Mand end Capt. Levin skal man have vanskelig ved at finde. Han er færdig at bære os paa Hænderne. Den eneste Bebreidelse man kan gjøre ham er at han forvenner os, saa vi ikke er saa godt skikkede til at gaa i land som vi vilde have været. Et Beviis paa at han har givet os noget at spise er, at der til dato er slagtet 100 Høns og Ænder, 6 Faar og 1 Sviin, og det allene til Kahyttens Forbrug, hvor vi kun er 6 mennesker nemlig Kapt. begge Styrmandene og os 3 Pasagerer samt Stewarten og hans Dreng som formentlig spiser den samme Kost, de ere nemlig udelukkende til Kahyttens Opvarntning. Drengen en lille smuk Fyr er kun 12 Aar gammel, saa han er i god Tid kommet ud at seile.

Schourup fortsætter brevet 3 uger efter sin ankomst til Adelaide, hvor han skriver:

Adelaide d. 25. Januar.

I see at jeg allerede har været her nesten 3 Uger, da vi nemlig kom iland d. 7. og Reisen saaledes varede 101 Dage. Grunden hvorfor jeg først nu skriver er at Posten først gaaer onsdag morgen, den gaaer kun en Gang om Maaneden. – Lige saa heldig som Reisen gik lader det til at ville gaa mig paa Landjorden, Efter saa Dages Forløb fik jeg nemlig Plads hos en Fotografist Proffessor Hall, og det første jeg bestilte i Australien var mærkelig nok at male mit eget Portrait, til en Prøve, thi Anbefalinger spørges her ikke om, men kun, hvad kan De gjøre?

Det er uvist, hvorvidt Niels Peter Schourup havde arbejde hos en fotograf i Danmark inden udvandringen. Men det at kunne male portrætter var naturligvis en glimrende baggrund for at blive fotograf. En hel del af de tidligste professionelle fotografer i Danmark havde været portrætmalere, før de blev fotografer.²

I brevet fra 1863 hedder det videre:

Endnu ved jeg ikke hvor meget jeg kommer til at fortjene men der vil næppe blive noget til Hinder for at jeg i rette Tid kan tilbagebetale de af Sparekassen laante Penge..... og ogsaa med Tiden vil [jeg] kunne tjene nogle Penge. At det mere er Lykken end Forstanden der her har gjort Udslaget skal jeg villig indrømme, da der er mange Udvandrere som her haver det forfærdelig strengt.

Portrættet der blev fundet i det gamle chatol. Carl Carlberg fotograferet af Niels Peter Schourup. (Foto: Det danske Udvandrerkiv).

Fotograf i New Zealand

Det næste brev er dateret 16. juni 1882. I den mellemliggende tid er begge Schourups forældre døde, og brevene er herefter stilet til broderen Christian.

Schourup er flyttet til New Zealand og har etableret sig med eget fotografisk atelier i Christchurch, der på den tid havde ca. 28.000 indbyggere. Udover Niels Peter Schourup, som kaldte sig kunstner og fotograf, var der 6 andre fotografer i Christchurch.³

I 1882 blev der afholdt verdensudstilling i Wellington. I bygningen the Wellington Octagon vises en udstilling af fotografier, hvor omtrent hver del af New Zealand var repræsenteret, lige fra Auckland til Invercargill. Fra byen Christchurch var der to fotografer, der udstillede deres arbejder. Den ene var Niels Peter Schourup, som blev tildelt en guldmedalje for sine fotografiske kunstværker.

I brevet fra den 16. juni fortæller Schourup selv derom:

Det nyeste Nyt herfra er en Verdensudstilling som nu har været aabent to Maaneder og skal sluttes i midten af Juli. Skjøndt det næppe kan sammenlignes med lignende Affairer i Europas store Stæder er det af en betydelig udstrækning og baade interessant og lærerigt. Du vil af vedlagte Critic see at mit Arbejde omtales paa en fordelagtig Maade. Dommerne have ogsaa tilkjendt mig den højeste Prisbellønning – Guldmedellia. Det mere væsentlige er dog den Udstrækning man ved saadan Leilighed bliver bekjendt, skjøndt det har sine Skyggesider da jeg maa arbeide temlig haardt, jeg har prøvet at trække mig lidt ud af det og lade mine Assistenten tildeels tage min Plads, men finder det meget vanskeligt at udføre da Folk altid helst vil see mig personlig, det er en af de ubehageligste sider ved den Forretning.

Den vedlagte »Critic« var en anmeldelse af den fotografiske udstilling fra den lokale Christchurch avis »The Star«. Schourups udstilling benævntes som »den mest smagfulde af sin art«. Især hans kultegninger på opal, »som gav billederne et elfenbensagtigt skær«, betegnedes som bemærkelsesværdige. Anmelderen påpegede, »at dårlig udført kolorering af fotografier snarere ødelagde fremfor at forbedre udseendet«. Men også denne kunst beherskede Schourup tilsyneladende til fuldkommenhed. Han kunne opnå en så stor kunstnerisk virkning, »at billederne næsten var at sammenligne med akvareller«. Ligeledes blev hans portrætter rost for »deres ægte ansigtsudtryk« og for »den klarhed og fuldkommenhed, hvormed de fremstod«. Denne kritik efterlader ingen tvivl

om, at Peter Schorup, som han kaldte sig, blev anset for en fremragende kunstner og fotograf.

Nordøen

I 1883 ramtes Schourup af et svigtende helbred. Han måtte tage fri fra sit arbejde og tog sammen med tre af sine venner på en rejse til Nordøen. Rejsen varede omtrent syv uger. Den fremmedartede natur i denne del af New Zealand betog ham meget.

Om rejsen skriver Schourup til sin bror:

Jeg skulle have besvaret dit forrige Brev tidligere men jeg har været borte fra Christchurch for syv Uger. Jeg var nemlig ikke rask og bestemte mig til en større udflugt og gik over hele Nordøen og saa blandt andet de bekjendte kogende Kilder og Geisere som du sandsynligvis har hørt beskrøve, De ere nogle af de mærkværdigste Ting i hele Verden og selv Photographier give kun et svagt begreb om virkeligheden. Egnen omkring dem som strækker sig over hundrede Mile og har en activ Vulkansk bjerg er Hovedpladsen for de indfødte Maoris, som der ere temlig talrige men tilsyneladende meget godmodige mennesker, men for en Snes Aar tilbage vilde det have været lidt risikerligt at reise paa det Strøg da de næppe ganske havde opgivet ders forkjærlighed for Menneskesteg. Reisen var i enhver Henseende interessant og ikke mindre fordi vi var fire Venner til sammen.

Rejsen var dog ikke kun en fornøjelsestur. Schourup benyttede lejligheden til at besøge kollegaer i både Auckland og Wellington, hvor han til sin glæde erfarede, at hans navn ikke var helt ukendt. Trods de store udgifter han havde haft i forbindelse med sin rejse, så han fortrøstningsfuldt fremtiden i møde, da der det år var udsigt til en ualmindelig rig høst, der som han sagde, ville komme alle til gode.

Nedgangstider

Men de gode tider varede ikke ved. Allerede i slutningen af 1883 kunne Schourup mærke en forværring af konjunkturerne. Hans årsindtægt var faldet med 300 \$, og da han samtidig havde haft store udgifter i forbindelse med en udbygning af sit hus, var hans økonomi ikke den bedste. Både store og små forretninger gik fallit, og Schourup selv måtte indskrænke sit »folkehold«. Alle håbede på en fornyet god høst trods dårligt vejr, så der igen kunne komme penge i cirkulation. Men en god høst var ikke nok til at rette op på landets økonomi. I 1885 fortæller Schourup om de dårlige tider for New Zealand:

Noget godt Nyt er her ellers ikke at meddele. Landet har været i en daarlig Tilstand for det sidste Aarstid og fallenter hører til Dagens orden, iblandt Arbeidsbefolkningen har Nøden ogsaa været stor og Regjeringen her i Provinsen har maattet give arbeide til omtrent 600 for at de ikke skulde helt sulte ihjel, disse Omskiftninger fra gode til daarlige Tider komme i Colonierne meget pludseligt og hyppigere end det er behageligt. Den lave Priis paa Hvede og andre Udførselsartikler er formodentlig Grunden til pengemangelen dette Aar. Jeg har følt det meget haart da mine Sager ere jo Ting som Folk kunde undvære, og Concurrencen er større end forhen, imidlertid faar vi vel bedre Tider igjen; der er projecteret en Jernbane herfra igennem Bjerregnene til Vestkysten af Øen og naar den bliver begyndt vil der nok blive lidt mere Liv i Forretningen igjen, men det vil nok vare et Aars tid førend den bliver taget fat, det er nemli ikke et Regjeringsforetagende, men skal bygges med privat Capital imod visse landconfussioner. Paa Nordøen ere Tingene ikke saa desparate som her.

For første gang lufter Schourup tanken om muligheden for at rejse hjem til Danmark. Det var de dårlige tider, der får ham på de tanker. Han havde stor lyst dertil, men pengene manglede. Det var især fristende at tænke på at rejse hjem nu, hvor man på mindre end 40 dage kunne komme med dampskib fra New Zealand til England. Men som Schourup selv siger: »Udsigterne dertil er for Øjeblikket omtrent ligesaa gode som om jeg ønskede at tage en Reise til Maanen«.

I et brev fra juni 1886 fortæller Schourup om de voldsomme vulkanudbrud, der det år fandt sted på Nordøen. Han kaldte det en af de største naturomvæltninger i verden siden Herculaniums og Pompejis begravelse. Ulykken skete netop i det område, som Schourup havde besøgt på sin rejse tre år tidligere, og han var derfor levende optaget af denne naturkatastrofe, som han giver en malende beskrivelse af:

Den 10de om Natten kl. 2 begyndte denne voldsomme Omstyrning idet en Vulkan udbrød i hvad de kalder »det varme Indsø district« tre mindre Byer af de Indfødtes bleve begravede før Morgen og kun Faa slap derfra med Livet; der er nu fra ti til halvtreds fod af Mudder hvor de vare, og hele Naturen i Omegnen er ukjendelig, de første Eruptioner vare saa voldsomme at de hørtes næsten over hele Nordøen, som vist er flere Gange større end Danmark. Begyndelsen var ledsaget med stærke Jordrytelse som endnu ikke ganske ere op-hørte. Heldigvis var districtet meget tyndt befolket og kun omtrent 100 Liv tænkes at være tabte; Havde Landet været tæt befolket vilde Tabet af Menneskeliv have været uhyre. Endnu har ingen været i stand til at komme nær pladsen for Damp og Ild; imidlertid vides at de skønne naturlige Terrasser –

Et af Verdens Vidundere – ere forsvundne og en mængde nye kratere ere aabnede der i Nabolaget, som endnu vedblive at udspe Ild, Aske og Damp. Asken fra kraternerne faldt den første nat i Byen 800 Mile borte og Folkene i mange Miles Omkreds troede at Verdens sidste Dag var kommet. En Del Dampskibe ere afsendte til Kysten i Nærheden for at frelse heste og faar, som ellers vilde omkomme af Mangel paa Græs, da Jorden i mange miles omkreds er bedækket med Aske.

Desværre havde tiderne i New Zealand endnu ikke bedret sig, men Schourup udtrykte forhåbninger om, at det værste skulle være overstået, og opgangstider snart var på vej. Et engelsk selskab havde erklæret sig villigt til at anlægge den længe ventede jernbane på Vestkysten »paa Koloniens Betingelser«, som Schourup udtrykte det. Med mindre uforudsete hindringer kom i vejen, ville den snart kunne påbegyndes.

Det sidste brev fra Niels Peter Schorup er fra december 1886. Forretningsverdenen ventede forgæves på bedre tider, som dog endnu syntes at være langt borte. De store forventninger, der havde være knyttet til den planlagte vestkystjernbane, var ikke blevet indfriet, da byggeriet endnu ikke var påbegyndt. Nød og fattigdom kendtes over hele New Zealand.

Motiv fra Sydøen fotograferet af Niels Peter Schourup. (Foto: Det danske Udvandrerarkiv).

Niels Peter Schourup dør den 24. januar 1887, 49 år gammel. Han bliver begravet i Christchurch, og på et marmormonument blev sat følgende indskrift:

**In Memory
Niels Peter Schourup
died 24 January 1887
age 49 years**

Allerede i 1885 havde Schourup skrevet testamente. Heri havde han tilgodeset hver af sine fire søskende med en sum på 100 \$; alt hvad han ellers efterlod sig skulle gå til hustruen Sophia Louisa.

En boopgørelse viste, at Niels Peter Schourup efterlod sig omkring 1200 \$ i rede penge. Den danskfødte kunstner og fotograf havde således ved sin dygtighed vist at kunne klare sig i konkurrencen, trods de dårlige tider i New Zealand i det der skulle blive hans sidste leveår.

Noter:

1. De biografiske oplysninger for tiden inden udvandringen er fundet på Landsarkivet for Nørrejylland og Rigsarkivet. Schourups egne breve har været kilden til tiden i Australien og New Zealand. Ligesom også »The New Zealand Family History Society« i Christchurch har været behjælpelig med oplysninger.
2. Bjørn Ochsner: Fotografier i og fra Danmark til og med år 1920, København: Bibliotekscentralens Forlag, 1986: Vol. 1, s. 17.
3. The Southern Provinces Almanac 1881-82, New Zealand.
Engelsk udgave af artiklen findes i Danish Emigration to New Zealand, Det danske Udvandrerarkiv, 1990.

Birgit Flemming Larsen, f. 1939. Arkivsekretær, Det danske Udvandrerarkiv, formand for Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger (SSF) og kasserer i Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie. Adresse: Klostermarken 13, 9000 Aalborg.

Fortryk af folketællinger

Tommy P. Christensen

I de seneste år har arkivaren ved Byhistorisk Arkiv på Sæby Museum Jørgen Peder Clausager arbejdet på et ambitiøst projekt om at tilgængeliggøre områdets folketællinger (FKT) i maskinskrevet form. Af økonomiske årsager udføres arbejdet i tre faser, hvor efterspørgslen bestemmer udgivelsestakten.

Den første fase er udskrivningen af den enkelte folketællingslistes oplysninger i kladdeform. Anden fase er en bearbejdning af det udskrevne på baggrund af kirkebogsoplysninger, normalisering af personnavnenes stavemåde etc., hvilket efter renskrivning på maskine resulterer i de såkaldte »Fortryk af Folketællingslisten«, der kan betragtes som interne hjælpemidler og bl.a. benyttes til fortsat kontrol og verifikation samt den løbende indtastning på pc af diverse, tværgående registre. Eksempelvis arbejder Jørgen Peder Clausager med fælles personregistre for hele den nuværende Sæby kommune indeholdende alle persondata fra tællingerne i 1850 og 1901.

Problemerne omkring stavemåder og harmonisering, som også kendes fra Kildeindtastningsprojekterne (KIP) i DIS har Clausager valgt at håndtere ud fra den overordnede betragtning, at xeroxkopier og mikrofilm af de originale folketællingslister skal benyttes af de bogstavstro, hvorimod lokal- og slægtshistorikere med de maskinskrevne udgaver skal have et let tilgængeligt, korrigeret hjælpemiddel.

Tredje fase er så den endelige udgivelse, efterhånden som økonomi og efterspørgsel gør det muligt. Udviklingen indenfor datamedier går så hastigt, at det er nærliggende at forestille sig, at en samlet udgivelse af materialet inden år 2000 kunne ske på en cd-rom.

Projektet rummer således flere spændende perspektiver. For det første giver publiceringen i sig selv gode muligheder for studier i familiestruktur, navneskik m.m. som det også blev påpeget af Knud Prange ved anmeldelser her i tidsskriftet (85:1, s.94f. og 86:1, s.107). Dernæst er selve fremgangsmåden interessant, hvis det bearbejdede folketællingsmateriale både publiceres, og gøres tilgængelig i maskinlæsbar form, da det kan give yderligere muligheder for den edb-kyndige.

Den nuværende status for projektet ser således ud, idet man skal erin-

dre sig, at den nuværende Sæby kommune omfatter følgende otte sogne: Sæby købstad, Albæk, Hørby, Karup, Skæve, Torslev, Understed og Volstrup sogne.

FKT 1787:

Sæby købstad, Understed, Karup, Volstrup, Hørby, Torslev, Skæve & Albæk sogne (1990).

FKT 1801:

Torslev sogn, Børglum Herred (fortryk, 1993), de syv øvrige sogne (under udarbejdelse).

FKT 1834:

Alle otte sogne (under udarbejdelse).

FKT 1840:

Alle otte sogne (under udarbejdelse).

FKT 1845:

Torslev sogn, Dronninglund Herred (fortryk, 1993), Albæk sogn, Dronninglund Herred (fortryk m. registerhæfte, 1994). Volstrup sogn, Dronninglund Herred (fortryk, 1995). Øvrige sogne er under udarbejdelse.

FKT 1850:

Hørby sogn (1984/1995), Torslev sogn (1983/1995), Albæk sogn (1985/1994), Volstrup sogn (1985), Skæve sogn (1985), Sæby købstad (1985/1990), Understed og Karup sogne (1985/1994).

FKT 1860:

Torslev sogn (under udarbejdelse).

FKT 1870:

Torslev sogn (under udarbejdelse).

FKT 1890:

Torslev sogn (fortryk, 1992), Understed-Karup sogne (fortryk, 1992). Sæby købstad, Volstrup sogn, Albæk sogn (under udarbejdelse).

FKT 1901:

Sæby købstad (fortryk, 1991/1992), Understed-Karup sogne (fortryk, 1991/1992), Torslev sogn (fortryk, 1991/1993), Volstrup sogn (fortryk,

1991), Skæve sogn (fortryk, 1991/1993), Hørby sogn (fortryk, 1991), Albæk sogn (fortryk 1992).

FKT 1911:

Torslev sogn (under udarbejdelse), Sæby købstad (under udarbejdelse).

Egill Snorrasons skarprettere

Af Ole Bech Knudsen

I Personalhistorisk Tidsskrift 94:2 fremkom en stor artikel af dr.med., dr.phil. prof. emerit., Egill Snorrason, om »Helstatens skarprettere – og deres skiftende ægteskabsforbindelser i 1600- og 1700-tallet«.

Emnet er naturligvis yderst spændende for personalhistorikere, og så meget mere interessant, som det er et forholdsvis uopdyrket område, genealogisk set.

At Egill Snorrason her har givet sig i kast med et stort og betydeligt rydningsarbejde, er der ingen tvivl om, men desto mere deprimerende er det, at artiklen desværre, indeholder et meget stort antal fejl, bl.a. i tidsangivelserne, med deraf følgende inkonsekvenser og selvmodsigelser. Konstateringen heraf bevirker uheldigvis, at hele artiklen kommer til at fremstå som utroværdig og upålidelig.

Efter at have læst et par sider af artiklens biografier blev jeg hurtigt klar over, at den var gruelig gal. Ved at sammenholde artiklens oplysninger kunne jeg notere ca. 200 fejl, og disse fejl er vel at mærke fundet uden at bruge nogensomhelst anden litteratur.

De typiske fejl er forskellige datoangivelser for mange af de samme biografiske data.

F.eks. er nr. 13c, Hanna Catharina Asthusen, gift 1.I. 1731 i Husum, men under nr. 170 anføres hun som gift 1.VI.1731 i Hamburg.

Og under nr. 61, Maria Wagner, gift 2. g. 22.VI.1748, men under nr. 284c står der 27.VI.1748.

Tit har ægtefællerne fået børn længe efter deres egen død:

F.eks. nr. 60, Philipp Giörtler, begr. 1765, men får 3 børn 1760-70?

Nr. 62, Valborg Rasmusdotter, begr. 1679, får 2 børn 1681-82?

I flere tilfælde bliver den ene af ægtefolkene gift igen, selv om den anden ægtefælle stadig lever. Det kan jo kun lade sig gøre ved en skilsmisse, men det er ikke nævnt i et eneste af disse tilfælde.

Se f.eks. nr. 72, Ismael Martin Hennings, begr. 1741. Han blev gift 1.g. 1735 med Anna Magdalene NN, begr. 1770. Og alligevel bliver han gift 2.g. med Anna Margrethe Dorothea Bachmann selvom første hustru stadig lever.

Af andre fejl kan nævnes:

Nr. 142, Andreas Liebeknecht, skpr. 1727-31 i Fredericia. Men under

nr. 141 anføres han født 1718-19. Altså skpr. som 9-årig. Ret imponerende!

Nr. 153,1, Fridrich Mühlhausen, døbt 1758, men allerede 1771-72 skibskirurg, som 13-14 årig.

Nr. 264, Vitus Stöckler, døbt 1752, skpr. 1828-50 i Ålborg. Han har altså fungeret som skpr., da han var 98 år? Godt man ikke skulle under hans økse!

Jeg har ikke tænkt mig, at lade aftrykke alle de ca. 200 fejl, som jeg har noteret. Det er nemlig umuligt for mig at afgøre, hvilke af de modstridende oplysninger, der er korrekte eller forkerte. Det vil kræve selvstændige arkivundersøgelser.

Mit formål har blot været at gøre læserne opmærksomme på den manglende pålidelighed i det offentliggjorte arbejde.

Man kan så overveje og diskutere, om det er rimeligt at trykke en sådan artikel, under hensyntagen til at det er et nyopdyrket område inden for genealogien.

Redaktionen har forelagt forfatteren Ole Bech Knudsens hårde kritik, og Egill Snorrason svarer:

Ad: Ole Bech Knudsen's indlæg.

13 c: Hanna Catharina Asthusen bliver g. 1.VI.1731 i faderens hjemby Hamburg.

61: Maria Wagner bliver g. 2) 27.VI.1748.

60: Philipp Giørtler, får i årene 1760-65/66 de tre børn, der dør tidligt.

62: læs »begr. 7.XI.1679 smst.Han g. sig 2) 7.VII.1680 m. Maria Wernersdotter, f. 1649, begr. 10.X.1713 i Helsingør, St. Olai Kk. De får (1681-82): 1 pige og 1 dreng. Hun ...«

Hvis min lærde kritiker havde læst artiklens indledning og kendte lidt skarpretterproblemet »uærlighed« (æreløshed), så ville han vide at skrpr. ikke på den tid kunne blive kirkelig gifte endsige skilte. Så »g.« betyder blot, at vedkommende skilte sig af med den første og levede som »gift« sammen med en anden udvalgt.

142: Andreas Liebeknecht bliver som skarprettersøn kaldet til stillingen i Fredericia, da 203: Augustinus Pflug 1727 er flyttet til Haderslev, hvor han iøvrigt året efter myrdes under duel med hustruens elsker!

153.1: Friedrich Mühlhausen, genlæs – venligst – den anførte note 114.

264: Vitus Stöckler. Hvorfor skulle han dog forlade et vellønnet fast embede (16 Rdlr. foruden sportler, sml.: Viborg Byraad: Viborg Købstads Historie. Kbhvn.: Ejnar Munksgaard, 1940; II:656) før tiden, og henrettelser dér var yderst sjældne i Viborg. Sml. iøvrigt tilfældet med 155:

Gotschalck Mühlhausen, der må have hjælp af andre på gr. af »svækkethed«.

Jeg afventer med taknemmelighed de resterende »fejl«, hvis de er lige så gennemtænkte.

Egill Snorrason

Bødler, rakkere og natmandsfolk
– supplement til en selektiv bibliografi

Af Tommy P. Christensen

Nedenstående titler er ved venlige menneskers mellemkomst blevet bragt til min kundskab, hvorfor disse skal bringes min bedste tak. Henvisningerne bringes her som et supplement til den selektive bibliografi, bragt i 94:2, s.216ff.

Balint [:Bååth], Käthe: En nattmans öden under 1700-talet - ett exempel på hur landskansliets diarier kan användas för personsökning. Art. i: ale - Historisk tidskrift för Skåneland (Lund, 1980).

Johnsson, J. W. S.: Et lille Bidrag til Kendskabet til Skarpretternes medicinske Virksomhed. Art. i: Nordisk Tidskrift for Terapi (1909).

Treichel, F.: Das Scharfrichtergeschlecht Röseler. Art. i: Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein (Kiel, 1967).

Anmeldelser

– ved Lisa Elsbøll

Fynske Årbøger 1994. Udgivet af Historisk Samfund for Fyns Stift. Odense 1994. 128 sider. Pris: 70,-/90,- (abonnement).

Traditionen for lokalhistorisk litteratur lever og har det tilsyneladende godt; således også på Fyn, hvor Historisk Samfund er ét af en efterhånden lang række tilbud.

1994-udgaven af *Fynske Årbøger* indeholder syv artikler samt en oversigt over ny lokalhistorisk litteratur. Denne sidste rubrik er en god og nem måde at holde sig orienteret om den urskov af bøger, der udkommer lokalt, og som ikke altid finder vej til avisernes eller »de store« tidsskrifters anmeldersektioner. Arbejdet med at lave lokalhistoriske bibliografier er særdeles omfattende, men ikke desto mindre væsentligt.

Som det ofte er tilfældet fylder erindringsstoffet op – også i *Fynske Årbøger*. Og mange læsere er vel netop glade for gennem kendte eller ukendte personer i lokalområdet, at høre om forskellige sider af livet i gamle dage.

Der startes »fra oven« med K. C. Holms erindringer fra tiden som valgmenighedspræst og biskop på Fyn, og sluttes med Maria Pohlmanns erindringer fra opholdet som østpreussisk flygtning på Fyn. Den dengang 18-årige pige fortæller om to år i den fynske idyl, hvor hun var skyllet i land efter at have været flygtet fra de fremrykkende sovjetiske styrker i vinteren 1944-45.

Vi befinder os her i en hidtil lukket verden. Hvilke vilkår bød vi disse flygtninge? Hvordan opfattede vi dem, og de os? Besættelsestiden er den bedst beskrevne periode i Danmarkshistorien, men de flere end 250.000 tyske flygtninge, der opholdt sig i Danmark fra 1945-1947, ved vi ikke ret meget om. Udover Henrik Havreheds disputats fra 1987 og Arne Gammelgaards bog fra 1993 (*Drivtømmer – tyske flygtninge i Danmark 1945-1949*) findes der ikke megen litteratur om emnet. Artiklen her er gribende i sin beskrivelse af flugten fra krigens rædsler. Samtidig fortæller den tilsyneladende nøgternt og afdæmpet om livet i flygtningelejren og forholdet til den fynske lokalbefolkning. Emnet er desværre evig aktuelt.

I øvrigt står årbogen i Hans Tausens tegn. Anledningen er 500-året for hans fødsel, og tidligere landsarkivar i Odense Anne Riising belyser en række dunkle år i den senere Ribebiskops barndom og ungdom. Særligt interessant er det i den forbindelse at læse om skolegang og undervisning i 1500-tallets Odense.

Et udmærket register over fynske navne og lokaliteter letter brugen af årbogen, men af hensyn til det bibliografiske system bør man fremover forsyne den med ISBN-nummer. Det fortjener den.

Claus Koch

Odensebogen 1993. Udgivet af Byhistorisk udvalg i kommission hos Odense Universitetsforlag. Odense 1993. 184 s. ill. indb. ISBN 87-7492-989-5. Pris 158,-.

Udgivelsen af *Odensebogen* er efterhånden blevet en tradition for alle lokalhistorisk interesserede i Odense. Mange mennesker overværer præsentationen, og endnu flere glædes over en række afvekslende artikler om byens historie gennem de sidste godt og vel 100 år.

1993-udgaven indeholder ni artikler samt en gennemgang af årets vigtigste begivenheder. Artiklerne er en blanding af erindringer, levnedbeskrivelser og egentlige historiske redegørelser. Læseren bringes vidt omkring: Johnny Wøllekær beretter om Odenses sidste henrettelse, der fandt sted i 1869, mens Birger Fredberg beskriver det vanskelige arbejde med at grave drikkevandsboringer omkring århundredeskiftet.

En af *Odensebogens* mange styrker er netop denne mangfoldighed i sammensætningen af artikler. Wøllekærs artikel om *Modermorderen fra Helvedeshuset* er elementært spændende og velskrevet. Navnestoffet er i sagens natur ret begrænset, men artiklen giver et udmærket tidsbillede i almindelighed og indblik i det unge folkestyres politi- og retsvæsen i særdeleshed.

Bystyre og administration behandles i tre artikler fra byens tekniske forvaltninger. Hans Jul Jacobsen skriver om stadsingeniørembedets historie gennem 125 år (forfatteren er i øvrigt selv ingeniør i den kommunale vej- og spildevandsafdeling), og Carsten Tofte biografierer Søren Hansen, byens første kommunaldirektør. Endelig fortæller Birger Fredberg som allerede nævnt om brøndgravningens mysterier. Der er tale om interessante nicher i byens historie – brøndens indre mål svarer i store træk til Rundetårns ydre, og ved nærmere eftertanke kan man ikke andet end imponeres over de bedrifter, der i tidens løb er blevet udført med en håndskovl – som kommunalarbejderne i øvrigt selv skulle medbringe.

Af Ordenskapitlets flere end 36.000 biografier udgives her borgmester A. P. Henriksens levnedbeskrivelse indleveret i oktober 1921. De mange biografier er i sagens natur af vekslende kvalitet, men for dennes, som for så mange andres vedkommende, gælder det, at de er skrevet med den allerbedste vilje og rummer en lang række faktuelle oplysninger om personen selv og hans eller hendes umiddelbare familie og omgangskreds. Der er tale om personer, der er tilsmilet af lykkens gudinde, men også de har jo interessante og spændende oplysninger at videregive.

Om Niels Jacobsen, en af byens store arkitekter, skriver kollegaen Per Nørbach i artiklen *Borgerlig bygningskunst*. En stor personlighed, der satte markante præg på sin by i første trediedel af dette århundrede. Huse som vi enten helt mangler idag, eller som er ombygget til ukendelighed.

Journalist Mulle Liebmann har levet et langt liv i Odense. Hun fortæller om stort og småt – mange nikker sikkert genkendende til hendes iagttagelser, der giver liv og supplerer f.eks. borgmesterens levnedbeskrivelse.

Her som overalt i *Odensebogen* gælder det, at redaktionen ofrer billedsiden stor opmærksomhed. Udvalget er velovervejet og kvaliteten som hovedregel fremragende. En stor del af fornøjelsen ved den lokalhistoriske litteratur er jo netop genkendelsens glæde i form af gode fotos, der viser hvorledes byen og dens mennesker udvikler og forandrer sig.

En stram redaktion og en fremragende tryk kvalitet betyder, at man med fornøjelse kan læse hele *Odensebogen*. Dobbelt ærgerligt er det derfor, at bogen mangler et register til de mange personer og lokaliteter i artiklerne.

Claus Koch

På given foranledning ... En antologi om dansk forvaltningskultur. Redigeret af Karl Peder Pedersen, Grethe Ilsøe og Ditlev Tamm. 250 sider, illustreret, hæftet. ISBN 87-574-6645-9. Bogladepris kr. 295,00.

Bogen er kaldt en antologi og er bygget op af en række selvstændige artikler, der hver belyser et aspekt af det fælles emne: »Dansk Forvaltningskultur«. Det er en kulturhistorisk bog, der går bag om administrationen, og ikke en egentlig administrationshistorisk bog.

Den behandler forvaltningens fysiske rammer, de mennesker, der er sat til at forvalte, og forskellige aspekter af den måde, det bliver gjort på, gennem tiderne.

Første artikel er skrevet af Hakon Lund. Han skriver om en af de første egentlige administrationsbygninger i Danmark, kancellibygningen, Den røde bygning, som i 1715-20 blev opført som en korridorbygning med kontorer på begge sider. Det var en bygningsmæssig nyhed i Danmark. Kælderen og stuen indeholdt i øvrigt, med sine brandsikre, hvælvede rum, kollegiernes arkiver. Denne bygning – og med tiden også mange tilstødende bygninger – var som bekendt i mange år rammen om Danmarks centraladministration. Her dannedes en stor del af de arkiver, som nu opbevares på Rigsarkivet. Den næste artikel er skrevet af retshistorikeren Ditlev Tamm. Den handler om domstolene og især domstolsbyggeriet og kommer dermed også lidt ind på rådhusbygningerne i de danske købstæder. Ditlev Tamm beskriver dermed det miljø, hvor de meget benyttede retsbetjentarkiver er dannet. For at fuldende beskrivelse af administrationens ydre rammer skriver Thorkild Kjærgaard om embedsmændenes uniformer fra deres opståen i den yngre enevælde til de i dag næsten er gledet ud igen. Mogens Rüdiger trænger derpå ind bag uniformen og prøver at tegne et billede af vilkårene for centraladministrationens embedsmænd efter enevældens afskaffelse.

Karen Hjorts artikel, med undertitlen, »Om centraladministrationens registrering af sager og om journalsystemers inerti«, beskriver journalsystemernes opkomst og udvikling samt problemerne med at leve op til dem. I denne artikel som i flere af de andre, er det ikke faktuelle oplysninger, om hvordan der registreredes og journaliserede, der er i fokus, men baggrundshistorien, der kan hjælpe til forståelse af hvorfor det blev, som det blev. På samme måde giver Vibeke Winge et overblik over det tyske sprogs rolle i dansk administration fra middelalderen til det 19. århundrede, mens Leif Becker Jensen behandler administrationens særlige brug af det danske sprog i sin artikel med den meget malende titel: »Under henvisning til den af Dem fremsendte skrivelse, skal der efterfølgende meddeles lidt om, hvordan forvaltningen skriver til folket, og hvorfor den gør det«. Henrik Fode skriver i sin artikel, »Kontorets kulturhistorie«, om kontorets udvikling fra kontorstue til specialiseret kontor, idet man får en gennemgang af den kontorteknologiske udvikling indenfor belysning, kontormøbler, skrive- og kopiværktøjer, telefon, telefax, PC og meget andet.

Grethe Ilsøes artikel, »Den enkelte og forvaltningen«, er konkret i sit indhold: Den gør rede for, hvad forvaltningen har registreret om den enkelte borger gennem tiderne, og kan derfor – meget overordnet – bruges som indgang til de offentlige registre. Redegørelsen er delt op efter, hvad der registreres: Registrering af totalbefolkningen, af lokalbefolkningen, registrering af vandringer, af værnepligtige, skattepligtige og skolepligtige, af sociale klienter og patienter, af næringsbevillingshavere, af kriminelle, af prostituerede, af fremmede og af forvaltningens eget personale. Der afsluttes med en diskussion af registersamfundet og det parlamentariske demokrati. Birgit Løgstrup skriver i sin artikel, »Fra supplik til ombudsmandsklage«, om hvordan der altid har været behov for en slags sikkerhedsventil, en måde at klage over forvaltningens forvaltning.

De to sidste artikler, Torben Beck Jørgensens, »Uvirkelighed og uvirksomhed«, og Tim Knudsens, »Den tålsomme velfærdsstat«, behandler hver på sin måde forvaltningskulturen fra et mere filosofisk aspekt. Torben Beck Jørgensen tager udgangspunkt i litteraturens behandling af myterne om bureaukратиets indbyggede ineffektivitet, som det bl.a. kendes fra Scherfigs: »Den forsvundne Fuldmægtig«. Tim Knudsen behandler i sin artikel de indbyrdes modstridende krav, som det danske, demokratiske forvaltningssystem er underlagt.

Alt i alt er denn bog, hvad den udgiver sig for at være: spredte glimt af dansk forvalt-

ningskultur. Som arkivbenytter kunne man selvfølgelig altid have ønsket sig mere konkret administrationshistorisk information af den art, som Grethe Ilsøe bringer i sin artikel, men det er ikke bogens hovedsigte.

Det administrationshistoriske aspekt, der i arkivmæssig sammenhæng er vigtigst at kende, er naturligvis forskellige tiders administrationsstruktur og dermed papirgangene. Kender man strukturen, kan man i vid udstrækning slutte sig til i hvilket arkivfond, det kan betale sig at lede efter et givet arkivalie; men for den personalhistoriker, der bruger arkiverne, er det også på anden vis vigtigt at have øje for ophavssituationen for de kilder, man benytter sig af. Under hvilke vilkår blev arkivalierne til? Hvordan var de mennesker, der skrev dem? Den anmeldte bog fjører således en nyttig kulturhistorisk dimension til den nødvendige viden. Den er i øvrigt let læst, skrevet, som den er, i et lettilgængeligt sprog og med gode illustrationer.

Poul Steen

Erik Nørr: Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899. DJØFs forlag, Kbh. 1994. 563 s. Ill. Indb. ISBN 87-574-6644-0. Pris: 295,-.

I 1981 udgav arkivar Erik Nørr bogen *Præst og Administrator* med undertitlen *Sognepræstens funktioner på landet fra 1800 til 1841*. Heri kunne man læse om sider af præstestandens liv, der i dag er et overstået kapitel. Næmlig den rolle, præsterne har spillet i opbygningen af socialforsorgen og skolevæsenet – længe før velfærdsstaten blev synlig i horisonten. Siden har vi spændt ventet på fortsættelsen, og den er kommet nu. Som i den første bog er undersøgelsen begrænset til Hornum-Fleskum Herreder lige syd for Limfjorden, men perspektivet er et andet. Det er landsbyskolen mellem det traditionelle gejstlige tilsyn og det kommunale, som er i fokus her. For netop i 1842 blev sognekommunerne indført på landet, og hermed var der åbnet op for en magtkamp om skolen. Så meget desto mere som 1840'erne var en tid, hvor bondebevægelsen stod stærkt, og et af dens hovedkrav var netop, at båndet mellem skole og kirke ikke bare skulle løses, men helst helt forsvinde.

Det kan derfor (måske) virke overraskende, at Erik Nørr ender med at konkludere, at det gejstlige tilsyn ved indgangen til det nye århundrede stadig udgjorde ryggraden i skolens administrative tilsyn. Det var nemlig umuligt at opnå politisk enighed i Rigsdagen om en begrænsning af præsternes rolle, og lokalt talte inertiens lov. Først i 1933 gled præsterne ud af skolestyret som fødte medlemmer. Hertil kunne man tilføje, at det endnu var begrænset med pædagogiske forventninger til landsbyskolen, selvom ændringer var undervejs i 1890'erne. De kom bl.a. til udtryk i den nye læreruddannelseslov fra 1894 og i det Sthyrskke cirkulære, der fulgte i kølvandet på folkeskoleloven fra 1899. Det var første gang en egentlig undervisningsvejledning blev sendt ud til alle landets skoler.

Nørr baserer sine konklusioner på detaljerige gennemgange af mange forskellige sider af skolens hverdag. Fra skolegangsordninger, økonomi, læreransættelser og fyringer til skoleveje og undervisningens form og indhold. Her er mange oplysende beretninger om det, man kunne kalde skolekulturen, hvor tilmed børn og deres forældre ind imellem træder frem af glemslens mørke. Og hermed er en række fine billeder af datidens skolehuse. Samt nogle herlige billeder af datidens lærerkorps. Billedvalget såvel som det utrolig store kildemateriale, Erik Nørr har fundet frem på arkiverne og i private gemmer, vidner om en højt udviklet sporsans og også en evne til at give det lokalhistoriske stof en anden status end anekdotens.

Man kan mene, at der er lige lovligt mange detaljer, og at det ind imellem kan være svært at få øje på den røde tråd i Erik Nørres bøger. Men der er ingen tvivl om, at vi her har den bedste indgang til såvel lovgivningen om 1800-tallets landsbyskole som dens forvalt-

ning i praksis. Som opslagsbøger er Nørres bøger derfor ganske uundværlige. Andre må så påtage sig opgaven med at placere skolen og dens historie i et større perspektiv, der både involverer barndommen men også nationalstatens dannelse.

Ning de Coninck-Smith

FolkeBolig BoligFolk. Politik og praksis i boligbevægelsens historie. Af Olaf Lind og Jonas Møller. Boligselskabernes Landsforening. Kbh. 1994. 252 s. ill. i s/h og farve. Indb. ISBN 87-88905-05-5.

Ved første øjekast lover denne store bog fra BL med sin indbydende layout og spændende titel, dels historien om den almennyttige boligsektor i Danmark, dels om de mennesker som gennem deres organisatoriske indsats skabte bedre boligforhold for almindelige mennesker.

I denne sammenhæng skal der ikke dvæles længe ved den første historie, der grundigt og omfattende fortælles kronologisk, fra ca. 1850 til 1993. Fra Lægeforeningens boliger, De Classenske Boliger og Arbejdernes Byggeförening over kooperationens indsats i opbygningen af velfærdssamfundet til vore dages mange problemer i det almennyttige boligbyggeri.

Derimod har jeg rettet blikket mod bogtitlens anden halvdel – boligfolkene. De er især skildret i form af små vignetter, med et tilhørende portræt. Den første – om lægen Claus Jacob Emil Hornemann (1810-90) – dukker allerede op på s. 26, og de øvrige er gavmildt drysset rundt i bogen. Kendte arkitekter som Fr. Chr. Bøttger (1838-1920) og Ivar Bentsen (1876-1943), mindre kendte som Viggo Alexander Thalbitzer (1869-1926), Edv. Heiberg (1897-1958) og Erling Knudsen (1911-73). Andre personer, der ikke er kendt i den brede offentlighed, som juristen Rasmus Nielsen (1892-1955), der var stifteren af Foreningen Socialt Boligbyggeri (FSB) og juristen Fr. Chr. Boldsen (1877-1954), der i 1920 stiftede Københavns almindelige Boligselskab (KAB), og var dets første direktør i årene 1920-45 får her deres biografi, ligesom en lang række kendte organisationsfolk naturligvis er medtaget. Her kan nævnes arbejdsdirektør Kristian Korsgaard (1885-1964), finansminister C. V. Bramsnæs (1879-1965), landstingsmedlem Fr. Dalgaard (1893-1972) der var direktør for Arbejdernes Kooperative Byggeförening (AKB), forretningsfører i Fællesorganisationen Aage Christensen (1905-1958), der efter besættelsen grundlagde den fælles indskøbsvirksomhed for boligforeningerne, den organisation der senere skulle blive landkendt som A/S BOLIND. Fællesorganisationens – FOs – tidligere formand Finn Trier (1910-75), der var direktør for Arbejdernes Boligforening (AAB) og folketingspolitikeren Jens Chr. Jensen (1877-1956), der på grund af sine mange socialt orienterede initiativer i bygge- og boligsektoren vandt sig tilnavnet »Christian Bolignød«. Kort sagt et stort og broget persongalleri, der kun delvis lader sig opspore i mere gængse opslagsværker som Dansk Biografisk Leksikon og Kraks Blå Bog. Afsluttende findes såvel en personoversigt omfattende boligministre 1947 til 1994 og formænd i FO/BL 1922- samt et personregister til værket.

Lisa Elsbøll

Jan Møller: Strandvejens Fiskerlejer. Træk af Øresundskystens kulturhistorie. Forlaget Cicero. Kbh. 1994. 256 s. ill. i s/h og farve. Indb. ISBN 87-7714-176-8. Pris: 348,-

Med vanlig veloplægthed indbyder Jan Møller atter den kulturhistorisk interesserede til en spadseretur – behageligt tilbagelænet i lænestolen. Forfatteren er nok bekendt af mange, idet han tidligere bl.a. har frembragt en serie bøger om København med titler som »*Borger i middelalderens København*« og »*Borger i Holbergs København*« – samt flere bøger omhandlen-

de egnen nord for København, for eksempel »Dyrehaven« (1990) eller »Mølleåen« (1992). Fortælleglæde holdt i en populærvidenskabelig tone er hans adelsmærke, iøvrigt ikke ulig skribenter som Steffen Linvald og Torben Topsøe-Jensen, der også har præsteret en stribe titler i samme genre. Med denne viden bør man også gå til Møllers seneste bog, der i titlen lover en kulturhistorisk behandling af fiskerlejerne på den danske side af Øresund.

Emnet er yderst relevant, og på baggrund af de seneste års forskning, som den bl.a. har udfoldet sig i de kulturhistoriske museers puljesamarbejde (fiskeripuljen, søfartspuljen) og i forbindelse med de igangværende forskningsprojekter på Nationalmuseets Marinar-kæologiske Forskningscenter i Roskilde, kunne en samlende publikation bestemt være på sin plads.

Nu er det ikke faldet i Jan Møllers lod at levere en sådan forskningspublikation, og derfor har han også valgt at opfatte begrebet »et fiskerleje« særdeles elastisk. Dispositions-mæssigt er det således blevet valgt indledningsvis ikke at forholde sig til begrebsanvendelsen, men i stedet at omtale jægerstenalder (Vedbækfundene), det middelalderlige sildefiskeri (Skånemarkedet) – ca. 6000 år senere – samt Dragør og Københavns rolle i forhold til begrebet: »Fiskerleje«. Som antydning af en tredje vinkel på begrebet »fiskerleje« bringes også en kort omtale af fiskerne i Københavns Sydhavn og i Skudehavnen. Herefter bevæger vi os nordpå fra Østerbro over Charlottenlund, hvorefter Skovshoved, Tårnbæk, Skodsborg, Vedbæk, Rungsted, Nivå, Sletten, Humlebæk, Espergærde, Skotterup og Snekersten gøres til genstand for selvstændig omtale, inden der afsluttende berettes om trafik, dialekt, overtro, flugten over Øresund (jødetransporterne, 1943) og billedhuggeren Rudolph Tegnens springvand »Herakles og Hydraen« på havnen i Helsingør!

Bagest findes en fyldig litteraturliste, der i sig selv kan være nyttig nok, omend den på ingen måde kan siges at være fuldstændig. Læst med de rette briller er der mange gode timers læsning i denne bog, der også glæder ved mange fine farveillustrationer og smukt boghåndværk. Men som personalhistoriker eller specielt interesseret i fiske(r)leje-problematikken vil man få større udbytte af studier gjort i anden (fag-)litteratur.

Tommy P. Christensen

Gunnar Ryge Petersen: Agrtrup danske skole 1946-1981, udgivet af Studieafdelingen ved dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg. 110 s. 98,- kr. Kommissionsboghandler: Padborg Boghandel, Nørregade 16, DK 6330 Padborg.

I befrielsessommeren 1945 hændte to ting i lærer Ryge Petersens liv. Hans kone Anne fødte deres første barn – den senere landskendte haveskribent Søren Ryge Petersen – og lærer Petersen fik ansættelse som lærer ved en nystartet dansk skole i Agrtrup lidt syd for grænsen. Og det var ikke uden problemer, for et Nordslesvig kendt for sine udbredte nazistiske sympatier var pludselig blevet vældig dansksindet, samtidig med at englænderne så med bekymring på dette stemningsskifte.

Så der gik et år, før lærer Ryge Petersen kunne starte i tilfældige lokaler med de første 52 børn. Skolen voksede, og i januar 1949 fik skolen egne lokaler, der bl.a. bestod af en tiloversbleven barak fra Frøslevlejren. Men allerede i 1956 begyndte elevgrundlaget at svigte. Forældrene valgte tyske skoler i erkendelse af, at grænsen nu lå fast og i tiltro til, at tysk var fremtidens sprog. I 1972 blev skolen slået sammen med en anden dansk skole i området.

Men uanset faldet i elevtallet – måske snarere på trods heraf – fortsatte en næsten utrættelig kamp for udbredelse af kendskabet til dansk sprog og kultur. Vælger- og skoleforening, ungdoms- og idrætsforeninger, folkedans, sangkor og skoleferierejser til Danmark for blot at nævne nogle centrale dele af lærer Petersens virke. Alt imens familien blev forøget med tre børn til. I begyndelsen af 50'erne blev de alle stuved sammen på far-

mands motorcykel – »foran og bagved«, som lærer Petersen skriver. Senere gik det derud af i bil.

Lærer Ryge Petersens erindringer er et forfriskende bidrag i en genre, der ellers let går hen og bliver kedelig og selvhøjtidelig. At være lærer i en vanskelig tid giver stof til eftertanke, og lærer Petersen formår at drage læseren med ind i spændingsfeltet mellem sprog, kultur og politik. De, der troede, de havde opfundet tanken om skolen som kulturcenter, kan godt tro om igen. Undervejs linder Ryge Petersen lidt på døren ind til privaten, og vi får et indblik i familieliv og uddannelsesforløb.

Det er, når man har læst erindringer som disse, at spørgsmålene melder sig. Og man får lyst til at vide mere, især om Ryge Petersens lærergerning i praksis. Om undervisningsform og bøger og om forholdet til børnene og deres forældre. Men det kan måske blive en anden gang.

Ning de Coninck-Smith

Jørgen Selmer: Fromsseier. En københavnerplantage i Vestjylland. Skippershoved 1993. 112 s. ill. ISBN 87-8922-403-5. Pris: 148 kr.

Igennem århundreder havde heden bredt sig, og i løbet af 1700-tallet synes lyngen at have nået sin største udbredelse. I de egne hvor skovødet var særlig udbredt, blev tørv og lyngtørv i større og større udstrækning anvendt som brændsel. Dette var ofte årsag til sandflugt. De sandede jorders lave bonitet og de klimatiske forhold på grund af mangel på læplanter vanskeliggjorde udnyttelse og dyrkning. Når det endelig lykkedes, var det ofte med et magert udbytte. Allerede i 1720-erne arbejdedes der med planer og forsøg på udplantning på hedestrækninger og sandflugtsområder, men det var først i det næste århundrede, at opdyrkingen tog fart. I 1866 stiftedes Det Danske Hedeselskab stærkt tilskyndet af E. M. Dalgas, der længe havde haft planer om hedens opdyrkning. Det var for det meste hedeboenderne selv, der finansierede og afgav jord til hedeselskabets plantager. Hertil kom der også nogle kommunale plantager, men ved større projekter krævedes der også større kapital og her, på rette tid, stod hovedstadens nyrige borgerskab med de nødvendige midler. En af hedeselskabets støtter var grosserer Jacob Moresco, som anlagde »københavnerplantagen« Fromsseier ved Vorbasse.

I første kapitel gør Selmer ganske kort rede for københavnerplantagernes historie og det grundlag de opstod på. Forfatteren mener, at det ikke kun var økonomiske motiver, der ansporede de københavnske nyrige, men at den status som adelen førte med sig i arven delvis kunne opnås ved erhvervelsen af store jordbesiddelser, der ellers havde været kronens og adelens privilegium. Derefter følger en lidt længere biografi over J. H. Moresco, hans familie og deres liv og boligforhold på Adelaide i Ordrup og i villaen i Hellerup.

I de følgende 3 kapitler gives der en mere detaljeret fremlæggelse af Fromsseiers tilblivelse, dens tilplantning og arbejdet i skoven. I 1930 havde man problemer med afsætningen til et byggeri, der var ikke træ nok i den store størrelse. Få år senere er det paradoksalt nok udbygningen af de Nordsjællandske sommerhusområder, der får gang i afsætningen, for raftehegn var, hvad man satte overalt. Påfaldende nok havde man netop i Nordsjælland i Tibirkeområdet arbejdet med plantager og udplantning i næsten 200 år, hvilket nok kan gøre en landbrugshistoriker nysgerrig, når man netop der begynder at importere rafter fra Fromsseier i Jylland. Forfatteren kommer dog ikke nærmere ind på dette forhold.

Der er ingen tvivl om, at det er det personalhistoriske, der interesserer Selmer. Det er livet hos Morescos på Fromsseier og samspillet med de øvrige folk på plantagen, der via interviews, detaljeret bliver karakteriseret med citater og billeder. De enkelte opgaver og udførelsen af disse har heller ikke undgået Selmers opmærksomhed. Oprætningen af

agerhøns og især urfugle er et ganske interessant forhold, der desværre ikke bliver uddybet nærmere.

Til slut forsøger forfatteren at opridse den loyalitet, der synes at bestå mellem Morescos og de ansatte, hvis socialitet og livsbetingelser er så forskellige. En periode hvor økonomisk overskud i hovedstaden forenes med overskud af arbejdskraft på de marginale jorder.

Det fremgår ikke hvem forfatteren henvender sig til, men da både sprogbrug og billedtekst er enkel og letforståelig uden store og komplicerede problemstillinger, så er det nok en bred målgruppe der ønskes nået. Netop derfor ville det være ønskværdigt, hvis der var givet en større baggrund for det danske skovøde og problematikken omkring de marginale jorder. Alligevel giver bogen et interessant eksempel på en beskrivelse af en københavnerplantage i Jylland og de specielle forhold, der eksisterede i det lille samfund, som Fromsseier og dens befolkning var.

Henrik Kay

Hans Henrik Jacobsen: Fynske digtere. Odense Universitetsforlag 1994. 276 s. ill. hft. ISBN 87 7838 016 2. Pris: 225,- kr.

Dette er dog i mange henseender en herlig bog! 7 digter-biografier, hvor forfatterens kærlighed til og viden om stoffet sammen med et vel disponeret tekstudvalg inspirerer til fortsat læsning. De portrætterede fynske digtere har det til fælles, at de ind i mellem skrev digte og historier på fynsk dialekt, heriblandt Morten Korch, der nok er kendt – også for sin tilknytning til Fyn – men hvis dialekt-historier er mindre kendte end de mange, folkelige romaner. I det hele taget vil de fleste digtere og deres »fynske« produktions sikkert være ukendte af i hvert de fleste ikke-fynboer (som mig selv), måske lige med undtagelse af Mads Hansens *Opvaavni*. Det har heldigvis ikke diskvalificeret den fra optagelse i denne samling a tilsyneladende rariteter.

Bogen gennemgår digerene kronologisk fra K. H. With (1805-65) til Morten Koch (1876-1954). Forfatteren fastslår den interessante kendsgerning, at K. H. With var samtidig med Blicher i den første, danske dialektdigtning, idet Withs første, fynske digte udkom hhv. 1829 og 1830, og derfor meget vel kan være blevet til samtidig med Blichers første, jyske *Faaual Marri* fra 1828. Forfatteren tager derimod ikke stilling til denne tidlige – eller for den sags skyld også senere – fynske digtnings litterære og historiske berettigelse. Forordet anfører, at disse digtere p.g.a. deres tilknytning til det landlige Fyn fandt det naturligt at digte på fynsk. Blicher på sin side digtede ikke på jysk, fordi han fandt det »naturligt«, men fordi han mente, det havde litterær gyldighed. Baggrunden herfor var dels romantikkens optagethed af »det oprindelige« og dels en bevidst oppositionel holdning til den spæde guldalders københavneri. Hverken i Jylland eller på Fyn fandtes et »indfødte« skriftsprog, så alene af den grund måtte dialektdigterne bearbejde den mundtligt formulerede lyrik i et konstrueret skriftsprog. Arbejdet hermed aflæses i *Fynske digtere* bl.a. i digternes individuelle ortografi.

Af de 7 digtere kan vel kun Lars Clausen (1841-1893) og Hans P. Lunde (1859-1949) siges at være »naturlige« fynske digtere i den forstand, at de i følge forfatteren skrev dårligere, når de mere eller mindre frivilligt slog om i rigsdansk. Bortset herfra skrev dårligere, når de mere eller mindre frivilligt slog om i rigsdansk. Bortset herfra havde digterne forskellige hensigter med dialekten: fra K. H. Withs folkeligt-pædagogiske til Sophie Breums (187-1954) og Morten Korchs scenografisk-koloristiske intentioner. Ingen vil vel betvivle Morten Korchs »fynsk-hed«, men alligevel synes han primært at anvende dialekt til skildring af den pittoreske land-idyl. Det er mesterligt underholdenden, men kan næppe siges at have kulturpolitisk tyngde i forholdet mellem mainstream-kulturen og det pro-

vinsielle alternativ. Niels Hausgaard kunne have stået i lære i denne del af Korchs forfatterskab.

Forfatteren angiver ikke kriterierne for udvælgelse af netop disse 7 digtere, og vi må gå ud fra, at der i den behandlede periode ikke har været andre dialekt-digtere fra Fyn af betydning. Men hvordan ser billedet ud efter Morten Korch? Har indflydelsen fra f.eks. Hausgaards tekster fra 70'erne og 80'erne ikke sat sig spor på Fyn? Under alle omstændigheder mangler man en afsluttende perspektivering i henseende til dialekt-digtningens betydning og vilkår på Fyn.

Man kan næppe hævde, at denne bog relaterer sig specifikt til personalhistorie, men gennemgangen af forfatterne giver sammen med tekstudvalget et fyldigt – og meget underholdende – indtryk af fynsk kulturhistorie i mere end et århundrede. Teksterne er passende kommenteret og ikke mindst glosseret, men da de er blevet til på baggrund af mundtlige traditioner, må det vel erkendes, at de har størst værdi for dem, der så at sige kan høre ordene, når de læses, og i denne forbindelse har ikke-fynboer unægteligt et handicap. Hvor ville jeg gerne høre disse tekster læst højt, men findes der stadig nogle, som kan det?

Karsten Eskildsen

Weilbach. Dansk Kunstnerleksikon. Hovedredaktør Sys Hartmann. Første bind, A – Kai Christensen. Andet bind, Kay Christensen – Vilhelm Groth. Tredje bind, Vilhelm Groth-Hansen – Per Iversen. Munksgaard Rosinante. Kbh. 1994-95. 512 s. pr. bd. Indb. ISBN 87-16-11419-1, 87-16-11420-5, 87-16-11421-3. Hele værket: 87-16-11206-7. Pris kr. 425,- pr. bind, samlet pris (8 bd.): kr. 3.400,-

I maj 1994 indtrådte en længe ventet begivenhed blandt danske kunsthistorikere. I Kunstakademiets festsal præsenteredes det første bind af den stærkt udvidede og reviderede udgave af Weilbachs Kunstnerleksikon. I årevis havde kunsthistoriestuderende indsamlet og kontrolleret oplysninger om afdøde og nulevende danske kunstnere til en afløser af 3. udgaven, der udkom i årene 1947 til 1952, og siden 1988 havde en række kunsthistorikere arbejdet med udvælgelsen af de ca. 10.000 kunstnere, der skulle medtages i en ny Weilbach. I det følgende skal der redegøres nærmere for værkets opbygning, bredde og anvendelighed, ligesom dets placering i forhold til andre kunstnerleksika, skal underkastes en nøjere bedømmelse, især ud fra en personalhistorisk betragtning.

Grundlæggende står ethvert bogværk af denne karakter med den vanskelighed, at redaktionen må sætte sig til dommer over en lang række skabende menneskers virksomhed med henblik på udvælgelsen af, hvem der medtages. Hvilke kriterier skal lægges til grund, og i hvilket omfang er de kvalitative, eller blot kvantitative?

I det aktuelle tilfælde har redaktionen haft den store fordel, at den kan støtte sig på såvel traditionen, som på det store arkiv tilhørende den selvejende institution Weilbachs Kunstnerleksikon. Det betyder, at man til den nye, fjerde udgave har haft materiale om 30-40.000 kunstnere at vælge imellem, og selv med rygstød i en mere end hundredårig tradition kan det aldrig blive nogen nem opgave. Dels må der foreligge en række formelle kriterier, der også kan tjene til rettesnor for værkets benyttede, dels må de forskellige kunstarter, herunder især bygningskunsten og forskellige former for billedlige udtryk, være stringent afvejet i forhold til hinanden. I det følgende skal der gøres et antal stikprøver indenfor bl.a. arkitekter, guldaldermalere og billedhuggere, men allerede her kan det konstateres, at Weilbach fortsat er langt mere dækkende, end noget andet værk på dansk.

Hvilke formelle kriterier skal en kunstner da opfylde for at blive medtaget i den nye

Weilbach? Mindst otte, hvis man læser værket forord, og disse kriterier skal omtales nærmere nedenfor.

Ikke overraskende er de fleste kunstnere, som er blevet fundet værdige til omtale i de foregående udgaver også medtaget i den nye. I de tilfælde, hvor det ikke er sket, anføres det udtrykkeligt bagest i hvert af de nye bind, ledsaget af oplysningen om i hvilken udgave de sidst var medtaget. En god lille detalje, der iøvrigt også dokumenterer, at udeladelserne altovervejende er kunstnere født før år 1800, og hvorom næsten intet vides. For det hidtil udkomne drejer det sig om lidt mere end 300 personer, hvilket skal sammenholdes med antallet af biograferede i de tre bind, som er godt over 3.000.

Et andet oplagt kriterie er naturligvis det nationale. Kunstneren skal være født i – eller i det mindste haft en betydningsfuld indsats i – Danmark og/eller i de nuværende og tidligere danske områder.

Et nærliggende kriterium er også, hvilken placering en kunstners værker har i offentligheden. Er kunstneren repræsenteret i offentlige samlinger, har han udført offentlige monumenter, fået støtte fra det offentlige eller de større fonde, så bør vedkommende være at finde i den nye Weilbach. Tilsvarende bliver medlemskab af anerkendte udstillinger og kunstnersammenslutninger, ligesom at vedkommende er – eller har været – en aktiv del af det danske kunstmiljø stærke argumenter for en optagelse i værket. Et vist element af skøn kommer naturligvis ind her, idet det danske kunstmiljø udfolder sig mange steder, og de nyder desværre ikke alle i lige stor udstrækning danske kunsthistorikeres bevågenhed.

På lignende måde aner man også subjektive værdidomme i formuleringen, når det som et andet kriterium anføres: »Kunsthåndværkere optages kun, dersom deres værker f.eks. kan betragtes som værende egentlig billedkunst, uanset hvor fremragende keramikere, guld- og sølvsmede eller vævere de ellers er. Det samme gælder for fotografer.« Noget af en bredside mod fotografien som kunstart.

Hvad angår tekstilkunstnerne generelt kan man heldigvis ane en blødere opfattelse i de enkelte bind af værket, og følgelig er for eksempel Berit Hjelholt (1920-) og Amy Grandt-Nielsen (1943-) fint placeret med henholdsvis en tre- og en tospaltet artikel (3:334 og 2:489).

Rimeligt nok har redaktionen også måttet benytte forskellige kriterier for den ældre og den nyere tid, hvor et medlemskab af Kunstnersamfundet – med undtagelse af rent kunstindustrielt arbejdende kunstnere – har været et optagelseskriterium.

Når man benytter værket, og måske er fortrolig med den tidligere udgave, dannes der forbavsende hurtigt en klar fornemmelse af, hvem man kan forvente at finde i den nye Weilbach, og hvor det nok vil være spildt ulejlighed, at forsøge et opslag. Grænseområder, hvor redaktionen har søgt at inddrage nyt er blandt andet kunstnere, der arbejder med mindre bestandige udtryksformer, såsom installationer, performances og konceptkunst. Det betyder populært sagt, at Willie Flindt (1942-) er medtaget (2:319), men ikke kunstnere som Eske Holm (1940-) og Flemming Flindt (1936-), der har deres rødder i en anden kunstart. Tilsvarende finder man ikke komponisten Niels Viggo Bentzon (1919-) biograferet – omend han faktisk har samarbejdet med bl.a. Gunnar Aagaard Andersen (1919-82) – men nok maleren Viggo Bentzon (1938-) (1:220).

Malere, billedhuggere og arkitekter er de udøvende kunstnere der udgør værkets kernegruppe. Bladtegnere, bogillustratorer og plakatkunstnere er dog også langt hen ad vejen kommet ind i varmen. Man kan nævne talentfulde folk som Ib Andersen (1907-1969), Hans Bendix (1898-1984), Herluf Bidstrup (1912-1988) og Bo Bojesen (1923-), eller skabere af god plakatkunst som Thor Bøgelund (1890-1959), Sven Brasch (1886-1970) og Anton Hansen (1891-1960). Billedkunstnere som Henrik Brahe, Krass Clement, Per Bak Jensen eller Jacob Holdt, der anvender fotografiet, skal man derimod ikke for-

vente at finde. Det får så være en trøst, at ikke kun Peter Brandes (1944-) slipper gennem nåleøjet, fordi han rubriceres som: »maler, grafiker, billedhugger og fotograf« men faktisk er også Henrik Brahe (1965-) og Krass Clement (1946-) medtaget alene på professionen: fotograf. Så måske vil linjen også her vise sig at være noget blødere, end man kunne frygte.

Et andet grænseområde er de mange arkitektgrupper og tegnestuefællesskaber, hvor det i sagens natur kun er enkeltmedlemmerne der kan biograferes. Hvad stiller man som benytter op med AK83, Byens Tegnestue, Dissing + Weitling eller Friborg & Lassen? Opslag på Dissing (2:148) giver et rigtigt resultat (ark. Hans Dissing, 1926-), hvorimod opslag på Friborg er en nitte, idet Hans Friborg (-1589-1600-) eller Jørgen Friborg (-1586-1625?) tydeligvis hører en anden tid til (2:362). De øvrige må man kigge i vejviseren efter ...

Generelt er der ellers en god og bred dækning på arkitektområdet, som følgende stikprøve blandt de sidste hundrede års mere eller mindre fremtrædende arkitekter illustrerer: Fr. Bøttger (1838-1920), Chr. Brandstrup (1859-1937), C. H. Clausen (1866-1941), Povel Baumann (1878-1963), Egil Fischer (1878-1963), Anthon Bendix (1882-1961), Vilhelm Hvalsøe (1883-1958), Edv. Heiberg (1897-1958), Henning Helger (1912-1989), Erik Einar Holm (1941-) og Dan Christensen (1942-). Alle er de medtaget, og gennemgående virker artiklerne både velafvejede og rimeligt dækkende.

Hvor ukendte kunstnere skal man så forvente at finde i den nye Weilbach? Tager vi for eksempel udgangspunkt i den kendsgerning, at der specielt er luget hårdt ud i biografierne for ældre tiders kunstnere, kan det være relevant at gøre en stikprøve blandt disse.

Kunstforeningens udstilling »De ukendte guldaldermalere« fra 1982 viste blandt andet arbejder af Louis Aumont (1805-1879), Thorald Brendstrup (1812-1883) og Hermann Camiencke (1810-1867), alle tre malere der kan genfindes i det første bind (1:142, 1:399 og 1:490). Dyre- og bataillemaler Jens Chr. Holm, der var emne for en artikel i nærværende tidsskrift (90:1, s.91ff.), genfindes også, men placeret under Holm, Chr. (3:363), da der som angivet i værket vejledning alfabetiseres efter kunstnernavnet. Lidt drilsk kan det dog bemærkes, at det ikke gælder alle slags kunstnernavne, idet man for eksempel leder forgæves efter Barbermaleren og Fattig-Holm. Der gives nemlig ikke henvisning fra sådanne kunstnernavne (in casu): John Christensen (1896-1940) og H. G. F. Holm (1803-1861).

Hvad angår dækningsområdet indenfor billedhuggere kan man for eksempel søge efter en række af medlemmerne af Fyens Billedhugger Værksteder på Hollufgård. Herved tegnes dog et noget flimrende billede: Mette Agerbæk (1960-), Alfio Bonanno (1947-), Erik Brandt (1937-), Preben Gang (1939-), Inge Heise (1941-) og Ole Hempel (1944-) er medtaget, hvorimod Marianne Juul Andersen (1953-), Niels Bjerre (1948-), Susse Bruun (1927-) og Ann Kristin Henriksen (1962-) er forbigået. Såfremt der ikke er tale om rene forglemmelser, der vil blive rettet op på et senere tidspunkt, kunne det tyde på, at værket er svagere her, end når vi ser på arkitektur og billedkunst. En del billedhuggere udgør vist ikke en aktiv del af det danske kunstmiljø, hvis man som kunsthistoriker i København ser på den kunstneriske virksomhed i resten af landet ...

Dansk kunstnerleksikon er varebetegnelsen for den nye Weilbach, og inden man som personalhistoriker investerer 3.400,- kroner i værket er det selvfølgelig klogt at se sig om. Fogtdals Kunstleksikon rummer også en lang række kunstnerbiografier, såvel af danske som udenlandske kunstnere. Gyldendal udgav i begyndelsen af 80-erne tobindsværket Dansk Kunst, hvor hele bind 2 er biografier over danske kunstnere og kunstnersammenslutninger. AOF udsendte et Kunstnerleksikon i 1985, og i 1988 udsendte Dansk Historisk Håndbogsforlag et uændret reprotryk af Slyngeboms forældede Dansk Kunstnerleksikon fra 1947.

Blandt kunsthistorikere har der dog aldrig været tvivl; Weilbach er den autoriserede »bi-

bel« hvad angår danske kunstnere – ganske som Thieme & Beckers kunstnerleksikon er det for udenlandske kunstnere. AOFs Kunstnerleksikon udmærker sig ganske vist ved at bringe adresser på en række nulevende billedkunstnere, og Gyldendals Dansk Kunsts biografibind ved at oplyse om kunstnersammenslutningernes medlemmer, men omfangsmæssigt rummer Weilbach mere end ti gange så mange danske kunstnerbiografier som såvel disse to, som Fogtdals Kunstleksikon.

Når det kommer til de rent personalhistoriske oplysninger er Weilbach også ganske god. Kunstnerens forældres titel og fulde navn samt genealogiske data på kunstnerens ægtefælle(r) er medtaget i det omfang redaktionen har haft mulighed for at fremskaffe dem, hvilket har medført at akademiske titler ikke konsekvent er medtaget, omend stillingsbetegnelsen flere steder viser, at der også foreligge en sådan. Militære titler og den militære karriere kan nogle steder ses under »Uddannelse«, som for eksempel ved officer og maler Ulrich von Baudissin (1816-1893. 1:185), så regnes der åbenbart ikke med en militær uddannelse, når det om maleren Wilhelm von Haffner (1746-1808. 3:70) hedder – under stillinger og hverv – at han får afgang fra militæret som kaptajn 1780, var generaladjutant 1783 og major i landeværnet 1801. Det anføres, at det er blevet tilstræbt at verificere yngre og nulevende kunstneres genealogiske data ved hjælp af kirkebøger og andre officielle registre. Idealerne har sikkert været høje, men økonomiske og praktiske problemer har øjensynligt begrænset verifikationsprocessen. For eksempel mangler der genealogiske data på arkitekt Rolf Graae's (1916-) forældre (3:35), selvom det ikke kan have været umuligt at fremskaffe dem. Desværre har man heller ikke benyttet det gode princip, der kendes fra Dansk Biografisk Leksikon, at markere hvorvidt en omtalt person er biograferet selvstændigt andetsteds i værket. Det må også påpeges, at der ikke anvendes noter i værket, hvilket sammenholdt med udeladelsen af fødesog for kunstneren og dennes forældre vanskeliggør en verifikation af de opgivne data, især da også litteraturhenvisningerne er selektive. Man kan således konkludere, at et opslag i Weilbach bestemt ikke overflødiggør egne genealogiske undersøgelser, men bestemt kan være en god begyndelse.

De hidtil udkomne bind af den nye Weilbach ser altså ud at indfri forventningerne om at være mere aktuel og omfattende end sin forgænger. Billed- og bygningskunsten har fået sit, og i grænseområder som fotografien, tekstilkunsten m.m. vil et opslag ofte være ulejligheden værd. Lidt overraskende kan billedhuggerkunsten måske vise sig underprioriteret, men det er en påstand der må efterprøves, når flere bind er udkommet.

Som personalhistoriker skal man have opmærksomheden henledt på, at ikke alle værkets genealogiske data er blevet kontrolleret og suppleret, hvorfor gamle fejl og manglende eller mangelfulde data kan være ført videre. Som hovedregel bør de genealogiske data i Weilbach – som i alt andet trykt materiale man benytter – kontrolleres, hvis man lægger det til grund for egen slægtsforskning.

Disse forbehold må dog ikke overskygge, at denne stærkt udvidede og reviderede udgave af det klassiske opslagsværk med mere end 10.000 kunstnerbiografier rangerer helt på linje med Dansk Biografisk Leksikon og Kraks Blå Bog. Værd at eje – hvis man har råd – og under alle omstændigheder et herligt hjælpemiddel at kende og have indenfor rækkevidde.

Tommy P. Christensen

Ole Bergh: Aalborg-Nørresundby Advokatforening i 100 år. Udgivet i anledning af foreningens 100 års jubilæum [1994]. 153 sider, illustreret. Indb. ISBN 87-7307-482-9.

Det smukt og solidt indbundne jubilæumsskrift indeholder 22 kortere eller længere kapitler, hvoraf de to første er egentlige historiske redegørelser vedr. forhold omkring både den jubilerende forening og omkring prokuratorerne, sagførerne, advokaterne i alminde-

lighed i Aalborg-Nørresundby. Foreningen, der blev stiftet 3. juni 1894 af 15 af Aalborgs 20 og Nørresundbys 4 sagførere – vist oprindeligt med navnet Aalborg Sagførerforening, kom hurtigt tillige til at omfatte Nørresundby; siden 1958 har foreningen haft sit nuværende navn.

Udforskningen af foreningens historie har været besværliggjort af, at forhandlingsprotokollen først er bevaret fra december 1932. Foreningens virkefelter var og er dels praktisk betonedede og dels selskabelige. Til første kategori hørte f.eks. ensartede kontortider og ensartet optræden over for »vinkelskriveri« (sagførerarbejde udført af folk uden juridisk uddannelse), de gratis advokatvagter hver mandag siden 1898, indkøb af faglitteratur til en fælles bogsamling (nu i samarbejde med det alm. biblioteksvæsen) samt diverse kursus- og rejseaktiviteter; kursusaktiviteterne omfatter advokaterne i hele den nordlige del af Jylland fra Skagen i nord til en linje Grenå-Bjerringbro-Holstebro i syd, og rejserne har fokuseret på specielle udenlandske forhold i f.eks. England og EU. 4 kapitler refererer ældre advokaters erindringer om både praktiske arbejdsforhold og markante personligheder inden for standen.

Godt et halvt hundrede sider er benyttet til oversigter over advokatforretninger i både Aalborg og Nørresundby med omegn 1994, selvstændige advokater i både Aalborg og Nørresundby 1894-1994 samt endelig biografiske oplysninger om foreningens 217 medlemmer gennem de 100 år; i jubilæumsåret omfattede foreningen 83 advokater. Biografierne er for størstepartens vedkommende forsynet med portrætter, men selve biografierne er meget kortfattede. Til forskel fra Falk-Jensens og Hjorth-Nielsens værker om både de juridiske kandidater 1736-1936 og sagførerne siden 1868 mangler f.eks. de specielt for slægts- og personalhistorikere så vigtige oplysninger om fødested, forældre, ægtefæller og svigerforældre.

Jubilæumsbogen giver en god oversigt over Aalborg-Nørresundbys sagførere/advokater de sidste 100 år samt flere læseværdige glimt fra ældre advokaters erindringer om endnu ældre, markante kolleger.

Anton Blaabjerg

Willy Dähnhardt og Birgit S. Nielsen (red.): Exil in Dänemark. Deutschsprachige Wissenschaftler, Künstler und Schriftsteller im dänischen Exil nach 1933. 761 s. Hft. Ill. Kr. 460,25. Verlag Boyens & Co., Heide 1994. ISBN 38-0420-569-0. Pris: 460,25.

samme: Geflüchtet unter das dänische Strohdach. Schriftsteller und bildende Künstler im dänischen Exil nach 1933. Katalog. 240 s. Hft. Ill. kr. 141,50. Boyens & Co. Heide 1988. ISBN 3 8042 0428 7. Pris: 141,50.

Exil in Dänemark er en revideret og udvidet udgave af »På flugt fra nazismen. Tysksprogede emigranter i Danmark efter 1933«. Bogen består dels af en indledning, der beskriver Danmark som asylland i form af en generel oversigt og artikler om Karin Michaelis og Martin Andersen Nexø, og dels af en lang række kompetent udførte biografiske skitser.

Da jeg har snuset lidt til Statens Seruminstituts historie, begyndte jeg med bakteriologen Fritz Kauffmann, der biografæres af Vilhelm Møller-Christensen. Der redegøres både for Kauffmann's videnskabelige indsats på en forståelig måde og for hans omtumlede liv, omend nogle af de mere kontroversielle sider ved hans store indsats på instituttet er udeladt. Bogen indeholder både biografier over kendte og ukendte personer, over dem, der klarede det og dem, som havde svært ved at overkomme de ofre og afsavn, der var forbundet med eksilet.

Danmarks rolle var i langt højere grad nødløsningen end et asylland. Nærheden til Tyskland spillede sikkert en vigtig rolle, men den officielle flygtningepolitik – der var ligeså profilløs som udenrigspolitikken – må også tilskrives betydning. Det var, som beskrevet i

indledningen, de private hjælpeorganisationer, der tog imod flygtningene og forsøgte at gøre livet tåleligt for dem. Også privatpersoner ydede en stor indsats, og det er ikke uden grund at der er artikler om Karin Michaelis, hvis hjem, Torelore på Thurø, gav husly til mange flygtninge, og om Andersen Nexøs rolle i Danmarks Røde Hjælp.

De to bøger, der begge har nogle spændende illustrationer, kaster først og fremmest et interessant lys over en side af den europæiske kultur i mellemkrigstiden og den videnskabelige og kulturelle smeltedigel, der opstod på den tragiske baggrund. Men den er også et aktuelt memento om at vise respekt for emigranterne og deres sag.

Mogens Rüdiger

Slægten Weinreich fra Bjergsted. Af Christian Weinreich. – 2. udgave, udgivet af Foreningen Slægten Weinreich:

- bd. 1: De første generationer i Bjergsted og en amerikansk slægtsgren. 1994, 324 sider, illustreret (ISBN 87-8930-603-1).
- bd. 3: En bornholmsk gren. 1978, 76 sider, illustreret, hæftet 125 kr., indbundet 150 kr. (ISBN mgl.).
- bd. 5: En stor slægtsgren med rod i det nordjyske. 1988, 213 sider, illustreret, indbundet 325 kr. (ISBN 87-8930-600-7).
- bd. 9: Fire små slægtsgrene. 1990, 108 sider, illustreret, indbundet 225 kr. (ISBN 87-8930-601-5).

Værket fortæller om væversvend Johan Daniel Weinreich, død 1830, der ca. 1800 indvandrede fra Tyskland til Kalundborg og blev gift 1803 med Barbara Kirstine Splittorf (1783-1866) fra Kalundborg overdrev. Efter at have fået deres første barn flyttede parret 1805/06 fra Kalundborg til Slusholms Hus, (nu Slusehuset ved Halleby Å i Holmstrup sogn), men flyttede 1811 til Bjergsted By og Sogn, hvor Weinreich var husmand og væver til sin død. Værket, der fortæller om alle efterkommerne af den indvandrede 7 børn, er bygget således op, at bind 1 omfatter de 3 første generationer, stamfaderen, børnene og børnebørnene, mens oldebørnene og deres efterkommere er omtalt i de følgende bind, i reglen med et barnebarns efterkommere i hvert bind; dog er flere mindre slægtsgrene omtalt samlet i bind 1 og 9.

Allerede i 1930'erne påbegyndte Carl Weinreich udforskningen af slægten, hvilket resulterede i både en slægtsforening og en stamtavle, der udkom 1958. Dette arbejde er siden fortsat og altså foreløbigt resulteret i 4 bind af de 10 planlagte. Heraf samler interessen sig måske mest om bind 1, der indeholder oplysninger om slægtsforeningen og fortæller om slægtsmøderne samt om slægtens ældste generationer, hvortil kommer en amerikansk gren af slægten frem til vore dage. Der fortælles ligeledes om 8 andre slægter med navnet Weinreich, hvortil slægtskab ikke kan påvises; den ældst fundne med navnet i Danmark er løjtnant Georg Magnus W., der efter klammeri med sin overordnede ritmester blev dræbt af denne 1678 i Kristianstad i Skåne.

Interessant er det, at det synes at være lykkedes at finde slægtens tyske ophav. Efter traditionen kom stamfaderen fra Mecklenburg, hvor han ifølge de danske aldersangivelser så skulle være født 1774/76. Efter grundige undersøgelser i Mecklenburg synes stamfaderen at være identisk med den Johan Daniel Weinreich, der som 14 $\frac{1}{4}$ årig blev konfirmeret 17.4.1791 i den lille by Ribnitz (mellem Rostock og Stralsund) nær grænsen til Vorpommern, altså åbenbart født i januar 1776 som søn af tømrer Jochim Hinrich Weinreich og hustru Maria Elisabeth Harder, der var blevet gift 1772 i Ribnitz, men først bosat andetsteds til senest 1782. Forfatteren har kendskab til mange personer i Mecklenburg med navnet Weinreich, men kun een med fornavnene Johan Daniel. Det fremgår desværre

ikke af bogen, hvordan arbejdet i Mecklenburg er foretaget, om samtlige sognes kirkebøger er undersøgt osv. Moderen havde været gift før, men kan altså ikke have været formuende (ejer af fast ejendom), siden hun straks efter giftermålet med Weinreich flytter fra Ribnitz og andetsteds føder både sønnen Johan Daniel og en yngre bror Karl Christian Friedrich 1777/78. Parret kan vel ikke have været så langt borte den halve snes år fra 1772 til senest 1782 – de manglende dåbsindførsler for sønnerne kunne tyde på, at ikke alle kirkebøger i området er undersøgt – og hvor sikker er identifikationen så?

Hvis identifikationen kan holde, kan tømrrerslægten Weinreich i Ribnitz følges tilbage til Johan Daniels farfar Hartwich Christopher Weinreich, født senest 1700, og dennes anden hustru fra 1741 Ilsabe Catharina Stahnke, født ca. 1713, død 1796. Under omtalen af de tyske slægter (og deres heraldik) forklares navnets udvikling fra Viniricja, der betyder »rig på venner« eller måske »vennernes høvding (konge)«.

Værket om den danske slægt Weinreich fra Bjergsted præsenterer sig smukt – med grundigt udarbejdede biografier – i solide bind, hvert med mange illustrationer, kortskitser, oversigtstavler og navneregistre.

Anton Blaabjerg

Johannes Christiansen: Familien Rønnenkamp fra Flensborg – en slægtsfortælling fra helstatens dage. Udgivet som nr. 4 i ARKIVSERIEN under Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Padborg, 1994. 136 s. Ill. Hft. ISBN 87-89178-20-3. Pris: 98,-.

Det er den første bog af denne form, som udgives af Studieafdelingen. Forfatteren er en velkendt Sydslesviger, som har skrevet en del bøger både på dansk, tysk og også på plattysk. For tekst- og billedredaktionen står studieafdelingens leder, arkivar dr.phil. Lars N. Henningsen.

Bogen indledes med et løfte, som forfatteren har afgivet til »det sidste skud på Rønnenkamp-stammen«, Christian Rønnenkamp, der som 80-årig sidder tilbage på resterne af fortidens stolte herregård, kaldt Klusgård, og som »ønsker sin slægts historie bevaret« for eftertiden. Johannes Christiansen, der selv har interesseret sig meget for egnen og dens historie, har af og til besøgt Christian Rønnenkamp, set dokumenter fra slægten og lyttet til hans fortællinger.

Bag i bogen er der en efterskrift, som forklarer, hvad begrebet »slægtsfortælling« dækker. Med efterskriftens forklaring er det »en historisk fortælling, hvor de i dette tilfælde sparsomme historiske data er tolket med et stænk af digterens frihed og kombineret til en sammenhængende beretning. Forfatterens fortælling blev overalt sammenholdt med de nøgne historiske kilder. Den blev kontrolleret og suppleret, og den digteriske fantasi blev afpasset efter kildernes spændetrøje. Bogen kan dermed ses som et indirekte bidrag til den standende debat om historiefagets mål og midler.«

Derved bliver bogen i langt højere grad også en samtidshistorie. Den fortæller således ikke alene slægtens historie, men også udførligt egnens, i dette tilfælde Flensborg og omegns, og så dertil et udsnit af Slesvigs historie. Her bliver familien »anbragt« i »den florisante periode«, hvor Flensborgs handel, søfart og borgernes levofod blomstrede, men også i krigene: Den store nordiske Krig, krigene i 1848 og 1864, 1871 og de to Verdenskrige.

Slægtsfortællingen kæder familiearkiv og overleveringer sammen med tidens levemåde, personernes omgang og sociale stilling og hvordan de boede og ikke mindst hvad de ejede og skyldte væk, og forsøger så også at gengive deres tanker og følelser. Det sidste virker som noget af det vanskeligste.

Af Johannes Christiansens bøger er i anmærkningerne nævnt »Folket foran byens porte – en slægtssaga fra grænselandet«. Her skildres egnen nord for Flensborg og dens beboere,

og herunder også slægten Rønnenkamp på Klusgård uden de strenge bindinger, kildernes spændetrøje udgør, og jeg må erkende, at det gør stoffet umiddelbart mere fængslende.

På den anden side har slægtsfortællingen en meget større værdi for personer, der gerne vil dybere ned i historiske sammenhænge, og også f.eks. for folk, der arbejder med slægtsforskning og som udover navne og årstal gerne vil sætte personerne ind i samtidens begivenheder og problemer. Her bidrager bogen også i høj grad til at forstå Slesvigs og grænselandets forhold.

Bogen har bagi både fortegnelser over trykte og utrykte kilder, foruden værdifulde bemærkninger i efterskriftet. For læserens skyld burde nogle af disse bemærkninger være anbragt i et forord.

At man netop har valgt slægten Rønnenkamp, skyldes nok tildels, at man her i et farverigt miljø har opgang og nedgang så tæt på, som i det Buddenbrookske, hvor generationer samler og andre senere igen spreder, og hvor virkningen aftages i værdier og i gæld, men hvor omverdenen helst ikke må finde ud af, at det går nedad.

Dertil kommer så den politiske omverden. Her er eksempler på, hvor tilfældigt det sommetider kan være, om en person bekender sig til tyskheden eller til danskheden. Og så det for fremmede næsten uforståelige, at man taler tysk, men føler dansk, d.v.s. er knyttet til den danske måde at leve på, medens andre har det omvendt, og det inden for samme familie.

Hovedpersonen i bogen er tydeligt nok advokaten Christian Rønnenkamp, der har valgt at studere og så på universiteterne inddrages i den slesvig-holstenske bevægelse. Havde han ønsket at blive landmand, som nogle af brødrene, var det måske gået helt anderledes. Nu bliver han i Kiel grebet af de liberale tanker og af den slesvig-holstenske drøm, som bliver kvalt af stormagterne og ikke mindst af Prøjsens ambitioner.

Vi får eksempler på hans mareridt om gården og på hans dårlige samvittighed over for familien, hans kone, der har været hans støtte, men dør tidligt, og hans søn Hans Christian, der er begejstret landmand og tilsidst trods faderens advarsler overtager gården i stedet for at blive forpagter.

For læseren bliver det tidligt klart, at det økonomisk står rivende galt til. Storfamilien på gården leger bare med. De sidste generationer af ejerne bedøver sig ved at gå i kroen og ved at leve i forfædrenes verden, hvor alt gik strålende. At den sidste Rønnenkamp finder tilbage til danskheden, er vel især en besindelse på fortiden med generationers danskhed og loyale troskab mod kongen, men også en angst for, hvad en fortsat tilknytning til et prøjsisk præget rige kan føre med sig af ulykker.

Ved siden af alt det triste skal dog bemærkes, at der er spirer i gang til en ny Rønnenkamp-slægt. To sønner af den sidste Christian Rønnenkamp emigrerer nemlig til Canada og Australien for der at starte på en frisk.

Som bogen er placeret under studieafdelingen, vil den uden tvivl finde mere end blot »et par læsere«, der ønsker at udvide deres viden om politiske, kulturelle og erhvervs-mæssige forhold, ikke mindst fra det stigende antal slægtsforskere.

Hans Rühmann

Arne Losmann: »I Grevarnas tid – en Brahe-historia genom 400 år«, Skokloster-studier nr. 27, Båsta, 1994. 151 s., ill., indb.

Braherna har alltid varit den främsta familjen på Sveriges Riddarhus och har räknats till rikets främsta familjer sedan äldsta tider, särskilt sedan år 1561, då Erik XVI upphøjde dem till greveståndet.

Dette citat er indledningen til såvel et værk fra 1673 »*Imagines illustrissimae familiae Braheae*« som til eet fra 1994, Arne Losmann »*I Grevarnas tid*«. Begge behandler samme emne,

nemlig den svenske gren af slægten Brahe: det førstnævnte er et stykke ren panegyrik af mere kuriøs art, bekostet som det er af den svenske grens mest berømte medlem Per Brahe den Yngre (1602-80) (og forudsætter iøvrigt kundskaber i latin); det sidstnævnte, der her skal behandles nærmere, følger – med undertitlen »*en Brahe-historia genom 400 år*« – slægten til dørs (i bogstavelig forstand) frem til den sidste grev Magnus Brahes (født 1849) begravelse 3. juni 1930, hvorefter »*Skölden (blev) bräckt, grevens nyckel sänkt i djupet*« (s. 142).

Slægten Brahe stammer oprindeligt fra Skåne/Halland, hvor den er dokumenteret siden midten af 1300-tallet. I kilderne nævnes mellem 1396 og 1447 en *Thorkild Pedersen*, hvis datter *Johanne* (før 1406 – efter 1460) i 1440 indgik sit andet ægteskab med Magnus Laurensen til Tärna; deres søn *Peder* tog efter sin morfar navnet Brahe. Peder søn, *Joakim Pedersen Brahe* blev i 1516 gift med *Margrethe*, en søster til Gustav Vasa; deres bryllup blev bekostet af Sten Sture den Yngre. I 1520 fødtes deres søn *Per Joakimsen Brahe* (Per Brahe den Ældre), der blev svensk greve 1561, og samme år – 1520 – blev Joakim Brahe som tilhænger af Sturepartiet henrettet under Blodbadet i Stockholm.

Netop Blodbadet i Stockholm 1520 er udgangspunktet for den svenske families historie i kronologisk rækkefølge. »*Portalgestalten*« (s. 7) er Joakim og Margrethes søn *Per Brahe den Ældre* (1520-90), der belyses grundigt som hofmand, senere greve, bygherre, ægtemand og lærd forfatter til flere værker. Ved såvel flittige citater fra disse værker og andre kilder som sammenknyttende bemærkninger fra den almindelige Sverigehistorie tegnes et spændende billede af det sammensatte renaissancemenneske.

Dette ene eksempel viser glimrende den ene side af bogens hensigt, således som den også kommer til udtryk i efterskriften, at skrive slægtens historie »*med särskilt beaktande av ättens kulturella intressen*« (s. 144). At vi andre ignoranter så også bliver lidt klogere på svensk historie, kan vel aldrig skade.

Videre fortælles om Pers søn *Erik* (1552-1614), der var lærd som sin far – blandt meget andet mødte han *Tycho Brahe* (1546-1601) i Prag, hvorfor forfatteren, skønt han kalder Tycho for Eriks »*aflägsne frände*« (s. 49), da heller ikke kan nære sig for at give et kort portræt af dette den danske slægts mest betydningsfulde medlem. Eriks brødre *Gustav* (1558-1615, polsk feltmarskal), *Magnus* (1564-1633, der arver grevskabet) og *Abraham* (1569-1630) beskrives hver især; sidstnævnte var lærd mand og bogsamler, hvis bibliotek stadig opbevares på slottet Skokloster nær Uppsala.

Den efterfølgende generation byder på to spændende damer – de eneste kvindelige familiemedlemmer, der beskrives nærmere – nemlig Magnus' datter *Ebba* (1596-1674), der i sin ungdom var halvforlovet med Gustav II Adolf, men blev gift med en anden og fik fjorten børn, og Ebbas kusine, Abrahams datter *Margrethe* (1603-69), der stod en del igennem, bl.a. i kraft af sine tre ægteskaber; den sidste ægtemand, Frederik af Hessen-Homburg, kaldet »*Frederik med sølvbenet*« var tredive år yngre end Margrethe, så sladderer gik ...

Hovedafsnittet i bogen tilegnes den svenske grens mest betydningsfulde medlem *Per Brahe den Yngre* (1602-80), der som de tidligere nævnte beskrives efter alle kunstens regler som politiker og lærd, bygherre og bogsamler – og dermed lever bogen stadig op til sin efterskrift: »*Störst utrymme har ägnats perioden 1520-1680 med tre generationer av framstående män och kvinnor*« (s. 144).

Efterslægten i 1700- og 1800-tallet beskrives noget kortere, med betoning af »*deras insatser för att musealt förvalta och utveckla Skoklosters slott*« (s. 144). Skokloster kom ind i Brahefamilien ved Per den yngres brorsøn *Niels Brahe* (1633-99), der giftede sig med Juliana Margareta Wrangel, datter af bygherren til slottet i dets nuværende udgave, den i Danmark velberygtede Carl Gustaf Wrangel. Her fortælles primært – dog ikke uden personalhistori-

ske afstikkere – historien om, hvordan Braheslægten forvaltede og nænsomt bevarede Skokloster frem til den sidste Brahes død i 1930, hvorved de skabte »*försättningsarna för dagens Skoklosters slott som ett av Europas ledande barockmuseer*«. Bogen er da også udkommet samtidig med museets Braheudstilling i 1994.

Bogen er uden noter, men til slut findes en liste over »*källor och litteratur i urval*« til de enkelte kapitler og disses underinddelinger, således at man kan komme videre, hvis et enkelt emne fanger. Hvad jeg virkelig savner er en slægtstavle til at holde styr på de enkelte generationers indbyrdes relationer; en årstalstavle eller anden form for oversigt, der havde sat Braherne ind i Sverigeshistorien, havde heller ikke været af vejen, primært måske for os tidligere nævnte ignoranter, der ikke er så stive i de svenske årstal.

Men – bogen er i sig selv en æstetisk fornøjelse i kraft af sit smukke format og udstyr, navnlig et væld af pragtfulde farveillustrationer, der iøvrigt bidrager til at gøre det svenske sprog lettere læseligt; den efterlader een med et kendskab til en række spændende mennesker, der viser sig ikke at være så forskellige fra deres danske samtidige (hvad *har* de dog skændtes om i alle disse år) samt med et gevaldigt ønske om at (gen)se Skokloster. Kan – som museumshistorie – anbefales (sikkert også af den lokale turistforening) som introduktion til et besøg på stedet.

Susanne Lykke Vølgen Nielsen

Peter Zeeberg: *Tycho Brahes »Urania Titani« – et digt om Sophie Brahe*. Renæssancestudier 7, København 1994, 327 s., ill. Pris kr. 275,00.

Tycho Brahe er begge grene af Brahefamiliens mest berømte medlem og følgelig den, der har givet anledning til flest udgivelser, senest Peter Zeebergs ovenfor titulerede værk.

Bogen præsenterer sig selv således: »Denne bogs hovedanliggende er udgivelse, oversættelse og anden behandling af Tycho Brahes latinske digt, *Urania Titani*. Denne berømte skildring af Tychos ligeså berømte søster Sophie er et af de centrale værker i den danske latinlitteratur, og den behandles her sammen med en række andre litterære tekster om Sophie fra Uraniborg-miljøet. Men det er samtidig en vigtig kilde til forholdet mellem Tycho og Sophie, og det handler bogen derfor *også* om«. Den handler også om meget andet.

Kort beskrevet rummer bogen en fortale, en indledning om Tycho og Sophie, en indledning om teksten, den latinske tekst med dansk paralleloversættelse, en samling af øvrige tekster, kritisk apparat og kommentar, en samling øvrige kilder – fortrinsvis breve – litteraturliste, engelsk resume samt et appendix, der rummer de for teksten relevante horoskoper.

Da bogen ikke er et stykke egentlig personalhistorie, giver fortalen en gennemgang af den biografiske litteratur, der i bogen fungerer som »almment kendt stof«, d.v.s. er taget til efterretning uden en lang række henvisninger. Herunder nævnes standardbiografien over Tycho, Victor Thoren *The Lord of Uraniborg* Cambridge 1990 – der så beklageligvis glimrer ved sit fravær på litteraturlisten.

Indledningen om Tycho og Sophie (s. 11-58) er en gennemgang af Tychos og Sophies forhold frem til digtets affattelsestidspunkt 1594; ved hjælp af behandling af de øvrige i bogen udgivne tekster samt flittige citater fra og henvisninger til samlingen af øvrige kilder berettes om såvel Sophies videnskabelige arbejde som hendes kærlighed til Erik Lange, om Hven og Uraniborg og omgangstonen der, om Sophie som digter, om Sophie som menneske i Tychos opfattelse og beskrivelse – hvilket efterlader læseren med en solid baggrund for forståelse af digtets personer og miljø.

Indledningen om teksten (s. 59-134) lægger ud med at fastslå, at det *er* Tycho Brahe, der

er digtets forfatter. Dernæst følger en præsentation af alkymiens og astrologiens hovedbegreber og Tycho Brahes holdning til og brug af disse videnskaber; hvor der benyttes oversatte citater fra kilder, der ikke er medtaget i kildesamlingen bagest i bogen, forefindes de på originalsproget (latin) i fodnoter. Afsnittet afsluttes med en gennemgang af digtets genre, »heltindebrevet« – en genre, der går tilbage til den romerske digter Ovid. Genrens historie ridses kort op frem til ca. 1600.

Anden del af denne indledning demonstrerer, hvorledes Tycho Brahe i digtet anvender de (for ham selv) eksakte videnskaber alkymi og astrologi, hvilken funktion disse emner har i digtet, og hvilken betydning de får for digtet. Ovids rolle som såvel sprogligt som strukturelt forbillede påvises ud fra passager i teksten. Digtet behandler stedvis horoskoperne for de involverede personer – Erik Lange, Sophie og hendes søn Tage Thott samt Tycho selv; det er på basis af teksten muligt at rekonstruere disse horoskoper, og en sådan rekonstruktion findes i et appendix, udarbejdet af Ove von Spåth. Anden del rundes af med et afsnit om, hvorledes digtet er overleveret til vor tid. Denne indledning sætter i det hele taget læseren i stand til at forstå digtets indhold og opbygning.

Tredje hovedafsnit udgøres af teksterne (s. 135-252). *Urania Titani* gengives i den latinske originaltekst med dansk paralleloversættelse. For filologiske feinschmeckere er den latinske tekst efterfølgende forsynet med et kritisk apparat. Oversættelsen er foretaget i en art rytmisk prosa, der sprogligt bestræber sig på at være så nær den latinske original som muligt; poesi taber altid i oversættelse, ordspil er som regel ret umuligt at gengive, og dog – jeg er faldet pladask for v. 359 *Ō Erycina Venus, des Erycina vocer*, der gengives »Venus fra Eryx, lad mig blive Eriks!« – et eksempel, der glimrende illustrerer oversættelsens læseværdighed og (oversætterens) stiltfærdige humor. Originalens dunkle punkter af såvel indholdsmæssig som sproglig karakter opklares i den alsidige kommentar, som det er praktisk at have en pegefinger i under læsningen af digtet, da der ikke i teksten er umiddelbare henvisninger hertil – eller læs digtet een gang ud fra indledningen, og så een gang til med kommentaren. Selve kommentaren bringer læseren vidt omkring i den klassiske som i den moderne litteratur, indledningerne inclusive. Kommentaren afslører i overskrifter forfatterens inddeling af digtet, lidt i stil med Bibelen; derefter findes – i en overskuelig opstilling – versnummer samt de (latinske) ord eller passager, der kommenteres.

Den efterfølgende samling kilder (s. 153-96) er en fortræffelig ide: dels fordi man ikke skal nøjes med tre liniers citat fra et to siders brev, dels fordi en selvstændig læsning af disse kilder bidrager til billedet af de involverede personer. Endelig fordi de er samlede – vi har ikke allesammen adgang til *Tychonis Brahe Dani Opera Omnia*. Dog kunne man – fordi de er gengivet i den originale ortografi – især for de tyske breves vedkommende have ønsket sig sproglige noter, men læsningen af 1500-tallets sprog kan selvfølgelig opfattes som en udfordring til den intelligente læser: det kommer med øvelsen.

Det er til slut vigtigt at understrege, at *denne bog kræver ikke latinkundskaber af sine læsere*, for dem, der imidlertid besidder sådanne, kan den være indfaldsvinkel til det latinske sprog i en periode, der ellers ligger udenfor det almindelige pensum. Netop derfor kan undertegnede – som filolog – beklage manglen på et afsnit om Tycho Brahes latin. Adels-historikeren Tycho de Hofman beskrev i 1746 – 200-året for Tycho Brahes fødsel – sidstnævntes latindigtning med et citat fra Martial, der beskriver sine egne vers: *sunt bona sunt quædam mediocria sunt mala plura* – »der er enkelte gode vers, en del er middelmådige, de fleste er usle«. Denne bog viser efter min mening noget andet. Den viser også de poetiske og (for os) okkulte sider af videnskabsmanden Tycho Brahe – den er for enhver med interesse i ham spændende og tilgængelig læsning.

Susanne Lykke Vølgen Nielsen

Ole Sohn: Der var bud efter dem. Fire skæbner fra 30'ernes revolutionære miljø. Vindrose 1994. 252 s. Ill. ISBN 87-7456-508-7. Pris: 248 kr.

Ole Sohn har specialiseret sig i bøger om aktive danske kommunister, hvis hovedvirke lå i mellemkrigsstiden. Først kom bogen om Arne Munch-Petersen (Se PT 1994, s. 122), siden om dennes kone, Elna Hiort-Lorenzen og nu foreligger »fire skæbnefortællinger fra 30'ernes revolutionære miljø« om den tyske maskinarbejder Victor Preiss, de to danske kommunister Villy Fuglsang og Helge Kierulff (begge Stutthof-fanger) og Ety Hiort-Lorenzen (søster til Elna). Preiss kan forekomme som en fremmed fugl i selskabet, men han havde imidlertid tilknytning til Danmark og DKP gennem eksil her 1933-36.

Det er udefra betragtet fire usædvanlige livsforløb, der oprulles, hvorimod det blandt de mest engagerede kommunister dengang var skæbner blandt andre. Der kunne hænde dem lidt af hvert. Sohn kaster sig lige ud i beretningerne efter et ganske knapt forord. De fænger både på grund af den enkle fortælle teknik og de dramatiske forløb. Det krævede store personlige afsavn og omkostninger at være aktiv revolutionær i en verden, hvor der ikke ventede hverken tak eller sikkerhed for, hvem der var venner og fjender. Hovedhistorien er helt klart om Preiss, den er også den længste. Om manden, der som tysk kommunist af Gestapo i 1933 dømmes for højforræderi, flygter til Danmark, finder hjælp og beskyttelse mod de danske myndigheder hos en lægefamilie (kontaktperson er den tilsyneladende allestedsnærværende Georg Moltved), før han drager som frivillig til Spanien 1937-39, overlever og lander i interneringslejre i Frankrig og Nordafrika. Det var ingen skovtur. Han når også at blive frivillig engelsk soldat i Algier, før han får sin drøm om at rejse til Sovjetunionen opfyldt i 1944. Trods det forudgående livsforløb nærer russerne ikke tillid til ham. Han bliver offer for gamle stridigheder i det tyske kommunistparti og idømmes 25 års arbejdslejr i Sibirien for spionage. Han blev år senere benådet og kom straks derefter til Vesttyskland i 1956. Rehabiliteret af Moskva i 1991. En kafkask skæbne som Arne Munch-Petersens, blot med den væsentlige forskel, at Preiss slap levende fra det.

Den valgte fremstillingsform er ikke problemfri. Det er iøjnefaldende, hvordan det fortællende dominerer på bekostning af det forklarende. Hvad drev disse mennesker, og hvorfor holdt de ud? Dette og mange andre spørgsmål lægger bogen ikke op til at besvare. Det ligger ikke til den valgte stil. Det er en stil, der kan fortælle om Preiss' mor, der knuger et brev til sig og hvisker stille for sig selv: »kom hjem Victor«. Da hverken Preiss eller Sohn var i Hamborg i 1953, og moderen forlængst er død, må Sohn have været langt ude for at hente beretningen hjem om tårer, knugen, hvisken m.m. I forordet omtales, at der er benyttet personlige beretninger ved siden af det danske Justitsministeriums og de russiske arkiver. Intet sted henvises til disse arkivalske oplysninger i de sparsomme noter, og vi får heller ikke at vide, hvornår beretningerne er indsamlet eller hvordan, de er blevet behandlet i forhold til det øvrige materiale. Ud fra resultatet at dømme har de skullet udfylde »huller« og give den personlige, følelsesmæssige dimension, som de statslige og institutionelle arkivers akter enten mangler eller har en anden vinkel på. Det er også i orden, men uproblematisk kan det ikke være at anvende disse mundtlige kilder, når der stilles krav om at huske 40 til 60 år tilbage. I visse tilfælde er der endda tale om en overlevering på anden hånd, som tilfældet fru Preiss viser. Sohn overbeviser ikke om sine mundtlige kilders evne til at huske præcist så langt tilbage, for han problematiserer slet ikke sit kilde-materiale. Dermed kommer hans bøger trods det ofte spændende materiale i bås med f.eks. journalist Erik Nørgårds om det samme miljø.

John T. Lauridsen

Erik Husted: Fattig-Holm. Tre guldalderkæbner. Guldsmeden Michael Holm 1774-1860. Kobberstikkeren Jens Holm 1776-1859. Maleren Heinrich Gustav Ferdinand Holm 1803-1861. Rhodos Internationalt forlag for Videnskab og Kunst. Kbh. 1994. 436 s. ill. i s/h og farve. Hft. ell. indb. ISBN 87 7245 507 1 (Hft). Pris kr. (Hft./indb.): 425,-/498,-

Et smukt og vægtigt værk om en produktiv kunstner skrevet af en flittig skribent er landet på redaktionens bord. Indholdet er omfattende, og har sit udspring i forfatterens interesse for Fattig-Holms talrige topografiske prospekter, især af København og byens nærmeste omegn. Igennem mere end ti år søgte Erik Husted viden om Holm, hans virke, hans motiver, hans baggrund og slægt. Ikke alle anstrengelserne kronedes med held, men Hustedes ihærdighed kombineret med en næsten pertentlig præcision i indsamling og ordning af de spredte oplysninger bar frugt i en sådan grad, at det foreliggende værk rummer en topografisk ordnet katalog omfattende ca. 700 arbejder, hvoraf flere hundrede tilmed er gengivet, altovervejende i en fortrinlig kvalitet og hyppigt i farver.

Husted har valgt at disponere sin fortælling kronologisk, og opdeler i perioderne: Tiden indtil 1816, 1816-1827, 1828-1852 samt 1853-1861. Efter behandlingen af de fire perioder, og inden kataloget, gives en kort ekskurs omhandlende kopier, forfalskninger og fejlagtige tilskrivninger.

Endelig bringes efter kataloget en slægtsoversigt, en bibliografi og et omfattende navneregister.

For den personalhistorisk interesserede er der mindst tre gode grunde til af stifte bekendtskab med Hustedes værk, nemlig teksten, billederne og registret.

Teksten er bred og fortællende, hvilket i første del (Tiden indtil 1816) giver læseren en spændende indblik i den særprægede evangelisk-lutherske vækkelsesbevægelse herrnhuterne, og deres fodfæste forskellige steder i 1700-årenes pietistiske Danmark. En af de vakte var Peder Jensen Holm (1729-1800), der omkring 1758 kom til København og slog sig ned som brændevinsbrænder. Sammen med sin hustru Maria Johansdatter Steenholdt (1748-1816) fik han sønnerne Michael Holm (1774-1860) og Jens Holm (1776-1859). De to drenge blev sendt på drengeskole i Christiansfeld fra de var 6, og efterfølgende blev de sat i lære henholdsvis som guldmed i 1778 og som dekorationsmaler og lakerer, formodentlig fra 1790.

Husted argumenterer overbevisende for, at Jens Holm blev uddannet og fik sit virke på herrnhuterslægten Stobwassers lakvarefabrik, først i Braunschweig og siden i Berlin. Men desværre ses det ikke, hvordan det er lykkedes Husted, at skaffe belæg for den besnærende tanke. Tilsvarende fastslår Husted at det dejlige portræt af den unge kønne »Madam Holm«, der altid har været i slægtens eje ikke kan være af C. W. Eckersberg og forestille H. G. F. Holms hustru, da hun i sin empiredragt må placeres i 1800-årenes begyndelse, hvor han endnu var barn. Når det herefter tilføjes, at der rimeligvis er tale om et portræt af kobberstikker Jens Holms hustru udført i årene i Berlin, sikkert lige i begyndelsen af deres ægteskab, kan man kun være enig og anse det for sandsynliggjort. Men noget endeligt bevis for maleriets tyske oprindelse er det jo ikke.

Bogens andet hovedafsnit (Tiden 1816-1827) omhandler tiden fra Jens Holms bosættelse i København frem til bruddet mellem far og søn. H.G.F. Holm var blevet født i 1803, og blev konfirmeret i Sct. Petri tyske kirke i oktober 1819. Familien, der kom fra Berlin var jo tysksproget, iøvrigt som en stor del af den københavnske befolkning også var på den tid.

I 1819 var den unge Holm allerede i fuldt fagligt vigør, dels som tegner bl.a. for Oldsagskommissionen, dels hos sin fader, hvor han lærte kobberstikkerkunsten. En videre uddannelse på Kunstakademiet fik dog hverken far eller søn, omend unge Holm et par gange i sin levetid opnåede at udstille på Charlottenborg.

1827 – et skæbneår? skriver Husted retorisk i en overskrift, og sandt er det at den 24-årige Holm i februar 1827 må vedstå faderskabet til Axeline Frederikke Holm (1827-1874), som var et uægteskabeligt barn. Tilmed gifter han sig året efter med Karen Maria Nielsen (1800-1853), øjensynligt mod såvel sin egen som hendes families ønske. Med eller mod sin vilje måtte han prøve, at stå på egne ben, og med betydningsfulde støtter som C. W. Eckersberg, hofbygmester J. Hansen Koch og arkitekten G. F. Hetsch kunne han nedsætte sig som kobberstikker og maler. Opgaver kom der også flere af, og man fornemmer gennem Hustedes omhyggelige redegørelse for H. G. F. Holms virke, at han må have virket som vandbærer for række af guldalderens malere og arkitekter, idet de jævnligt benyttede hans akvareller og raderinger. Malerne anskaffede dem, og brugte dem som støtte, inspiration og forlæg for deres billeder, hvorimod arkitekterne anvendte perspektivtegningerne af deres byggerier som supplement til deres egne plan- og snittegninger.

Hustedes tekst bliver flere steder omfangsrig, fordi han kommenterer de gengivne motiver af ejendomme, torve og pladser med ejendomshistoriske oplysninger og personalhistoriske noter, om de personer der byggede, boede eller færdedes i husene. Mange af oplysningerne kunne naturligvis også støves op i anden litteratur, men takket være Hustedes kombination af disse oplysninger med gengivelser af Holms akvareller og raderinger samt et omhyggeligt udarbejdet personregister giver det den anden grund til at kende og konsultere Hustedes værk. Det topografisk ordnede katalog er nemlig en guldgrube, når man søger passende illustrationer af de steder og huse vore forfædre har færdedes i, såfremt de havde deres gang i forrige århundredes København, inden fotografiet blev almindeligt. Med underoverskrifter som »På vandring med Holm« og »Holm som reportagetegner« gennemgås Fattig-Holms produktion. Endelig har Husted givet tiden 1853-1861 de mere dystre underoverskrifter: »Kolera og ildebrand«, »Opblomstring« samt »Livsafslutning« og han påpeger det mærkværdige forhold, at familiens store fattigdom, hustruens død af koleraen i 1853 og hans hjemts totale nedbrænding med alle hans skitser og arbejdstegninger ikke påvirker hans indsats negativt. Tværtimod fortsætter han med at levere, lyse, venlige idyller af byen og dens liv. Måske vidste han udemærket, at hans mæcener ikke ønskede at give penge for billeder af nød og elendighed?

Endelig skal kort nævnes den tredje gode grund til at stifte bekendtskab med værket, hvis man har genealogiske interesser i 1800-tallets København. Nemlig det forbilledlige personnavneregister (s. 424-435), der ikke kun nævner personerne ved deres fulde navn, men også angiver stilling, fødsels- og dødsår i stort set alle tilfælde. Her finder man fremmedartede navne som: Abben, Beenich, Cröger, Devegge, Eylardis, Fürste, Grahn, Hysing, Intz og Jenisch. Også derfor er der mange, som kan have god grund til at spendere et par hyggelige timer med Fattig-Holms idyller i Hustedsk regi. Måske er bogen ikke det definitive værk om emnet, men det næsten perfekte bør ikke overskygges af visionen om det fuldkomne. Såvel kunstinteresserede, som personalhistorikere har god grund til at glæde sig.

Tommy P. Christensen

Breve mellem front og hjem 1864. Breve til og fra Waldemar Weitemeyer. Ved Mogens Weitemeyer. Museum Tusulanums Forlag 1995. 128 sider, hft. ISBN 87-7289-284-6. Pris 169,-.

Inden for dansk historieforskning har disciplinen militærhistorie længe fristet en skyggeagtig tilværelse. Indtil for nylig har næsten ingen inden for universitetsverdenen fundet det umagen værd at analysere militærrets samfundsmæssige rolle nøjere, hvilket er at beklage eftersom netop sådanne undersøgelser udenfor Danmark har ledt til ny erkendelse. I stedet er beskæftigelsen med militære sagforhold blevet overladt til ikke-historikere hvil-

ket til tider har givet det et vist sekterisk præg med fokusering på meget specifikke militærtaktiske hændelser.

At det imidlertid er muligt at skrive om samfund i krig, så ikke blot militært interesserede har udbytte deraf, er nærværende lille bog et udmærket eksempel på. Mogens Weitemeyer har udgivet korrespondancen mellem sin fars onkel, Waldemar Weitemeyer og dennes forældre og søskende under den uheldige krig i 1864. Brevene fra fronten, først ved Dannevirke, senere fra Dybbøl, er udsagn om at soldatens tilværelse selv i krig kan være rutinepræget og kedsommelig med lange ventetider, forvirring og uvished om hvad der egentlig sker, et forkromet overblik kan man ihvertfald ikke tale om. At den danske hær kun dårligt var forberedt på krigen vidner åbenbare forplejnings- og munderingsmangler om, Waldemars breve til hjemmet i København rummer således mange bønner om fremsendelse af varmt vinterudstyr. Fremhæves skal især hans beskrivelse af tilbagetoget fra Dannevirke, nøgternt og præcist beretter han herom for familien, man får her indblik i hvor udmærkede den vinterkolde retræte var for tropperne.

Brevene fra hjemmet til fronten, hovedsageligt forfattet af Waldemars broder, Harald, handler mest om hverdagslivet og beretter om hvorledes det går familie og venner. Bag den afslappede facon aner man dog konstant uro og ængstelse hvilket kommer til udtryk i de mange forespørgelser om hvorvidt Waldemar nu har alt hvad han behøver i form af beklædning og fødevarer, og selv om hun aldrig selv kommer til pennen skinner det dog igennem at bag den megen bekymring står Waldemars moder, Anna Catharina Weitemeyer.

Det er alt i alt en fin bog Mogens Weitemeyer har fået sat sammen i samarbejde med Museum Tusulanums Forlag. Navnlig viser den på smertelig facon hvor tragisk mennesker rives ud af deres hverdag og rammes når politikken udarter. Skulle man endelig dryppe lidt malurt i bægeret, skulle det være at man savner et ordentligt kortmateriale til ledsagelse af teksten.

Gustav Svenning Pedersen

Erik Guldager: Mellem herskab og bonde. En godsforpagter på Boller i det 18. århundrede. Guldagers Forlag [1994], 64 sider, illustreret, ISBN 87-9834-391-2. Pris: 48 kr.

Ud fra en række dokumenter beskrives forholdene omkring Frederik Ludvig Christian Wielandt, død 1803, der fra giftermålet 1779 var tilknyttet godset Boller ved Horsens – fra 1788 til sin død som forpagter. Wielandt var af gejstlig slægt på Fyn, hvor hans far var degn og farfaderen præst, henholdsvis i Espe og V. Skerninge.

18. august 1785 underskrev Wielandt og Bollers ejer, grev Wedel Frijs, kontrakt om forpagtningen af hovedgården Boller, foreløbigt for de 9 år fra 1788 til 1797; men Wielandt fortsatte forpagtningen til sin død. – Enken forblev også derefter på Boller til sin død 1808, selv om hun 1804 havde købt Urup Mølle i Østbirk Sogn.

Efter en kort introduktion om godset Boller, bl.a. med uddrag af taksationen til brandforsikring 1799, samt om landbolovene i brydningstiden, hvor godsdriften efterhånden ikke længere baseredes på fæstebøndernes arbejdskraft, gennemgås den udførlige forpagtningskontrakt fra 1785 med ikke mindre end 20 poster eller paragraffer til bl.a. regulering af forholdene mellem forpagteren og fæstebønderne. Forpagtningen gav en så stor afkastning, at Wielandt kunne udlåne penge til flere af egnens bønder.

Skiftet 1803/04 efter Wielandt fortæller yderligere om herregårdsforpagterens økonomiske situation, både om hans udlånsvirksomhed og om boligforholdene i forpagterboligen.

Wielandts enke, Helene Maria Elisabeth Møller, død 1808, forblev som nævnt på Boller

til sin død, hvor skiftet efter hende blev afsluttet 1809. Boet var velhavende, så der blev knap 25.000 rdlr. til deling mellem børnene: Morten Møller W., født 1780, ejer af Vellinggaard i Smidstrup Sogn, Erhardt W., født 1782, gårdejer i Tvingstrup i Ørrikslev Sogn, Jacob Ludvig W., født 1784, ejer af Ørskovgaard ligeledes i Ørrikslev Sogn, Christine Sophie W., født 1786, gift med Peder Mønster Guldager, ejer af Bygholm Mølle ved Horsens, senere Lille Borupgaard i Katstrup Sogn, og Elisabeth Sophie W., født 1790, gift med Mads Sørensen Laue, købmand i Horsens.

Bogen er et meget efterlignelsesværdigt eksempel på, hvordan blot nogle få oplysninger fra kirkebøger og et par folketællinger kombineret med en halv snes dokumenter (kontrakter, skøder og skifter med udførlige kildeangivelser bagest i bogen) kan sammenstilles til et læseværdigt produkt. Problemet med at finde læsere/købere kunne måske have været afhjulpet med kortfattede data om i al fald nogle af efterkommerne efter de 4 børn, forfatteren synes jo at stamme fra den ene af døtrene.

Forfatteren har på prisværdig måde søgt at sætte bogens personer og deres livsforløb i relation til tidens Danmarkshistorie. Derfor synes det mærkeligt, at han har overset forpagterens »hengivenhed« for herskabet, et afhængighedsforhold, der tydeligt – og tidstypisk – afspejler sig i børnenes navne, idet 3 af disse blev opkaldt efter det højgrevelige herskab på Frijsenborg/Boller: *Christine Sophie* Frijs, død 1787, hendes mand, *Erhardt greve Wedel* Frijs, død 1786, og grevskabets næste besidder, den tidligere grevindes søster *Elisabeth Sophie* Frijs, død 1799 (enke efter Johan Henrik Desmercières, død 1778).

Anton Blaabjerg

Troels Andersen: Asger Jorn. En biografi. Årene 1914-53. Udgivet på Borgens Forlag, 1994. 271 s. ill. Pris: 485,-.

Asger Jorn var en af dette århundredes største danske kunstnere. Han nød international berømmelse og ikke ubegrundet. Da han døde i 1973 efterlod han sig et stort livsværk, hvor en væsentlig del i dag kan ses i Silkeborg, hvor han var født og opvokset. Lederen af Silkeborg Kunstmuseum Troels Andersen er ikke alene en fremragende kunsthistoriker, men også den, der har det mest indgående kendskab til Asger Jorns liv og værk. Den constellation udmøntes i biografien til glæde for alle, som har interesse i nyere dansk kunst og/eller kendte danske personligheder.

Troels Andersens udgangspunkt har været vanskeligt, ikke alene har han kendt Jorn personligt, han har også tidligere været med i antropologen Guy Atkins arbejde med at katalogisere Jorns kunstneriske værk. Et trebindsværk, som indtil dato har været Bogen om Jorn. Desuden havde Jorn efterladt et uafsendt brev til Troels Andersen, som på mange måder ville kunne tage modet fra enhver skribent. Jorn ønskede ikke at blive sat i bås eller blive til et stykke historieskrivning, idet mindst ikke uden han egne kommentarer. Når Troels Andersen alligevel går ind og fortolker og udvælger, er det med de fordele og ulemper, som et indgående kendskab til den biograferede person altid pålægger biografen.

De på forhånd givne odds har derfor ikke umiddelbart været på plussiden. En biografi om Jorn må nødvendigvis ikke forfalde til en erindringsbog og kræver derfor en disciplineret behandling af kildestoffet. Der har indenfor den kunsthistoriske genre af kunstbiografier hersket tendenser til heroisering og genidyrkelse og en tankegang, der har sit afsæt i Rousseaus tanker om prædisponerede evner og karaktertræk hos mennesket. Intet af dette præger Troels Andersens biografi og det er en befrielse. I forordet skriver Troels Andersen: »Jorns biografi må forfølge tre spor. Beskrive et stykke levte liv. Skildre et menneske midt i sin tid, i stadig intellektuel vækst. Og finde vej frem gennem de tusinder af bil-

leder, som blev til gennem fyrré år. De tre spor fletter sig sammen og skilles som skæbnetræde.«

Den overordnede struktur i Troels Andersens behandling af stoffet må karakteriseres som antropologisk. Man fornemmer tydeligt, hvordan stoffet får lov at tale for sig selv. Begivenheder, faktuelle oplysninger og citater af Jorns kædes sammen til en berigende og selvforstående enhed. Det er som at kigge Jorn over skulderen og det må siges at være en fornem præstation af Troels Andersen. Det kræver en tilbageholdenhed i fortolkninger. De kommer til udtryk i de billedanalyserende passager, som til gengæld ikke er så velintegreder i deres form. Man taber af og til tråden, når man midt i det biograferede liv præsenteres for en billedanalyse af et enkelt billede. Her kan jeg godt savne en mere overordnet tilgang, hvor kontinuitet og brud i Jorns billedværk bliver mere eksplicit tydeliggjort. Vel vidende at det er forsøgt og også vanskeligt indenfor en biografis rammer.

Denne biografi er første del af to, behandlende Jorns liv fra 1914-1953, hvor han forlader Danmark for at bosætte sig i Frankrig og Italien. Den beskriver en mandlig kunstners tanker og handling i spændingsfeltet mellem nationalisme og internationale strømninger på datidens kunstscene. Den handler om, hvorledes Jorn med sin flertydige indstilling til livet sprænger rammerne for den kunstneriske udfoldelse og gør sig til talsmand i ord, billeder og handlinger for en »livets kunst«, der som udgangs- og slutpunkt har det enkelte individ hvadenten det er som betragter eller udøver at kunst. Han ville så meget mere end blot være kunstner, han ville reformere vores syn på vor kulturelle arv. Legendarisk var hans engagement i kunstnergruppen COBRA, som i dag er kendt og værdsat for sit bidrag til efterkrigstidens europæiske kunstscene. Jorn var utrættelig i sin søgen til tider også selvdestruktiv, som det skete efter COBRAs opløsning, hvor han pådrog sig tuberkulose. Biografien slutter der, hvor han er blevet rask og har nået en modenhed i sit kunstneriske værk. Bind nummer to ventes med spænding.

Lis Bruselius

Niels Buch Breinholt: Vestjyde og verdensmand. Redigeret af Ellen Damgaard og Esben Graugaard. Holstebro Museums skriftrække bind 2. Lemvig Museum, Holstebro Museum Holstebro 1994. 315 s. ill. Indb. ISBN 87-87522-268. Kr. 245,-.

Niels Buch Breinholt (1832-1917) var ud af en gammel og vidtforegnet studehandler-slægt. Som gammel mand, da han kunne se tilbage på et »rigt og lykkeligt liv«, satte han sig for at nedskrive sine erindringer, som nu er udgivet i denne meget smukke bog med udførlig indledning af Ellen Damgaard og Esben Graugaard. Erindringerne dækker de første omkring fyrré år af Niels Buch Breinholts liv.

Niels Buch Breinholts barndom og ungdom var præget af, at han kom fra et miljø, der lagde vægt på kundskab og færdigheder. Barndommen tilbragte han for en stor dels vedkommende uden for hjemmet, afhængigt af hvor han kunne modtage passende undervisning. Allerede som 5-årig blev han sendt til sin mormor i Ringkøbing og sat i pogeskole, og fra da af tilbragte han indtil sin konfirmation kun nogle få år hjemme på Sønder Vinke ved Lemvig.

Efter konfirmationen kom valget af livsvej, et ikke helt nemt valg for en ung mand, der tilsyneladende havde alle muligheder. Hans eget ideal var at blive »En Landmand i større Stil«, men faderen så hellere, at han gik en anden vej, da husets tre andre sønner havde mere indlysende anlæg for landbruget. Niels Buch Breinholt blev så sendt på skole i Hamburg, og senere var han i England for at være med til at opdyrke et nyt marked for dansk kvæg. Han beskæftigede sig med studeopdræt og studehandel indtil sit bryllup med Anna Jacobine Knudsen fra Trøjborg i 1858. Allerede som 21-årig havde han erhvervet en gård,

og ved giftermålet opgav han studehandelen og omlagde gårdens drift fra studeopdræt til mejeribrug, for at kunne være mere hjemme hos sin kone.

Det politiske engagement, med mærkesager som havnebyggeri og jernbaneanlæg, op-tog mere og mere af Niels Buch Breinholt's tid. Da han i 1870 blev valgt til Landstinget for Højre, bortforpantede han sin ejendom Vandborg Vestergård og flyttede til København, hvor han boede resten af sit liv. Her delte han tiden mellem de politiske arbejder om vinteren og om sommeren besøg på europæiske kursteder sammen med sin kone, som havde et svageligt helbred.

På trods af, at han fra fyrrårsalderen altså ikke havde fast bopæl i Vestjylland, havde Niels Buch Breinholt en meget stærk bevidsthed om at være vestjyde. Han understreger, at han er *født og båret* vestjyde, nedstammer fra *fuldblods Vestjyder*, har holdt det *vestjydske Blod rent og ublandet*, og at hans arbejde har taget sigte på at fremme den »i så lange tider upåagtede og stedmoderligt behandlede Vestkysts Interesser« (p. 42).

Erindringerne er interessante af flere grunde. Først og fremmest giver de en skildring af en selvbevidst personlighed, at tiden og af de tanker, der rørte sig i den. Derudover er der mange kulturhistoriske detaljer, noget som Niels Buch Breinholt selv har øjnene åbne for; han påpeger ofte, at dette eller hint fortæller han kun, fordi det har kulturhistorisk interesse. Endelig er det en førstehåndsskildring af en egn og et erhverv, som ikke er overrepræsenteret i litteraturen: de vestjyske studehandlere, der med rod i landbomiljøet færdedes hjemmevant i et internationalt miljø, havde et omfattende netværk af slægtskabs- og forretningsforbindelser og kendte nytten af uddannelse og sprogkundskaber. Udgivernes omfattende navneregister, som består af småbiografier over de op mod 200 navngivne personer, der optræder i erindringerne, letter læserens overblik i dette virvar af mennesker. Desuden er bogen forsynet med kort over ejendomme med relation til Breinholt-slægten samt slægtstavler over Breinholt-slægten, Buch-slægten og Niels Buch Breinholt's kones Knudsen-slægt. Illustrationerne er relevante billeder af de optrædende personer og af de lokaliteter, hvor de færdedes. Skulle man komme med indvendinger, kunne det være, at der ikke konsekvent er gjort rede for, hvor de i indledningen anvendte citater stammer fra.

Et af formålene med udgivelsen har været »at etablere en ny og mere perspektivrig opfattelse af vestjysk historie end den gængse, der stort set har været en genspejling og parallelisering af rigshistorien« (p. 38). Til fremme af dette formål har denne bog sin åbenlyse berettigelse, og den er læseværdig både som faglitteratur og som lystlæsning.

Mette Guldberg

Viggo Sjøqvist: Nils Svenningens. Embedsmanden og politikerens. En biografi. Christian Ejlers' Forlag 1995. 199 s. Ill. ISBN 87-7241-623-4. Pris: 298 kr.

Næppe nogen anden nulevende dansk historiker har dyrket den politiske biografi så meget som Viggo Sjøqvist. Det er tilmed med hovedvægten på dansk udenrigspolitik og nogle af dens mest fremtrædende mænd, fra forrige århundrede til nutiden: Peter Vedel, P. Munck, Erik Scavenius og nu Nils Svenningens, Udenrigsministeriets direktør 1941-45 og 1951-61. Sjøqvist er ikke alene fortrolig med Udenrigsministeriets arkiv som få – han var ansat der i en lang årrække – men nåede også at lære Svenningens nærmere at kende i hans senere år. Det har præget bogen og bedømmelsen af manden.

Bogen er opbygget som en traditionel biografi, hvor vi følger Svenningens fra barndom til ungdom, fra uddannelse til ansættelse og lige frem til alderdommen og døden. Ingen af disse yderpunkter i livsforløbet rummer materiale eller hændelser, der kaster nyt lys over hovedindsatsen under den tyske besættelse. Tværtimod rummer disse begyndelses- og slut-

kapitler et ret banalt stof, som kun kan have interesse for en snævrere kreds. Der skete ganske enkelt ikke så meget i mandens liv i disse perioder.

Bogens centrale del, der udgør knapt halvdelen af den samlede tekstmasse, drejer sig om Svenningsens virke under besættelsen og den senere bedømmelse af den. Straks i indledningen præsenterer Sjøqvist sin grundholdning til både besættelsestiden og Svenningens: »På ham hvilede hovedbyrden ved forhandlingerne med besættelsesmagtens repræsentanter. Ydre magtmidler rådede han ikke over. Men han havde sin personlighed, og den var af et sådant format, at han formåede at holde den sidste skanse mod terrorens ragnarok og yde sit afgørende bidrag til, at tyskerne aldrig infiltrerede den danske centraladministration. Det betød ikke blot, at danskerne blev skånet for mange meningsløse lidelser, men også at landet undgik den ødelæggelse, der ramte andre besatte lande, så Danmark ved befrielsen straks kunne deltage i lindringen af nøden i det ødelagte Europa« (s. 9). I sammentrængt form får vi her den opfattelse serveret igen, som har præget om ikke efterkrigsgenerationen af historikere som helhed, så dog nogle af dens førende repræsentanter. Jørgen Hæstrup er hovedarkitekt for opfattelsen, tydeligst demonstreret i værket »Til landets bedste« (1-2, 1966-71) om departementschefstyret 1943-45. Vi kan kalde den for en konsensus indstilling – det gør f.eks. Hans Kirchhoff – eller »magelighedsteorien«. Den foretrækker jeg selv. Den går ud på, at skulle nazismen i Europa bekæmpes, så måtte andre gøre det, når bare det nazistisk besatte Danmark og dets centrale institutioner, så som partierne, organisationerne, centraladministrationen og endelig befolkningen kunne blive skånet mest muligt. Ved tilpasning til og forhandling med den fjende, man efter 5. maj 1945 viste sig at være så grusomt imod. For at forsøde den lidet heroiske indstilling, at danskerne skulle slippe så billigt som muligt fra besættelsen og overlade »de meningsløse lidelser« til andre, får vi her i Sjøqvists version med, at vi så bedre kunne deltage i lindringen af nøden i det ødelagte Europa bagefter! Med andre ord: magelighedsteorien lever i bedste velgående i 50-året for Danmarks befrielse samtidig med, at alle lovpriser modstandskampen. Det er et af dansk samtidshistories store, hvis ikke største, paradokser.

Sjøqvist bevæger sig ikke ud over den hovedopfattelse, som Hæstrup har fremsat i »Til landets bedste«, men tilføjer nye detaljer og udvikler allerede kendte forløb yderligere. De tilfælde, der kan sætte spørgsmålstegn ved Svenningsens format, kommer med, men betydningen af dem underspilles, også selv om det drejer sig om forhold, der belyser noget fundamentalt om, hvor langt han ville gå for at undgå »terrorens ragnarok«. Jeg tænker her specielt på forhandlingerne og planerne i september 1943 om en dansk internering af den jødiske befolkningsgruppe for at undgå en tysk aktion (s. 72-77). Svenningens var fortæller for en internering og hævdede, at også de jødiske ledere var positive over for planen. At det forholdt sig sådan, bestred de energisk efter 1945, hvilket Sjøqvist kommer om ved på følgende måde: »Da det som bekendt ikke blev til noget, var striden i nogen grad en storm i et glas vand (Sic. JTL), men også en påmindelse om, hvor vigtigt det er, at der i krisesituationer udarbejdes præcise referater« (s. 76). Fremgangsmåden viser hvordan og på hvilket niveau, Sjøqvist forsvare sin helt med alle kneb. Hellere holde sig til et samtidigt kildemateriale, der ikke peger direkte mod Svenningens end benytte et senere, som direkte bestrider hans opfattelse. Og så bagatelliseringen ved at tale om en storm i et glas vand. Det var jo ikke Svenningens, men tyskernes fortjeneste, at interneringen ikke blev sat i værk. De tog nemlig sagen i egen hånd i oktober 1943.

Interneringsplanen er et godt eksempel på, hvor vidt Svenningens ønskede at gå for at komme de tyske gæster i møde. Sådant ser det imidlertid ikke ud i Sjøqvists optik. Han kommenterer planen på følgende måde: »... den var et typisk eksempel på, hvor magtesløs selv den ædlest humanisme kan være, når den står ansigt til ansigt med den rå og hensynsløse vold« (s. 75). Med denne og mange andre formuleringer, der tillægger Svenningens de højeste

og ædlest motiver, vikler Sjøqvist sig ud af de tilfælde og situationer, der kan rokke ved den status. Det synes i nogen grad at spærre for den videnskabelige indsigt og i hvert fald mangler viljen til at pille det mindste ved historiske dogmer om besættelsestiden, som blev knæsat allerede af deltagerne selv.

John T. Lauridsen

Poul Nyboe Andersen: Thorkil Kristensen. En ener i dansk politik. 241 sider. Ill. Hft. Odense Universitetsforlag. ISBN 87-7838-037-5. Pris: kr. 190.

Det var med store forventninger, jeg kastede mig over Poul Nyboe Andersens bog om Thorkil Kristensen. Hans erindringsbog *Det umuliges kunst* (1989) er en af de bedre i genre. Men ikke kun derfor: begge var de politikere af den støbning, der så politik og saglighed som to sider af samme sag. Efter at have læst denne biografi, er jeg blevet styrket i min overbevisning, at Nyboe Andersen håndterede de to størrelser med væsentlig større elegance end Thorkil Kristensen.

Bogen skuffer ikke. Nyboe Andersen hørte til den lille gruppe personer, der havde privat omgang med TK, og han er da også solidarisk med sin »genstand«, men han lægger ikke skjul på de mindre positive og mindre fremkommelige sider ved Thorkil Kristensen. Tilsvarende får Venstres politiske linie i 1950'erne ofte kritiske ord med på vejen.

Som ventet gøres der ikke meget ud af TK's barndom, men dog betragteligt mere end TK i sine erindringer kunne få sig selv til at delagtiggøre offentligheden i. Forældrenes økonomiske nedtur beskrives uden at der pensles rundt i, at det sikkert var medvirkende til, at TK blev kaldt Thorkil Livrem. Der er uden tvivl en sammenhæng her, men Nyboe Andersen lægger vægten på den faglige begrundelse for sparsommeligheden.

Thorkil Kristensen var målbevidst. Efter at have overstået det statsvidenskabelige studium og en lille omvej over Sparekassetilsynet fik han sit professorat, først på Århus Universitet og siden på Handelshøjskolen i København. Under besættelsen fik han en vigtig post i formandskabet for Arbejds- og Forligsnævnet – hvilket næppe gjorde ham til en populær person i fagbevægelsen – og han var medlem af Professorudvalget, der skulle overveje, hvilke økonomiske foranstaltninger, der kunne tages i brug efter befrielsen, først og fremmest for at hindre inflationen.

Som nyslået folketingsmedlem blev TK finansminister på partisekretær Harald Petersens foranledning. Statsminister Knud Kristensen skulle ved den lejlighed have udtalt: »A kinner ham jo slet itt« – men han fulgte dog rådet. I disse år, fra 1945-47, opstod de første brudflader i forhold til partiet. Det må heller ikke have været let at acceptere Knud Kristensens besynderlige fremfærd i sagen om hjemmestyreordningen for Færøerne og navnlig hans reaktionære populisme – »statsministerens private krigsførelse« som Nyboe Andersen kalder den – i Sydslesvigsagen og spørgsmålet om ændringen af grænsen. I regeringen gav TK udtryk for sin modstand mod statsministerens linie, men lagde bånd på sig selv af hensyn til regeringens sammenhold og overlevelse. Resultatet blev nok, at der ikke blev lagt maksimalt pres på Knud Kristensen.

I den anden periode som finansminister, fra 1950-53, var der ikke så store problemer, fx. havde TK ikke besvær med at få begge partiers tilslutning til den fremlagte økonomiske politik. Her var TK autoriteten. Alligevel fandt han det nødvendigt at true med sin afgang, hvis regeringen imødekom oppositionens økonomiske krav – en fremgangsmåde Nyboe Andersen er skeptisk over for.

TK mente ikke, at disciplinen var så nødvendig, når Venstre var i opposition, og det er en af Nyboe Andersens pointer, at uenigheden mellem TK og resten af gruppen kun kom til andres kendskab i oppositionstiden (hvilket dog var den længste). Derfor, mener Ny-

boe Andersen, havde Erik Eriksen heller ikke grund til at tøve ved regeringsdannelsen i 1957. Erik Eriksen afstod fra at danne en ren Venstre-regering, blandt andet med den begrundelse, at han ikke var sikker på TK's loyalitet.

Når man ser på forløbet fra 1945 til 1957 kan Erik Eriksen næppe fortænkes i sine betænkkeligheder. TK's stigende selvbevidsthed, grænsende til selvhævdelse, og i flere situationer manglende vilje til at gå på kompromis med sine egne begrundelser frygten for uro på bagsmækken. Derfor var det sikkert en kærkommen lejlighed, der bød sig til med VK-planen i 1959 for at isolere TK i gruppen. Planen brød på flere punkter med TK's økonomiske politik, og nok så vigtigt cementerede den de to partiers korslagte-arnes-politik. Det politiske brud var en realitet. Den efterfølgende udvikling viste, at Erik Eriksen tog fejl i 1957 – men den bekræftede ikke TK's linie.

Nyboe Andersen hørte selv til den gruppe af højskolefolk, der støttede TK ved at udsende et åbent brev, men der kom intet ud hverken af dette eller af andre forsøg. TK tog konsekvensen og trådte ud af Venstre. I forbindelse med bruddet antyder Nyboe Andersen en spænding i partiet mellem – groft sagt – bonde og akademiker, mellem by og land. Det havde været interessant, om den sag var blevet beskrevet grundigere.

TK's efterfølgende karriere som generalsekretær for OECD og derefter som pensionist og fremtidsforsker gives ikke så megen plads og er ikke nær så indlevet beskrevet. Men Nyboe Andersen giver læseren et velskrevet og spændende indblik i en af de store personligheder, der prægede dansk politik fra 1945 til 1960.

Mogens Rüdiger

Tage Kampmann: Et jævnt og muntret liv. Seminarieliv i 1950'erne. 170s. Ill. Hft. Odense Universitetsforlag, Odense, 1995. ISBN 87-7838-104-5. Pris: 190,-.

Seniormedarbejder ved Danmarks Lærerhøjskole, Tage Kampmann (født 1918), har her i 1990'erne opdyrket et speciale: den dokumentariske skildring af hvordan det i realiteten var. I fire bøger *Kun spiren frisk og grøn ... Læreruddannelse 1945-1991* (1991), *Skolegang i Hellerup 1924-1936* (1992), *Inden for murene – i Undervisningsministeriet* (1993) samt i den bog, som her skal omtales, *Et jævnt og muntret liv. Seminarieliv i 1950'erne* (1995), har han skildret skolen, set fra de forskellige positioner, han har befundet sig på gennem et virksomt liv. Lærereksamen og faglærereksamen i regning og matematik er den basis Tage Kampmann har haft at virke på. Den har bragt ham godt rundt i skolesystemet. Han har været folkeskolelærer, seminarielærer og rektor for Hellerup Seminarium og N. Zahles Seminarium. De sidste 15 år af sit arbejdsliv var han undervisningsinspektør i Undervisningsministeriet. Hans forudsætninger er altså i top, når det gælder at skildre dansk skoleliv. Han har prøvet både at leve under de gældende regler og at udforme nye.

I hans seneste bog drejer det sig om seminarieliv i 1950'erne, og det handler om Hellerup Seminarium. Vi befinder os i en tid, der var meget anderledes end den, vi kender i dag, og han skriver om alt fra tavlekridt til sjælesorg (titlen på kapitel 1). Tage Kampmann har ikke ønsket at skrive en ren erindringsbog, men har valgt den dokumentariske fremstillingsform ud fra den tanke, at vel har hvert seminarium sit specielle hverdagsliv, men alle seminarier virkede på grundlag af det samme sæt af bestemmelser og med det samme korps af censorer, hvilket skulle sikre så stor ensartethed, at ét seminarium nok ville kunne optræde som værende typisk. Kildematerialet er, foruden de selvoplevede ting, samtidige beretninger suppleret med love, bekendtgørelser og forskrifter for læreruddannelsen.

Seminarierne i 50'erne var små, 150 til 250 studerende og 10 til 20 lærere. Det fælles præg var, skriver Tage Kampmann, »en smule højskoleagtigt«. Det her aktuelle seminarium var i øvrigt et KFUM-seminarium, født som en aflægger af Frederiksberg Seminarium i

en tid, hvor mangelen på lærere var katastrofal. Hellerup Seminarium blev i 1953 oprettet for en periode af seks år, men levede ikke desto mindre videre til 1986, da Frederiksberg og Hellerup Seminarier igen blev til én læreanstalt. Det var de store fødselsårge i årene efter anden verdenskrig, der skabte mangelen på lærere. En særlig 3-årig studentertilinje blev oprettet over for den normale 4-årige læreruddannelse. Seminarier blev udbygget og nye oprettet – faktisk ikke mindre end 11 nye i årene 1949 til 1960. Pladsforholdene var ofte umulige, men de små elevtal på de enkelte seminarier gjorde det tåleligt. Alle kendte alle, og på Hellerup Seminarium stod forstanderen hver morgen på trappen og sagde goddag til alle ankomende elever!

I en række kapitler skildres de mere almene ting: Elevernes økonomi, reglerne for optagelse, lærebøgerne, eksamen, de lærde censorer, elevernes praktikperioder og videnskaben at søge stilling – selv i en tid med lærermangel krævede det nemlig sin kvinde/mand! Sidst i bogen følger en række afsnit, som fornemmes som mere specifikke for netop Hellerup Seminarium, hvor fx faget musik fik en særstilling i kraft af en vældig aktiv og inspirerende lærer. Der fortælles om studierejser, fester, elevbladet og om forstanderens hverdag. Også de tålmodige lærerkoner, som ofte måtte levere censorfrokoster m.m. får deres lille hyldest. Mod bogens slutning leveres små præcise portrætter af de københavnske forstanderkolleger: Den østjyske Valdemar Jørgensen på Blaagaard, den sprudlende Tage Larsen fra Emdrupborg, den beundrede Aage Nørfelt fra Frederiksberg og den unge og milde Poul Hartling. Benjamin i flokken var Tage Kampmann selv.

Et idéseminarium kalder Kampmann selv sit seminarium. Ideen var »at give unge mennesker en læreruddannelse på kristen basis«. Denne målsætning kunne såvel tiltrække som frastøde elever (og deres forældre!) Set retrospektivt mener Tage Kampmann, at denne linje nok holdt en bestemt type elever borte, hvilket kunne være både godt og skidt. Måske blev livet på seminariet for roligt, filosoferer forfatteren i erfaringens lys.

Bogen holder balancen mellem det vel dokumenterede og det personlige, og den kan læses med udbytte af alle, som er interesserede i vores skole og dens udviklingshistorie – og hvem er ikke det?

Kirsten Prange

Børge Martin Jeppesen: Røde faner og liste C. Et funktionærliv. Udgivet af Byhistorisk Udvalg. I kommission hos Odense Universitetsforlag 1993. 238 s. Ill. ISBN 87-7492-949-6. Pris: 178,-.

Titlen henviser til, at Børge Martin Jeppesen med arbejderbaggrund gik hen og blev funktionær, en social opstigen som han efter disse erindringer at dømme har været sig meget bevidst siden. Han er født 1920 og har levet det meste af livet i Odense; blev udlært i handels- og kontorforaget, da han ikke egnede sig til en håndværkeruddannelse og ikke kunne blive rykket op i realklassen. Sidstnævnte gik både ham selv og moderen på. Stærkt står beretningen om drengen, der går til overlæreren privat for at få sit eksamensbevis udleveret, da han ikke kan komme videre i den af livets skoler. Efter udstået læretid kom han til N. Tørrings Cigarfabrik, hvor han var fra 1939 til virksomhedens lukning i 1975. Forinden nåede han at avancere til prokurist med direkte reference til direktøren. Han fortæller om det svære slag at stå uden arbejde i en alder af 55 år; kun ved et lykketræf fandt han et job som forretningsfører til sit 60. år og kunne overgå til pensionisttilværelsen.

Det er historien om et funktionærliv blandt mange; den skiller sig ikke ud og er ikke særlig markant; forfatteren fortæller både direkte og indirekte så meget om sig selv, sit liv, sin sociale situation, sine ambitioner, det daglige arbejde, forholdet til direktionen over sig og medarbejderne under sig, det at skulle afskedige, det at blive afskediget, at erindrin-

gerne aftvinger mere end forbigående lokal interesse. Det myldrer nemlig ikke med erindringer på dette niveau fra denne socialgruppe.

Jeppesen betegner sig et sted (s. 51) som en »historiegal dansker«. Denne galskab har smittet af på fremstillingen. Punktvis synes forf. at have forlæst sig på Danmarkshistorien, og han fører postulerede store udviklingslinier ind i den nære historie (f.eks. s. 44). Har han ikke ført dagbog, er der til gengæld gjort flittigt brug af jubilæumsbøger, opslagsværker og historiske afhandlinger, hvilket bl.a. får ham til med tilfredshed at nævne de steder (med sidetal!), hvor hans forældre er omtalt. Jeppesen fortæller med stolthed om den ros, han ved sjældne lejligheder fik af direktion og direktører. Således for en festtale holdt i 1967 (s. 165). Flere steder må det have krævet en vis selvbeherskelse hos redaktørerne af disse erindringer at holde sig tilbage, men de skulle nok f.eks. have bortluget gentagelsen s. 94-95 af, at driftleder Czogalla var tysker og katolik.

Under besættelsen var Jeppesen *ikke* i modstandsbevægelsen. I stedet havde han den »fornøjelse« at holde regnskab med privatforbruget af rationeret gas, der skulle således udarbejdes skemaer ... Det var Jeppesen mand for. Alligevel var besættelsen tæt inde på livet, for der gik tyske vagtposter ovre på den anden side af gaden ved Tørrings fabrik. Den 5. maj fulgte Jeppesen og andre kontorfolk retsopgøret fra nogle 1. sals vinduer; iagttagende som de havde været under hele besættelsen.

Billedsiden følger sig nært til teksten. De giver et godt supplement til den verden og den mentalitet, erindringerne er udtryk for. Fotos f.eks. side 18 ved moderens 50 års fødselsdag og de mange gengivelser af Jeppesen i selskab med direktionen fortæller mere om miljø og indstilling end mange ord.

John T. Lauridsen

Claus Bryld: Hvilken befrielse. Fortælling fra en opvækst i nazismens og retsopgørets skygge. Gyl-dendal 1995. 180 s. ISBN 87-0020-652-0. Pris: 225 kr.

Sammen med partifører Frits Clausen, var der få andre end brødrene Bryld, der i så høj grad personificerede den danske nazisme i årene omkring 1940. Bryld-brødrene blev kendte, og der gik mange historier om dem. De havde en højere uddannelse end almindeligt i nazistiske kredse i Danmark. Som jurister burde de have vidst bedre, var en udbredt opfattelse, og måske netop derfor slog foragten i særlig grad sammen om dem. Under retsopgøret blev de alle dømt og udstødte. Ingen af dem har siden på skrift udtrykt sig om deres politiske og personlige udvikling fra 1930'erne til 1950'erne. Det gælder de allerfleste af de danske politiske tabere efter anden verdenskrig.

Nu kommer til gengæld en repræsentant for næste generation af Bryld-familien og fortæller om, hvordan det var at være barn og ung i det miljø. Claus Bryld er født 1940 som søn af Børge Bryld. Claus Bryld er også historiker, men det har ikke præget bogen afgørende. Dertil er han ikke på tilstrækkelig distance i forhold til emnet. Den subjektive oplevelse sidder i ham endnu, og bogen kan i sig selv betragtes som et – endnu uafsluttet – led i den proces at komme videre på baggrund af en opvækst som søn af en dømt og foragtet nazist.

Bryld skriver et sted (s. 118), at han har ønsket at skrive en blanding af essays og erindringsglimt. Det er mest blevet det sidste med hovedvægten på perioden fra 1949, da faderen blev løsladt og frem til hans død i 1958. Dermed være også sagt, at det er begrænset, hvad vi får at vide om Bryld-brødrenes meriter som Frits Clausens nære medarbejdere. Det grænser til det bagatelliserende. Heller ikke bidrager bogen til en dybere forståelse af, hvorfor netop denne familie valgte nazismen. Så meget mere får vi gennem den voksne Claus Brylds erindringer viden om den unge Claus' til tider traumatiske oplevelse fra en

periode, hvor alle nazister var forbrydere og alle frihedskæmperne helte. Han måtte lære at tie med, hvem han var søn af, det var svært nok, men han måtte også lære at undvære sin far, den skikkelse, han havde et naturligt behov for. Det var langt sværere. Først var der den fysiske adskillelse under faderens fængselsophold, siden den mentale afstand, som faderen efter hjemkomsten opretholdt og aldrig tillod børnene at mindske. Heller ikke da forældrenes ægteskab var gået itu.

De glimt vi via Brylds hjem får af »landsforræderkulturen« efter 1945 er ikke hverken overraskende eller opmuntrende. Som Bryld skriver, var det »en resigneret og nostalgisk kultur, godt blandet op med spiritus, tobak og, tror jeg, rastløshed« (s. 129). De dømte og deres familier var en udgrænset enklave. De havde kun hinanden: »Nye venner kom der ikke i huset, alle var enten bekendtskaber fra før 1945 eller fra fængslerne« (sst.). Der blev betalt en høj pris for at være så kendte tabere, straffen fulgte dem til døden. Et forsøg på at ryste fortiden af ved at emigrere til Tanger endte i fiasko efter mindre end et år.

Familiens isolation ramte de børn, der skulle videre i tilværelsen. Som da den unge Bryld vil invitere sin kommende kones forældre på besøg, men må opgive, da der på hans side kun vil møde lutter gamle nazister op. Det var mere end hendes forældre ville kunne bære. Disse og værre ydmygelser og stød fra en fortid, som Claus Bryld ingen andel har i, og som derfor for ham først var uforståelige og siden uretfærdige, har hos ham afsat en underliggende modvilje mod krigens sejrherre. Ud af sidebenene kommer det således et sted pludseligt, at »familiens ærkefølger, Frode Jakobsen« også boede i Birkerød (s. 117). Der ligger vist megen følelse skjult i det ene ord »ærkefølger«. Det er måske i det perspektiv, bogen har mest interesse. Hvad koster det at udstøde en gruppe mennesker, som f.eks. de kendte danske nazister med deres familier af samfundet. Det kunne i dagens Danmark også være alle mulige andre grupper. De betaler ikke kun selv, men også deres børn. Hvilke holdninger afsætter det? Hos Claus Bryld er det blevet til, at modstandsbevægelsen for ham ikke er sakrosant, at den også begik fejl. Deri har han naturligvis ret, og det kan måske især være på sin plads at understrege det i et jubilæumsår, hvor man midt i alle festlighederne næsten kan glemme, hvor få danskere, der var aktive modstandsfolk. Når Claus Bryld går videre og ser de tændte lys i vinduerne den 4. maj hvert år som »sejrherrens iscenesættelse«, og derfor i en række år nedlagde forbud mod dem i sit eget hjem, så er grænsen overskredet, hvor jeg kan følge ham (s. 170). Her hviler nazismens og retsopgørets skygge stadig over forfatteren. Den indstilling skulle han nødtigt give videre til sine børn.

John T. Lauridsen

Mehmet Ümit Necef: »Jeg vil ikke være en simpel fremmedarbejder som min far« Odense University Publication in Contemporary Middle East Studies vol. 2. Odense Universitetsforlag, Odense 1994. 102 s. hft. ISBN 87 7838 013 8. Pris kr. 75,-

Mehmet Ümit Necef er født i 1952 i Antalya i Tyrkiet, og blev student i Istanbul i 1970. Han tilhørte den veluddannede, tyrkiske middelklasse, der fra slutningen af 1960erne arbejdede på at ændre de politiske forhold i Tyrkiet.

I begyndelsen af 1980erne – efter militærkuppet i 1980 – gjorde hans revolutionære indstilling det nødvendigt at forlade landet, og han blev politisk flygtning som så mange andre før ham. Kursen blev sat mod Sverige, men han havnede istedet i det tyrkiske, politiske flygtningemiljø i Danmark. Her fra fulgte han aktivt med i tyrkisk politik gennem tyrkisk presse og personlige kontakter, men som årene gik begyndte han også at interessere sig for de politiske og sociale forhold i Danmark. Istedet for kun at se sig selv som en tyrkisk politiker i eksil forsøgte han også at blive en værdig borger i det samfund han nu var ved

at være en del af. Han fik en universitetsuddannelse i København og blev i 1991 ansat ved Odense Universitet.

Mehmet Ümit Necef er altså ikke nogen typisk fremmedarbejder, dvs en del af den billige arbejdskraft vi inviterede herop i de glade 60'ere – og kaldte gæstearbejdere – for i 90'erne at kalde dem »perkere« og kræve at de – og deres børn – skal rejse bort. Han hører tværtimod til eliten blandt de nye danskere, veluddannet og velformuleret (på dansk) som det da også bliver demonstreret med denne bog. Det former også hans nye selvforståelse, hvor han ikke er en tyrkisk eksilpolitiker på midlertidigt ophold i Danmark, men har valgt at identificere sig selv med det danske samfund.

For det første, fordi han deler bestemte værdier og normer, såsom frisind, demokrati, individuel frihed og social lighed; – størrelser der efter hans mening ikke nyder den største respekt i Tyrkiet. Dernæst at han måtte erkende, at når man som politisk engageret menneske lever i Danmark, kan man ikke have indflydelse på hvad der foregår og bliver besluttet nede i Tyrkiet. Denne menneskelige proces, der gav ham et pragmatisk forhold til sin etniske identitet og nationale loyalitet (forholdet til den islamiske tro afklarede han allerede i sin ungdom), har naturligvis været langvarig, og det er netop dette aspekt som giver anledning til, at bogen finder omtale her.

Mehmet Ümit Necef fremlægger selv sit arbejde med karakteristikken: »Dette er en lille debatbog om indvandrerproblematikken« – men den er andet og mere, når man tænker over de historiske paralleller der trækkes frem i bogen. Således filosoferer han på s. 9: »Men at flytte (eller flygte) fra ens land, at etablere sig påny i nye omgivelser i en voksen alder og efterhånden skifte ens selvforståelse ud fra at være udlænding/flygtning til at være en del af et nyt samfund, et nyt folk er ikke noget, mange herboende danskere har oplevet. Jeg siger herboende, for jeg forestiller mig, at de titusinder af danskere, der udvandrede til USA ved århundredskiftet, må have haft nogle af de samme overvejelser og erfaringer, jeg har haft som indvandrer...«

En konsekvens mener han også at finde i de historiske erfaringer, hvorfor han skriver (s. 89): »Den moderne indvandrings historie i de sidste hundrede år har vist, at ingen etnisk minoritet har opgivet hele sin etniske bagage. Med andre ord er en total assimilation en kultursociologisk umulighed. Man kan give flere eksempler på minoriteter, der i løbet af tre generationer »glemmer« modersmålet og skifter sprog, såsom de danske jøder og danskere, der udvandrede til USA ved århundredskiftet. Om de danske jøder konstaterer kultursociologen Jacques Blum: »Det er ganske få, som ikke er sprogligt assimilerede«. Men vi kan ikke sige, at disse sprogligt assimilerede jøder er religiøst og etnisk totalt assimilerede, ellers ville det være meningsløst at tale om danske jøder som en separat gruppe...«

Mehmet Ümit Necefs budskab i den aktuelle debat er altså kort og klart: Integration: Ja – assimilation: Nej ! Hans historisk betingede argumentation for et fleretnisk samfund er udfordrende, og den bør også erindres ved den slægts- og personalhistoriske undersøgelse. Hver gang man i den slægtshistoriske forskning møder personer der krydser landegrænser; sætter bo og får børn et fremmed sted, bør det jo rejse en række spørgsmål. Med denne bog i hånden er det blevet lettere at formulere dem – og dermed at søge svarene. Det får så være at nogle anser det for provokerende, at rejse spørgsmål som: Hvormange generationer varer det før man føler sig dansk ? Hvormange generationer varer det før indvandrere akcepteres som danske ? Hvilken rolle spiller tro, sprog, hudfarve og nationalitet ? Hvornår bliver en slægt dansk ?

Tommy P. Christensen

Øvrige bøger, årsskrifter m.m. modtaget i 1994/95

- Per Andersen: Fra Hvide til Hundevad. Andersens Bogservice, Vanløse 1993.
- Ruth Bentzen: Ung sprogforsker på rejse. Breve fra og til Holger Pedersen 1892-1896. Det Kongelige Bibliotek/Museum Tusulanums Forlag, Kbh. 1994.
- Per Boje og Hans Chr. Johansen: En Iværksætter. Historien om Mads Clausen og Danfoss. Odense Universitetsforlag, Odense, 1994.
- Gerda Bonderup: Cholera-Morbro'er og Danmark. Billeder til det 19. århundredes samfunds- og kulturhistorie. Aarhus Universitetsforlag, Århus, 1994.
- Poul V. Christiansen: En østjysk landsbys rødder. Gedings Historie indtil 1850. Århus 1992.
- A. G. Drachmann: En gammel skibslæges erindringer. Redigeret af Benedikte Alkjær. Forlaget Skovlænge, Søllested, 1990.
- Emmy Drachmann: Edith – udgivet af Benedikte Alkjær og Vibeke Drachmann. Forlaget Skovlænge, Søllested, 1992.
- Leif Grane og Kai Hørby (red.): Københavns Universitet 1479-1979. Bd.II. Almindelig historie 1788-1936. Kbh. 1993.
- Søren Jensen: Registraturer til Frederik Helwegs papirer. Det kongelige Bibliotek. Indsigt. Håndskriftafdelingens arkivregistraturer 5. Kbh. 1994.
- Harald Jørgensen: En amtmand skriver breve. J.S. Møsting som amtmand i Haderslev efter hans breve til Johan Bülow 1789-1804. Historisk Samfund for Sønderjylland, Åbenrå 1993.
- Torkild Mads Larsen: Mennesket er ingen Abekat. Grundvigs tanker om den folkelige højskole, med specielt henblik på perioden 1832 – 1871. Odense Universitetsforlag. Odense 1993.
- Lebech-Sørensen, Anna Marie: Højt fra træets grønne top. Peter Fabers Jul. Jelling bogtrykkeris forlag. Jelling, 1994.
- Gunner Lind: Hæren og magten i Danmark 1614-1662. Odense Universitetsforlag, Odense, 1994.
- Naabye, Rita: Nitterens Datter. Forlaget Skovlænge, Søllested, 1991.
- Flemming Pless og Anne Grethe Uldall (red.): »Sønderrevet som jeg var i mit Indre« – en Søren Kierkegaard udstilling. Assistens Kirkegårds Formidlingscenter, Kbh. 1994.
- René Rasmussen: H.R. Hiort-Lorenzen og »Dannevirke« 1868-75. Historisk Samfund for Sønderjylland og Forlaget Gammelting, Haderslev 1993.
- Henning Svane: Det danske Rigsvåben og Kongevåben. Udvikling og anvendelse. Odense Universitetsforlag, Odense, 1994.

Årsskrifter m.m.

- Søllerødbogen 1995. Redigeret af Niels Peter Stilling og Jens Johansen. Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune i samarbejde med Søllerød Museum.
- MAGASIN fra Det kongelige Bibliotek. 9. årg. 1994/95. Redigeret af Lotte Philipson. Det kongelige Bibliotek, København, 1994/95.
- Årbog 1994 for Svendborg & Omegns Museum. Redigeret af Henrik M. Jansen. Udgivet af Museumsforeningen, Svendborg, 1995.

Peter Zeeberg: Tycho Brahes »Urania Titani« – et digt om Sophie Brahe. (<i>Susanne Iykke Vølgen Nielsen</i>)	211
Ole Sohn: Der var bud efter dem. Fire skæbnefortællinger fra 30'ernes revolutionære miljø. (<i>John T. Lauridsen</i>)	213
Erik Housted: Fattig-Holm. Tre guldalderskæbner. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	214
Mogens Weitemeyer: Breve mellem front og hjem 1864. Breve til og fra Waldemar Weitemeyer under felttoget 1864. (<i>Gustav Svenning Pedersen</i>)	215
Erik Guldager: Mellem herskab og bonde. En godsforpagter på Boller i det 18' århundrede. (<i>Anton Blaabjerg</i>)	216
Troels Andersen: Asger Jorn. En biografi. Årene 1914-53. (<i>Lis Bruselius</i>)	217
Ellen Damgaard og Esben Graugaard: Vestjyde og verdensmand. (<i>Mette Guldberg</i>)	218
Viggo Sjøqvist: Nils Svenningsen. Embedsmanden og politikeren. En biografi. Redaktion Kristian Hvidt. (<i>John T. Lauridsen</i>)	219
Andersen, Poul Nyboe: Thorkil Kristensen. En ener i dansk politik. (<i>Mogens Rüdiger</i>)	221
Tage Kampmann: Et jævnt og muntert liv. Seminarieliv i 1950'erne. (<i>Kirsten Prange</i>)	222
Børge Martin Jeppesen: Røde faner og liste C. Et funktionærliv. (<i>John T. Lauridsen</i>)	223
Claus Bryld: Hvilken befrielse. Fortælling fra en opvækst i nazismens og retsopgørets skygge. (<i>John T. Lauridsen</i>)	224
Mehmet Umit Necef: Jeg vil ikke være en simpel fremmedarbejder som min far. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	225
Øvrige bøger, årsskrifter m.m. modtaget i 1994/95	227

Tillæg:

Datasupplement til DANSK BIOGRAFISK LEKSIKON 1984-1995.

Ved Sv. Cedergreen Bech

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsen pr. 1. maj 1995:

Finn Andersen (formand), Grysgårdsvej 2, 2400 København NV.

Nils G. Bartholdy, Pile Allé 5F, 2000 Frederiksberg C.

Sv. Cedergreen Bech, Søtoften 21, 2820 Gentofte.

Tommy P. Christensen (redaktør), Bulgariensgade 5, 2300 København S.

Ida Dybdal, Østerbrogade 44, 2100 København Ø.

Birgit Flemming Larsen (kasserer), Klostermarken 13, 9000 Aalborg.

Lise Lund, Filsofgangen 23, 2., 5000 Odense C.

Jørgen Papsøe, Troldager 8, 2950 Vedbæk.

Knud Prange, (næstformand), Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj.

Poul Steen (sekretær), Grønnevej 23, 2830 Virum.

Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34 A, 6200 Aabenraa.

Brug indlagte bestillingskort til Samfundets publikationer.

Abonnement på *Hvem forsker Hvad* kan bestilles ved henvendelse til:

HVEM FORSKER HVAD, Lene Olsen, Hallandsgade 6A, st.tv., 2300 København S.,
tlf. 31 57 22 60, hvor også ældre årgange kan købes. Alle priser er incl. moms.

